

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

JANJA SLABE

MENTORICA:
doc. dr. SMILJA AMON

SLOVENSKA NARODNA SPRAVA V
ČASOPISJU (1984-1997)

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

KAZALO

1. UVOD	4
2. NARODNA SPRAVA – TEORETSKA IZHODIŠČA	6
2.1. TEMELJNI POJMI	6
2.3. EDVARD KOCBEK	6
2.4. KRIVDA IN GREH	7
2.2. MOŽNI FILOZOFSKI TEMELJ RAZMIŠLJANJA KOCBEKA IN HRIBARJEVE	11
2.2.1. KRŠČANSKI PERSONALIZEM EMMANUELA MOUNIERA	11
2.2.2. POSKUS POVEZAVE MOUNIERJEVE FILOZOFIJE Z RAZMIŠLJANJI KOCBEKA IN HRIBARJEVE	13
3. ZGODOVINSKI PREGLED DOGAJANJA NA SLOVENSKEM MED 2. SVETOVNO VOJNO IN NEPOSREDNO PO NJEJ	14
3.1. OKUPACIJA IN PRVE REAKCIJE	14
3.2. PREOSTANEK LETA 1941	17
3.3. LETO 1942	23
3.4. LETO 1943	26
3.5. LETO 1944	32
3.6. LETO 1945	35
3.7. NEPOSREDNO PO VOJNI	36
3.8. ČASOPISJE MED DRUGO SVETOVNO VOJNO	38
4. SLOVENIJA 1945-1984	39
5. RAZMERE V SLOVENIJI 1984-1997	41
5.1. OSEMDESETA LETA	41
5.1.1. RAZMERE V JUGOSLAVIJI - NACIONALNA TRENJA	41
5.1.2. VEČANJE PLURALIZMA IN LIBERALIZMA NA KULTURNEM PODROČJU	41
5.1.3. GOSPODARSKA KRIZA	42
5.1.4. DEMOKRATIČNA OPOZICIJA IN NOVE STRANKE	42
5.2. DEVETDESETA LETA	44
5.2.1. RAZKOL V ZKJ IN VEČSTRANKARSKE VOLITVE	44
5.2.2. NA POTI K SAMOSTOJNOSTI	46
5.2.3. OSAMOSVOJITEV	48
5.2.4. 10-DNEVNA VOJNA	48
5.2.5. KONEC VOJNE IN PRIZNANJE SLOVENIJE V SVETU	48
5.2.6. NA SAMOSTOJNI POTI	49
6. MEDIJSKE RAZMERE 1994-1997	52
7. NARODNA SPRAVA V SLOVENSKEM ČASOPISJU	57
7.1. KRONOLOŠKI PREGLED TRENDOV PISANJA	57
7.1.1. LETO 1984	59
7.1.2. LETO 1985	60
7.1.3. 1986-1989	63
7.1.4. LETO 1990	65
7.1.4.1. SVETOVNI SLOVENSKI KONGRES	67
7.1.4.2. ZA SPRAVO SO VSE STRANKE	67
7.1.4.3. IZJAVA PREDSEDSTVA O UMIRITVI	68
7.1.4.4. KLICI PO UMIRITVI POLEMIKE	70
7.1.4.5. IZJAVA SLOVENSKE ŠKOFOVSKE KONFERENCE	71
7.1.4.6. PIŠEJO TUDI DOMOBRANCI, RAZPRAVA VEDNO BOLJ ŽOLČNA	73
7.1.4.7. KLJUB VSEMU ŠE NAJBЛИŽJE SPRAVI	73
7.1.4.8. SPRAVA - NA KAKŠEN NAČIN?	74
7.1.4.9. DEJANJA NOVIH OBLASTI	76
7.1.4.10. ZDRUŽENI OB LIPI SPRAVE IN DEKLARACIJA O NARODNI SPRAVI	77
7.1.4.11. SPRAVNA SLOVESNOST V KOČEVSKEM ROGU	80
7.1.4.12. KARDELJEVO PISMO KIDRIČU IN »PREŠTEVANJE KOSTI«	82
7.1.5. LETO 1991	83
7.1.6. LETO 1992	85
7.1.7. LETO 1993	87
7.1.8. LETO 1994	89

7.1.9. LETO 1995	92
7.1.10. LETO 1996	100
7.1.11. LETO 1997	101
7.2. NAJPOGOSTEJŠI AVTORJI	102
7.2.1. STANISLAV KLEP	104
7.2.2. SPOMENKA HRIBAR	105
7.2.3. IVO ŽAJDELA	105
7.2.4. FRANC BLATNIK	106
7.2.5. ZDENKO ROTER	106
7.3. PREGLED PO POSAMEZNIH ČASOPISIH	106
7.4. NEKATERE ZNAČILNOSTI PRISPEVKOV O NARODNI SPRAVI	108
7.5. JAVNO MNENJE – ANKETE	109
8. DRUŽBOSLOVNI POGLED NA PISANJE O SPRAVI	111
9. ZAKLJUČEK	113
10. VIRI IN LITERATURA	115

1. UVOD

Narodna sprava že vse od leta 1984, ko je Spomenka Hribar napisala esej Krivda in greh in v njem frazo prvič omenila, pa do današnjih dni razburja in deli slovensko javnost. V odnosu do tega vprašanja, ki se najtesneje povezuje tudi s problemom partizanstva in domobranstva, so svojo prepoznavnost v 90-ih letih gradile celo slovenske politične stranke (in jo do neke mere še vedno). Omenjena tema je bila zato dober vzvod za mobilizacijo javnega mnenja bodisi na komunistično-partizanski strani, ki se je povezala z levo politično opcijo, bodisi na domobranski strani, ki so jo podpirale t.i. pomladne stranke.

V časopisju, pa tudi sicer, se je polemika o narodni spravi razvnela v valovih, zato je bil cilj pričujoče diplomske naloge raziskati, kakšno je to valovanje bilo, kdaj je doseglo svoje vrhunce in nasploh kakšne so bile značilnosti pisanja o narodni spravi v slovenskih časopisih. Poleg tega nas je zanimalo tudi, kateri pomembni dogodki v zvezi z narodno spravo so to pisanje spremljali, kakšni argumenti so se uporabljali v tej javni razpravi, kateri pisci so po angažiranju na tem področju še posebej izstopali in za katero vrsto prispevkov je šlo (so bila to pisma bralcev ali novinarski članki). Za časovni okvir raziskovanja sta bili postavljeni letnici 1984, ko je Spomenka Hribar prvič pisala o narodni spravi, in 1997 kot leto, ko je javna razprava (začasno) spet potihnila.

Podatki so bili pridobljeni z analizo prispevkov, zbranih pod skupnim imenom »narodna sprava« v dokumentaciji Dela. Tamkajšnji arhivarji dnevno zbirajo prispevke iz domala vseh slovenskih časopisov in jih nato razvrščajo glede na tematiko, s katero se ukvarjajo. Kljub temu pa je bilo pri pregledovanju očitno, da prispevke, objavljene v Delu, obravnavajo skrbneje kot druge, tako da je kakšen prispevek o narodni spravi iz drugih časopisov zagotovo manjkal.

Ker je za razumevanje obravnavane teme nadvse pomembno dobro osvetliti dogajanje med drugo svetovno vojno, je ugotovitvam, pridobljenim na podlagi analize prispevkov, dodan še malce izčrpnjši pregled dogajanja na Slovenskem v času vojne. Poleg tega je v zgodovinski okvir postavljeno tudi pisanje o narodni spravi, dodan pa je še oris medijskih razmer 1984-1997. Poskus filozofske utemeljitve narodne sprave kot kritike samoupravnega socializma se opira na Mounierjev krščanski personalizem, kratko poglavje pa je posvečeno tudi Edvardu

Kocbeku, saj je Spomenka Hribar svoj klic po narodni spravi oblikovala prav na podlagi njegovih razmišljanj.

2. NARODNA SPRAVA – TEORETSKA IZHODIŠČA

2.1. TEMELJNI POJMI

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika najdemo naslednjo opredelitev pojmov sprava in spraviti (se):

- **Sprava**: dejstvo, da se kdo spravi s kom
rel. zakrament sprave // stanje, ki ga povzroči
tako dejstvo
- **Spraviti**: s svojim delovanjem, vplivom doseči, da kdo
nima, ne kaže več odklonilnega odnosa do koga:
spraviti sprte sosedo; spraviti se med seboj;
spraviti se s sovražnikom

Pojem **narodna sprava** pa je v slovenski prostor leta 1984 uvedla Spomenka Hribar v eseju Krivda in greh. Ta naj bi izšel v Kocbekovem zborniku, izdanem v spomin leto prej preminulemu pesniku, pisatelju in mislecu Edvardu Kocbeku. V eseju, ki je zaradi cenzure skupaj z zbornikom izšel šele leta 1987, je Hribarjeva prvič zapisala in utemeljila pojem, ki je kasneje postal predmet širokih razprav v slovenskem časopisju in med Slovenci nasploh. Pri tem se je ves čas opirala prav na Kocbekove misli, zato si na kratko oglejmo njegovo zgodbo.

2.3. EDVARD KOCBEK

Edvard Kocbek je že leta 1948, ko je izšel njegov partizanski dnevnik z naslovom Tovarišija, v katerem je bilo kar nekaj kritičnih in celo vizionarskih misli na račun partijskega ekskluzivizma, pa tudi razmišljanja o etiki revolucionarnega početja, pri partiji zbudil veliko nezaupanje. Trenja so se nato vlekla vse do izida zbirke štirih novel Strah in pogum oktobra 1951, ko je slovenski partijski vrh dobil iskano priložnost, da se Kocbeka reši. Očitali so mu, da v novelah s partizansko tematiko vsem - partizanom in domobrancem - priznava enak delež krivde, na kar je v pogovoru s partijskim sekretarjem Miho Marinkom februarja 1952 odgovoril:

Ali ti smem povedati, kaj je osnovni, že pravzaprav podzavestni duh mojega pisanja: hotel sem pokazati na duševno dogajanje ljudi, ki so jih razmere nenadoma postavile

pred težke, usodne naloge. /.../ Človekovo odločanje sem hotel osvetliti v razmerju do vzornega sveta človečnosti, ki slehernika vznemirja kot zaukazani cilj, ne samo kristjana. Zato pri meni niti ni govora o kaki krivdi, ker nisem imel nikakega drugega namena, najmanj pa takšnega, s katerim bi hotel komu škodovati.» (Kocbek v Inkret, 1998: 299)

Politbiro je po tem sprožil val kritik in Kocbeka so prisilili, da se je odpovedal vsem političnim funkcijam, za več kot deset let pa se je moral umakniti tudi na kulturnem področju.

Še enkrat se je Kocbek izpostavil kot disidentski mislec leta 1975, ko je v Trstu izšla knjiga Borisa Pahorja in Alojza Rebule z naslovom Edvard Kocbek, pričevalec našega časa. Ob tej priložnosti sta časopisa Zaliv in Naši razgledi objavila intervju s Kocbekom (ki je bil pravzaprav odlomek iz knjige), v katerem je med drugim odkrito spregovoril o likvidacijah domobrancev po 2.s.v. Kocbek je v omenjenem intervjuju povedal, da je že kmalu po koncu vojne v nabiralnik dobil nekaj izpovedi tistih, ki so se med pobojem rešili, da pa so mu v partijskem vrhu vse skupaj prikrivali in mu niso hoteli dati dejanskih informacij. Zgrožen nad takratnim ravnanjem z domobranci, je v intervjuju pozval k priznanju krivde.

2.4. KRIVDA IN GREH

Svoje razmišljanje o narodni spravi in povojnem poboju domobrancev, ki je bil iztočnica za klic po spravi, Hribarjeva skozi ves spis, kot rečeno, naslanja na prepričanja in misli Edvarda Kocbeka.

Ta je že v svojih dnevnikih premišljeval o tem, kako je med vojno vladalo nekakšno **prevrednotenje vrednot**, v luči katerega je dobrobit celotne skupnosti postala pomembnejša od dobrobiti posameznika. Človeka je bilo dopustno ubiti že zgolj zaradi dejstva, da je pripadal nasprotni strani v vojni in ne da bi presojali njegovo osebno odgovornost. Še več - revolucionarno prevrednotenje vrednost je po njegovih opažanjih postavilo letvico: Čist je tisti, ki graditev sveta vzame nase, pa čeprav pri tem greši, kriv pa oni, ki se temu izmika. Takšno razmišljanje je, tako je menil Kocbek, dopustno le, kadar je narod življenjsko ogrožen.

Na likvidacije nasprotnikov pa Kocbek (kljub temu, da sicer ni dvomil v politično pravilnost takšnih odločitev) nikoli ni zmozel gledati le s politično hladnostjo, meni Hribarjeva. S povsem toplega človeškega stališča se je namreč zavedal tudi **tragike vsake človeške smrti**. V svojih razmišljanjih ni zanikal, da je kriv tudi tisti, ki se pregreši nad bližnjikom, vendar pa je to videl kot drugačno vrsto krivde, imenoval jo je **blažena krivda**. Z blaženo krivdo šele se je človek resnično zavezal – zavezal zgodovini, soljudem, je menil. V nasprotju z nekaterimi revolucionarji, ki sploh niso videli nobene krivde, če je posameznik delal v imenu revolucije, jo je Kocbek torej zaznaval in se jo trudil utemeljiti, pravi Hribarjeva.

Kljub temu, da je ta vrsta krivde opravičljiva, pa v marsikateremu posamezniku pušča tesnobo. Zato se je treba prečistiti, nadalje razmišlja avtorica eseja. Toda kako? »Izvirna nedolžnost je nedosegljiva. Tiha teža je v tem smislu dokončna, tej tesnobi se ni mogoče izogniti, mogoče pa je vzeti to krivdo nase kot svoje lastno znamenje, ki ne zahteva ne povračila, ne utemeljitve, temveč je posameznikov dar sočloveku, rodu in postane tako znamenje in vez vsega rodu.« (Hribar, 1987: 27) Nihče torej ne more tem ljudem, ki so »krivi po nedolžnem« odvzeti njihovega nemira in prav to je njihova žrtev, ki so jo darovali celotnemu narodu - krivdo so **vzeli nase**, zato da bo narodu lepše in bolje. In tudi zanje je prav to prevzemanje svoje krivde brez strahu in očitkov njihovo očiščenje. Očiščenje v zavedanju, da so nam vsem nekaj poklonili. To je po mnenju Spomenke Hribar darilo, ki ne pričakuje hvaležnosti in plačila in zato pravi dar, dajanje samega sebe.

Hribarjeva nato na podlagi analize Kocbekovih razmišljanj kot posebno kategorijo uvede še **greh**. »Krivda je nujna, greh pa postane tedaj, ko se ta nujnost, ki jo sankcionira vojaško pravo, prekorači, ko se ubija zaradi ubijanja. Ali zovoljo maščevanja. Vojaško pravo temelji na tej krivdi, a sankcionira greh, zločin.« (Hribar, 1987: 26)

Avtorica se nato vpraša, ali je bilo med vojno res storjeno vse, »da bi belo gardo zlomili brez bratomornega boja in brez nesmiselnega uničevanja?« (Hribar, 1987: 33), ali je bil boj z belo gardo torej krivda (v primeru, da je odgovor da) ali greh (v primeru, da je odgovor ne). Nato pa nadaljuje: »In če je bilo res, med vojno, da se sovražnika »ni mogoče niti rešiti niti ga preoblikovati, temveč le uničiti«, isti postopek po vojni nima enakega pomena in opravičila. Pobiti ljudi brez sodbe, kakor klavno živino, v tisočih kosih, je zločin nad narodom! Ne samo nad tistimi, ki so bili pobiti, temveč tudi nad tistimi, ki so ostali živi. Ni le greh nad poraženci, temveč tudi nad zmagovalci samimi. Nad nami.« (Hribar, 1987: 35) Če je bilo ubijanje med

vojno torej blažena krivda, po vojni po mnenju Hribarjeve nikakor ne more biti tako. »Zakaj pobiti domobranci so bili tudi deli svojega, našega naroda. Kakor sta levica in desnica roki enega telesa, tako so pobiti domobranci deli svojega, našega narodnega telesa. Mojega telesa.« (Hribar, 1987: 35)

V nadaljevanju se avtorica sprašuje, kako se je to moglo zgoditi in nato od Kocbeka prevzame ločevanje med **sveto jezo** in **sovraštvom**. Sveta jeza te obide zaradi neke temeljne krivice, zato si prizadevaš, da bi jo popravil. Če se ubija zaradi svete jeze, je to blažena krivda, razpreda. Sovrašтво na drugi strani je refleks nagona, z njim lahko le rušimo, a ne moremo graditi. Sovrašтво se povezuje z grehom, do njega pa lahko prihaja zaradi **popolne odveze osebne odgovornosti**, ko postaneta subjektivna presoja in človeška vest podrejeni absolutnim abstrakcijam. Ko si neka skupina uzurpira **oblast nad resnico**, zgodovino, absolutnim. Človek se v tem primeru povsem izgubi, postane neavtonomen, pomembni so le tisti, ki se takšni percepciji sveta lahko prilagodijo, meni Hribarjeva. Tiste, ki se ne morejo, je dovoljeno iliminirati, pobiti. A človek ni bog, nadaljuje, zato ne more nikdar imeti v posesti vse objektivne resnice. Tak človek, ki tega ne vidi, postane zlit s svojo objektivno iluzijo in je popolnoma utišal svojo vest.

In kako ne preslišati svoje vesti? Kocbek si pri tem pomaga z mislijo, da je vsako človeško življenje sveto in nedotakljivo. Če smrt prikličemo nespoštljivo, kršimo to svetost. Nespoštovanje smrti je zato začetek nihilizma, zapiše Hribarjeva. Nespoštljiva smrt posamezniku odvzame pravico do izvirne smrti in pravico, da bi se človeško očistil, ker nima več prihodnosti. Avtorica se nato vrne k blaženi krivdi in grehu in pravi: Če ne gre drugače, če smo v boju, če tudi sami zastavljamo življenje za nekaj, tedaj je vzeti življenje kljub vsemu blažena krivda, če pa to storimo, ne da bi spoštovali smrt, ne da bi sami pri tem tvegali, po vojni na primer, potem je to greh, kajti bog je kaznovanje prihranil zase. Zato je bil pobj domobrancev po vojni greh in zločin.

Vendar pa – ker ne razpolagamo z absolutno resnico, ker ne moremo deliti pravice, ne določati, kaj je zločin, kaj je kazen, ker ne smemo razmišljati s sovraštvom, ampak si lahko dovolimo le sveto jezo, tudi pri mislih na pokol - tako avtorica - ne smemo operirati s sovraštvom vsevednosti. Le tako, da bomo krivdo za povojni pobj vzeli na svoje rame, se bomo tudi sami očistili. To ne pomeni, da se nam, kar se je zgodilo, ne more zdeti narobe, nadaljuje, vendar pa nam dejstvo, da se ne moremo postaviti na mesto drugega, odreka

pravico brezprizivne sodbe in obsodbe. Konec koncev tudi **ne gre za to, da se krivda zagovarja, odplačuje, maščuje**, pravi, **ampak da se nosi**.

Zdaj moramo torej ta pobjo priznati, nadalje pozove, vzeti greh in krivdo nase, kajti zamolčevanje smrti je tudi njeno nespoštovanje. Namesto, da bi prekinili sovraštvo, domobranci še kot mrtvi ostajajo absolutni krivci, druga stran pa brez krivde, pravi in doda, da s tem delamo krivico zgodovini, sebi kot narodu. Domobranksko usodo moramo videti kot usodo sestavnega dela slovenskega naroda in si jo iz potlačene zavesti priklicati pred oči. Če del naroda ali del zgodovine zanikamo, si prisvajamo zgodovino. Kot da je zgodovina last enega, drugega pa ne, še zapiše, nato pa zaključi: Jasna in pogumna zavest bi zmogla tudi to, da se ne le prizna zločin, ampak tudi omogoči svojcem obiskovati grobove, če ne že da jih prekopljejo in pokopljejo na način, ki je pri nas v navadi. »Ne zato, ker so bili domobranci, temveč zato, ker so bili ljudje.« (Hribar, 1987: 61)

Nato Hribarjeva zapiše tisto, kar je oblasti najbolj razburilo:

Sredi Ljubljane, v njenem srcu, bi moral stati obelisk, ki bi krikal v nebo o tragediji malega naroda, ki je v boju za svoj obstoj po nedoumljivi človeški usodi postal obenem svoj lastni krvnik in kaznovalec. Na tem obelisku naj bi preprosto pisalo: »Umrli za domovino«. Res so vsi umrli za domovino. Vsak za svojo ljubljeno, izsanjano. Mi pa smo ostali. Torej smo mi, vsi mi in vsak med nami, dediči tega hrepenenja in žrtvovanja. Če kot narod nismo zmožni vzeti nase vsega tega trpljenja kot trpljenja našega naroda, tedaj tudi nismo sposobni končati državljanske vojne, ki nas je zdesetkala. (Hribar, 1987: 61)

Na koncu avtorica uvede še pojem **narodne sprave**. Kot prvi korak k spravi med ljudmi, ne pa z belogardizmom, kot poudari, vidi priznanje krivde za povojni pobjo. Takšna sprava naj bi povezala ves narod, bila naj bi sprava s človeškostjo. »Kaj je torej narodna sprava? Je kohezija vseh narodnih sil, vseh ustvarjalnih sil v narodu, kohezija, ki se more kazati le v »priznanju nazorskega pluralizma, usmerjenega v enotno slovensko bit«. /.../ V s a k (ideološki) ekskluzivizem je *smrtno* nevaren.« (Hribar, 1987: 62) Gre torej za iskanje odgovorov na to, kakšno sedanost in prihodnost bomo imeli in si jo želimo, meni Hribarjeva. Pri tem je potrebna vsa narodova ustvarjalnost in odprte morajo biti vse poti. Poti, »katerih "vrednost" se ne bo merila po nekakšnih vnaprej danih ideoloških kriterijih, ki bi samoumevno oklicevali za *sovražnika* nekoga samo zato, ker je v svojem iskanju našel

odgovor, ki se pač ne ujema z vnaprej znanim in samozvanim "dognanjem" Resnice,« (Hribar, 1987: 63) na koncu zaključiti.

2.2. MOŽNI FILOZOFSKI TEMELJ RAZMIŠLJANJA KOCBEKA IN HRIBARJEVE

Razmišljanja Kocbeka in Hribarjeve bi bilo kljub temu, da se nista sklicevala na nobeno konkretno filozofsko smer, na podlagi katere bi ta razmišljanja utemeljila, možno povezati s krščanskim personalizmom Emmanuela Mouniera. Omenjeni mislec se je ukvarjal z vprašanjem, zakaj je krščanstvo postalo okorela, v dogme zavita religija in se prenehala spopadati s konkretnimi družbenimi izzivi. A njegova filozofija je tako široka, da jo je z nekaj fleksibilnosti mogoče uporabiti tudi za kritiko socializma. Sploh če imamo v mislih še tezo, da naj bi bil socializem v svojem bistvu in najčistejši obliki nič drugega kot udejanjenje najvišjih vrednot krščanstva na zemlji. Pri tem se moramo zavedati, da je socializem v Jugoslaviji zrasel iz NOB in se z njim tudi utemeljeval, zato je pojem narodne sprave z opozarjanjem na napake NOB in revolucije pomenil neposredno kritiko sistema samega in bil hkrati napad na njegove ideale.

Če pri Mounierovi filozofiji besedo krščanstvo zamenjamo z besedo socializem, dobimo enega izmed možnih temeljev razmišljanja Kocbeka in Hribarjeve.

2.2.1. KRŠČANSKI PERSONALIZEM EMMANUELA MOUNIERA

Za personalizem je značilno, da **človeka** obravnava predvsem kot celoto - biološko, družbeno, politično, zgodovinsko, kulturno, psihološko, duhovno in religiozno. Vendar pa se ne ustavi pri posamezniku, ampak poudarja tudi pomen **povezanosti z drugimi bitji**, ki slehernika zavezuje k temu, da sooblikuje družbo in svet in kar največ prispeva k družbenemu razvoju. Vzgibe za to, kaj je prav in kaj ne, kako naj se svet razvija, pa personalisti iščejo v človeškem **etosu**. Zaradi etosa personalizem tudi poudarja pomen osebe, kajti ta je nosilka etičnega razmišljanja in odločanja. Odgovor na vprašanje, kaj sploh je etično in od kod naj posameznik črpa »navodila« za svoje delovanje, pa Mounier kot krščanski personalist vidi v krščanski etiki in misli, ki pa - tako opozarja - ne smeta biti le nekaj abstraktnega in nezemeljskega, ampak se morata prek človeške aktivnosti uresničevati v konkretnih zgodovinskih okoliščinah. (Ledure, 1998)

Mounierju torej ne gre za nekakšno metafiziko, za iskanje nečesa večjega od nepopolne stvarnosti, nekakšne ideologije, ki je nadzemeljska, pač pa za povezovanje takšnih idealov s tostranstvom, z običajnim življenjem na zemlji. Vsak posameznik je zavezan k temu, da na podlagi etosa poskuša prispevati k udejanjanju krščanstva na zemlji.

Bistvo in cilj razvijanja krščanstva je za Mounierja torej življenje v vsakokratnih zgodovinskih okoliščinah, a hkrati ne prilagajanje samega bistva nauka le-tem. Mounier ne želi vere, ki bi bila izgovor za beg pred realnostjo, ampak vero, ki bo vodila v izboljšanje te realnosti.

Njegovo mnenje je, da vera ni zgolj izraz človekove notranjosti, ampak potrebuje za svoj obstoj tudi določeno kulturno okolje. Na podlagi tega Mounier loči pojem **NOTRANJOSTI** - človekovega intimnega prepričanja in pojem **ZNOTRAJ**, ki mu pomeni specifične zgodovinske in kulturne okoliščine. Pri tem brez »znotraj« prepričanje ostaja mrtvo, neizživeto, brez pravega učinka, hkrati pa brez »notranjosti« vere sploh ni. Znotraj torej zahteva posebno kulturno področje, ampak pri tem ne gre za to, da bi se krščanstvo zapiralo pred svetom, nasprotno - biti mora kar najbolj odprto. To pa hkrati pomeni tudi nevarnost kvarjenja vere s kulturnimi primesmi. (Ledure, 1998)

Ravno to naj bi se po Mounierovem prepričanju zgodilo krščanstvu, ki se je preveč stopilo z meščanskimi vrednotami in tako zavzelo neko zaspano, varno vlogo in obstalo na eni stopnji. Ohromili so ga »strah pred življenjem«, umikanje v poznana pravila, kalupe, moralo, ki nam dajejo potrditev, da živimo prav, hkrati pa ne-soočanje s problemi, ki izzivajo naša prepričanja. Na tak način krščanstvo tone v nekakšen sladek sen, a ostaja na isti točki, brez razvoja, brez napredovanja in zmeraj bolj okostenelo.

Napačna interpretacija krščanstva je za Mounierja predvsem dojetje vere na idealističen način. Tisti, ki je ne poveže z Mounierjevim »znotraj« in ne dojame, da je to, kar vidi, le zunanja manifestacija »notranjosti« in ne sama »notranjost«, tisti se izmuzne dojetju samega bistva vere. Potem lahko zapade v kritiziranje krščanstva, ne da bi se zavedal, da je to, kar biča in kritizira, le takratna kulturna in zunanja manifestacija bistva krščanstva in ne krščanstvo samo.

Mounier je prepričan, da ta razvoj krščanstva, ki smo ga opisovali, to prilagajanje vsakokratnih zgodovinskih okoliščinam ne more biti sam sebi namen, pač pa mora težiti k nekemu višjemu stanju. Za ta cilj pa si prizadeva vsak posameznik, vendar vsak v dobro celotne družbe. Lastnosti, ki to prizadevanje označujejo so velikodušnost, odprtost, dobrota do drugih. Ko bodo vsi sposobni zaživeti to posebljanje, bo na zemlji zavladalo učlovečenje vere in to je tisto, kar daje upanje in moč za drobne vsakdanje bitke življenja. (Ledure, 1998)

2.2.2. POSKUS POVEZAVE MOUNIERJEVE FILOZOFIJE Z RAZMIŠLJANJI KOČBEKA IN HRIBARJEVE

Če poskušamo opisano filozofsko prepričanje povezati z mislimi Kočbeka in Hribarjeve, potem bi lahko rekli, da sta kritizirala tisto, kar bi Mounier imenoval »znotraj« – družbeno manifestacijo socializma, ki je delal napake, postal zaprt v enostranski način razmišljanja, v dogme, ki si je lastil izključno pravico do razpolaganja z absolutno resnico. Pri tem pa sta, bi lahko sklepali, ostajala idealista glede »notranjosti«, glede ideje same. Kočbek je to ves čas izrecno poudarjal, Hribarjeva pa je o tem dala misliti, ko se je polemika o narodni spravi v slovenski javnosti sprevgla v kritiziranje »notranjosti«, ideje narodnoosvobodilnega boja in z njim povezane ideje socializma kot takih, ne le njunih napak, ona pa se jima je postavila v bran. Tudi njeni pogledi na to, da je vsak posameznik odgovoren za dobro družbe, da je torej za boljšo prihodnost treba angažirati prav vse slovenske sile, tudi tiste, ki so bile dolgo izločene iz narodovega telesa z očitki o narodnem izdajstvu, najdejo svoje mesto v personalistični teoriji.

Krščanskemu personalizmu pa je treba dodati še nekaj, da bi lahko razumeli in razložili poziv k narodni spravi Spomenke Hribar. Njegova bistvena sestavina je namreč **zavedanje človeka, da ni in ne more biti enak bogu in da zato ne razpolaga z absolutno resnico**. Nemogoče je torej, tako Hribarjeva, obsoditi domobrance (ali komuniste) kot ljudi, saj ne vemo, v kakšnih okoliščinah so se odločali, ne vemo, kako bi mi ravnali v podobnem primeru, konec koncev pa tudi ne moremo vedeti, da je naše prepričanje, v nasprotju s katerim so (morda) delovali, edino pravilno. Ne pomeni pa to, da ne moremo obsoditi njihovih dejanj, meni Hribarjeva. (Hribar, 1987) To je srčika poziva k narodni spravi.

3. ZGODOVINSKI PREGLED DOGAJANJA NA SLOVENSKEM MED 2. SVETOVNO VOJNO IN NEPOSREDNO PO NJEJ

Pričujoče poglavje ne bo klasičen zgodovinski pregled dogajanja na Slovenskem med 2. svetovno vojno (2.s.v.) in neposredno po njej, ampak bo poskušalo čim bolj objektivno odgovoriti na vprašanja, okoli katerih so se vrtele domala vse polemike v časopisju, povezane s slovensko narodno spravo.

3.1. OKUPACIJA IN PRVE REAKCIJE

Ko je Jugoslavija 17. aprila 1941 kapitulirala, so si njeno ozemlje razdelile agresorske države. Na Slovenskem so bile to Nemčija, Italija in Madžarska. Prva je zasedla ozemlje Štajerske, slovenski del Koroške, Gorenjsko in del Dolenjske, Italiji je pripadlo ozemlje Dolenjske, Bele krajine in Notranjske z Ljubljano, Madžarska pa je dobila Prekmurje. Slovenci smo bili pod okupatorskimi državami obsojeni na potujčenje in nacionalni propad. Na to kažejo tudi številke, ki so bile ugotovljene po vojni: 35 000 zaprtih Slovencev, 29 000 odpeljanih v taborišča, 35 000 Slovencev na prisilnem delu, 60 000 mobiliziranih samo v nemško vojsko. Pri tem je treba imeti v mislih, da je bilo leta 1939 na Slovenskem 1 600 000 prebivalcev. (Klajnšček, 1982: 132)

Nemci so takoj po okupaciji v skladu s Hitlerjevimi besedami »Naredite mi to deželo zopet nemško!« pričeli z raznarodovanjem in ponemčevanjem, ki je vključevalo tudi izseljevanje zavednih Slovencev (vključno z večino duhovnikov). V roku petih mesecev je bil načrtovan izgon 220 000 – 260 000 Slovencev, na koncu pa je bilo zaradi različnih težav izgnanih okoli 80 000 Slovencev. (Repe, 1995: 181)

Italijanske oblasti v Ljubljanski pokrajini so bile v začetku bolj liberalne – dovoljevale so etnično in kulturno avtonomijo in dvojezičnost, prebivalci pa so bili tudi opravičeni vojaške službe. Kasneje, ko se je protiitalijansko razpoloženje v pokrajini kljub vsemu krepilo, so oblasti začele z represivnejšo politiko, hkrati pa so se vedno bolj naslanjale na tiste, ki so bili z njimi pripravljeni sodelovati. Sicer pa so Italijani svoje območje že 3. maja kot Ljubljansko pokrajino priključili matični državi. Tudi Madžari so ozemlje, ki so ga dobili konec 1941,

priključili svoji državi, sicer pa se je na madžarskem področju takoj po zasedbi pričelo s preseljevanjem slovenskih učiteljev in uradnikov, uporaba slovenščine je bila prepovedana.

SLIKA 3.1: HITLER V MARIBORU

VIR: Ilustrirana enciklopedija Slovencev, str..344

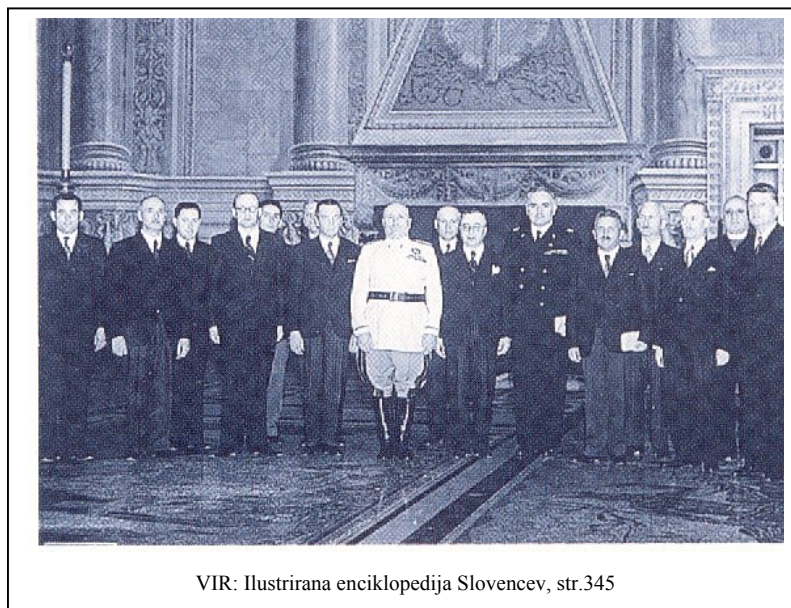
Slovensko prebivalstvo je okupacijo odklanjalo. /.../ Med Slovenci je prevladala zgroženost in prepričanje, da je treba čakati na znake političnega in vojaškega razpleta. Takšno stališče je izhajalo iz vere v zmago zahodnih držav in obnovitev Jugoslavije ter v njej svobodne združene Slovenije. Med prebivalstvom pa se je širilo tudi prepričanje, da se je treba okupatorju upreti z orožjem in si tako z lastnim bojem zaslužiti mesto v povojnem novem demokratičnem svetu. (Ilustrirana zgodovina Slovencev, 1999: 348)

Slovenske politične stranke so se ob tem po večini odzvale mlačno. Prvi dan vojne so na pobudo Slovenske ljudske stranke (SLS) ustanovili Narodni svet, v katerem so bili tudi predstavniki nekaterih drugih strank. 10. aprila je Narodni svet razglasil, da prevzema oblast v Sloveniji, prebivalce pozval, naj se ne upirajo, od jugoslovanske vojske v Sloveniji pa zahteval, naj se mu podredi in nato zaprosi za premirje. Predsednik Narodnega sveta (prej ban) Marko Natlačen je Italijane, ki so vkorakali v Ljubljano, pozdravil pred bansko palačo, nato pa v pogovoru z Nemci skušal doseči, da bi ti zasedli vso Slovenijo in ji podelili

samostojen status (podobno kot NDH). Ker nemških okupacijskih oblasti to ni zanimalo, je izrazil lojalnost Italijanom in si prizadeval, da bi slednji oblast izročili Narodnemu svetu in Slovenski legiji, ki jo je ustanovila SLS. Natlačen je svojo reakcijo opravičeval s prizadevanji, da bi Dravska banovina ostala enotna, vendar pa je bilo to v nasprotju s sklepi, ki jih je SLS sprejela neposredno pred vojno in ki so vse odbornike stranke zavezovali, da v primeru zasedbe na noben način ne bodo sodelovali z okupatorji, »pa naj bo pritisk še tako hud in celo življenje na tehničarji« (Ilustrirana zgodovina Slovencev, 1999: 348).

Italijani so v sodelovanje pri upravi privolili do te mere, da so visokemu komisarju, zadolženemu za Ljubljansko pokrajino, kot pomoč dodelili »štirinajstčlanski sosvet, izbran med "produktivnimi sloji slovenskega ljudstva"« (Repe, 1995: 176). Svet se je po imenovanju poklonil Mussoliniju, bil pa je tudi na sprejemu pri papežu Piju XXI.

SLIKA 3.2: PREDSTAVNIKI SLOVENSkih STRANK PRI MUSSOLINIJU

Po nesoglasjih in odstopu nekaj članov sosveta ga je visoki komisar sčasoma nehal sklicevati, meščanski politiki pa so se zavili v nedejavnost vse do začetka 1942, ko jih je porast Osvobodilne fronte (OF) prisilil, da so se spet začeli povezovati. Del vidnejših politikov je medtem emigriral v tujino, del je po neuspelem poskusu sodelovanja pri upravi Ljubljanske pokrajine v ilegali vzdrževal Slovenski narodni odbor, spomladi leta 1942 pa ustanovil Slovensko zavezo, ki naj bi bila konkurenčna OF in naj bi zavezničke pričakala kot legalna oblast, vendar ta med ljudmi ni nikoli zares zaživela. Kar ji je jemalo popularnost v primerjavi

z OF, je bila njena strategija čakanja na pravi trenutek in odlašanja z oboroženim odporom, ker bi ta, sprožen prezgodaj, po njihovem mnenju lahko zgolj povzročil nepotrebne žrtve.

Takšne reakcije vodilnih slovenskih politikov bi lahko delno razlagali z nacionalnimi izkušnjami in politiko, ko so jo naše stranke vodile praktično vso zgodovino vse do 2. s.v. Te so večinoma sklepale nenačelne koalicije in si prizadevale za posamezne koncesije - pa najsi je šlo za odnose z Dunajem ali Beogradom. A razvoj dogodkov je pokazal, da so se vodilne slovenske stranke takrat slabo odločile. Nepotrebna vdanost in servilnost do okupatorjev jim je namreč zmanjšala ugled med Slovenci, pa tudi pri zahodnih zaveznikih. Njihova politična opozicija si je z bolj smelimi potezami v naslednjih mesecih in letih uspela pridobiti podporo večine Slovencev, organizirala boj proti okupatorju, hkrati pa si je s tem zagotovila dovolj moči, da je v letih vojne izvedla tudi revolucijo in tako hkrati premagala še svoje politične nasprotnike. (Ilustrirana zgodovina Slovencev, 1999: 349,350)

3.2. PREOSTANEK LETA 1941

Na pobudo Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS) je bila 27. aprila 1941 v Ljubljani ustanovljena protiimperialistična fronta (kasneje Osvobodilna fronta slovenskega naroda), glavne skupine v njej pa so bili Komunistična partija Slovenije (KPS), krščanski socialisti, sokoli in kulturniška skupina, od katerih so vse imele svoje predstavnike v izvršnem odboru (IO). Ključna točka, ki je združevala skupine, je bila nujnost takojšnjega upora proti okupatorju, sicer pa so se skupine načelno strinjale tudi glede nezadovoljstva z družbenimi in socialnimi razmerami pred vojno in glede potrebnosti ureditve narodnega vprašanja.

KPS je bila v času, ko je prišlo do okupacije Jugoslavije, kljub maloštevilnemu članstvu (takrat okoli 1000 ljudi) najbolje organizirana in je imela dobro razvito tajno infrastrukturo, ki jo je izoblikovala v dvajsetih letih ilegalnega delovanja. Njeni člani naj bi bili odločni ter privrženi stranki in ideji, hkrati pa naj bi bila zanje značilna »sumničavost, sektašenje, zarotništvo, apriorno in razredno ocenjevanje ljudi in nezaupljivost« (Ahačič v Lešnik, 1995: 16), kar naj bi se oblikovalo v letih preganjanja.

OF je bila sicer zasnovana kot široka ljudskofrontna organizacija, ki naj pritegne čimveč ljudi, vendar pa so bile kljub temu priprave na oborožen odpor skorajda izključno v domeni KPS.

Ta je imela že od vsega začetka prevlado predvsem v nastajajoči vojski, varnostnoobveščevalni službi in propagandni dejavnosti. Kasneje so imeli komunisti v vseh partizanskih enotah tudi politične komisarje, ki so bili bodisi člani stranke bodisi vsaj simpatizerji (le formalno je nad njimi imel nadzor Izvršni odbor OF). Na odnos partije do OF kažejo tudi besede Borisa Kidriča na partijski konferenci julija 1942: »V čem imamo od njih (od ostalih skupin v OF, op. J.S.) korist? Da so zavezniki izraz enega dela slovenskih množic, da jih zastopajo, da lahko pobijamo obrekovanja, da je OF samo komunistična stvar. Korist je, da pristanemo na linijo, ki jo predlagamo OF, da mi to linijo z njihovim pristankom izvajamo.« (Kidrič v Lešnik, 1995: 3). Iz različnih dokumentov bi lahko sklepali, da se je KP na začetku okupacije kljub temu zaradi svoje šibkosti še zelo ozirala na ostale skupine, sčasoma pa je postajala vedno bolj revolucionarna in izključujoča.

Junija 1941 so se začele širše priprave na oborožen odpor. Sredi meseca je vrhovni plenum (takrat še) protiiimperalistične fronte sprejel temeljne točke osvobodilnega boja, pri čemer je bil v prvi vrsti narodnoosvobodilni element, svoje mesto v dokumentu pa so imela tudi revolucionarna prizadevanja (4,5 in 6 točka) :

- 1. Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, všteti pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi!*
- 2. Osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, všteti koroške in primorske Slovence!*
- 3. Sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev!*
- 4. Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora v osvobodilni borbi slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov; ona nam je vzor enakopravnega sožitja med narodi, njihove sloge in pogojev za njihov neomejen narodni razvoj brez nacionalnega zatiranja in brez kitajskega zidu med narodi!*
- 5. Osvoboditev je mogoča samo na ruševinah imperializma!*
- 6. Brez boja proti izdajalski lastni kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi!*
- 7. Bratstvo in mir med narodi! (Klanjšček v Lešnik, 1995: 39)*

Do oboroženega odpora pa je (tudi ali predvsem zaradi prej obstoječega sporazuma med Hitlerjem in Stalinom) prišlo šele po napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija. Takrat je vojaška komisija KPS postala Vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet (kasneje Glavno

poveljstvo slovenskih partizanskih čet), protiimperialistična fronta pa se je preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda in Slovence pozvala k oboroženemu boju proti okupatorju. V Sloveniji za razliko od drugih jugoslovanskih pokrajin nikoli ni prišlo do množične oborožene vstaje, ampak je zaradi specifičnih razmer na močno razkosanem ozemlju prihajalo do posameznih partizanskih akcij, ki so jih pripravili s pomočjo široke podpore ljudi, ki so se vključevali v OF.

Že julija 1941 je glavno poveljstvo izdalo Partizanski zakon, ki je vseboval nekaj za razumevanje naše tematike pomembnih določb. V njem je bilo med drugim zapisano, da v partizansko vojsko »lahko vstopi vsakdo, ne glede na politično in versko prepričanje ali nacionalno pripadnost, ki je v moralnem pogledu neomadeževan, ki sprejme partijski zakon in kogar potrdi naborna komisija« (Lešnik, 1995: 44). Hkrati pa je pisalo, da lahko partizana njegove revolucionarne partizanske dolžnosti razreši le smrt ali bolezen. Zanimive določbe iz tega zakona so bile tudi: da se partizan ne sme pregrešiti z nasilnimi dejanji nad delovnimi ljudmi, ne glede na njihovo politično in nacionalno pripadnost, prav tako ne sme samovoljno posegati v premoženje delovnega človeka, dostojno mora ravnati z ranjenim ali ujetim sovražnikom in ga prepričati o pravičnosti partizanskega boja, v partizanski vojski je bila s tem zakonom zapovedana tudi verska toleranca.

V zakonu se kaže še precej neobremenjen odnos do komunističnih političnih nasprotnikov, ki daje misliti, da se nasprotja med njimi tedaj še niso tako zaostрила, kot se je to zgodilo kasneje. Hkrati zakon jasno nakazuje, da gre pri narodnoosvobodilnem boju (NOB) tudi za revolucijo. Vendar pa NOB ne smemo enačiti s KP in revolucijo, kajti po podatkih, ki jih navaja Klanjšček, večina partizanov ni bila komunistov (Klanjšček, 1982: 132), zato bi lahko sklepali, da je v gibanju sodelovala zaradi domoljubja, prav tako pa bi lahko glede na slabe gospodarske in življenjske razmere pred vojno sklepali, da jim je bila misel na socialne reforme večinoma blizu.

Septembra 1941 se je Vrhovni plenum OF preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), novembra so na novo določili idejno ozadje OF s sedmimi točkami, ki so jim v začetku leta 1942 dodali še dve:

1. *Proti okupatorju je potrebno pričeti neizprosno oboroženo akcijo.*
2. *Oborožena akcija je izhodišče za osvoboditev in združitve vseh Slovencev.*

3. *OF ne priznava razkosanja Jugoslavije in deluje z vsem silami za slogo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremi k povezanosti slovenskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice do samoodločbe.*
4. *Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic OF preoblikuje slovenski narodni značaj. Slovenske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.*
5. *Vse skupine, ki sodelujejo v OF, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.*
6. *Po narodni osvoboditvi prevzame OF oblast na slovenskem ozemlju v celoti.*
7. *Po narodni osvoboditvi uvede OF dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudsko demokratičen način.*
8. *V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.*
9. *Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi zavedni Slovenci. (Zbornik v Lešnik, 1995: 22)*

Tudi v teh programskih načelih je jasno izražen narodnoosvobodilni cilj OF, a tudi revolucionarna načela (o dosledni ljudski demokraciji) in izključna pravica OF, da organizira upor proti okupatorju (9. točka). Slednjo je še veliko jasneje opredelil Odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve (1941), ki je kot kazniva dejanja med drugim navajal: »vsako sodelovanje z okupatorjem, aktivni poseg v boj na strani okupatorja, bele in modre garde, podpora okupatorjem z navajanjem raznih dejstev, denunciacije, ogleduštvo, propaganda in agitacija v korist okupatorja in njegovih plačancev ter prostovoljno dajanje živil in drugega materiala okupatorju in njegovim pomočnikom, vsako organiziranje bele in modre garde ter drugih vojaških formacij izven OF in v nasprotju z narodnoosvobodilno vojsko in Partizanskih odredov Slovenije (NOV in POS)« (Lešnik, 1995: 24).

Slovenski partizani so v prihodnjih letih v bojih z okupatorjem včasih zmagovali, včasih utrpeli hude izgube. Ker se bomo v nadaljevanju omejili predvsem na spopad med samimi

Slovenci in na dejstva, ki so za razumevanje tega segmenta slovenske zgodovine še zlasti pomembna, omenimo vsaj na začetku nekaj pomembnejših partizanskih bitk v boju z okupatorjem: dražgoško bitko v začetku 1942, po kateri so Nemci iz maščevanja ustrelili 41 vaščanov, vas pa popolnoma požgali; zmago 2. grupe odredov nad italijansko vojsko med Muljavo in Žužemberkom; veliko italijansko ofenzivo od julija do novembra 1942, v kateri je bilo ubitih in ujetih okoli 1 000 partizanov. Januarja 1943 je na Pohorju padel celoten Pohorski bataljon, dva meseca kasneje pa so partizani skoraj popolnoma uničili ves italijanski bataljon. Velik uspeh je bil množičen razmah NOB na Primorskem po italijanski kapitulaciji, v začetku 1944 pa je na pohodu 14. divizije z Dolenjske na Štajersko prek Hrvaške umrla več kot polovica borcev.

SLIKA 3.3: DEL 2. GRUPE ODREDOV 1942

Leta 1941 so bile partizanske enote še majhne in slabo oborožene, na Koroškem, v Prekmurju in Beneški Sloveniji pa jih sploh ni bilo. Skupno naj bi bilo v tem času na Slovenskem okoli 700-800 partizanov. (Lešnik, 1995: 41) Tudi do oboroženih spopadov med pripadniki obeh slovenskih taborov v tem letu še ni prišlo, čeprav so se že vršile likvidacije s partizanske strani in izdaje članov OF okupatorjem z druge strani. Pri akcijah proti kontrarevoluciji sta imeli v okviru OF pomembno vlogo Varnostno-obveščevalna služba (VOS) in Narodna zaščita.

Narodna zaščita je bila sestavljena iz ljudi, ki so živeli doma, po potrebi pa so prijeli za orožje. Z nalogo preprečevati nasilje sovražnika in pomagati partizanskim enotam in VOS-u s

hrano, municijo in drugim so delovali v mestih in kasneje tudi na podeželju, organizacijsko pa so bili del partizanske vojske. Pred italijansko ofenzivo poleti 1942, je bilo v Ljubljanski pokrajini, kjer je bila narodna zaščita najbolj razvita, 10 000 njenih članov, po ofenzivi pa je bila zdesetkana in si do konca vojne ni več opomogla.

VOS je 15. avgusta 1941 ustanovila KP za boj proti ideološkim nasprotnikom in njihove likvidacije, mesec dni po ustanovitvi pa jo je OF priznala kot svojo borbena organizacijo z naslednjimi nalogami: varstvo slovenskega naroda, boj proti petokolonašem, vodenje oboroženega odpora proti okupatorju in revolucionarne politike in pa akcije proti kontrarevoluciji. Vosovski likvidatorji so že leta 1941 ubili približno 100 ljudi, v naslednjem letu pa po nekaterih ocenah do 3000. (Tomc, 1995: 152) V začetku 1942. leta je Kardelj v pismu Titu pisal, da je celoten aparat varnostne službe OF sestavljen iz članov partije »in tega naši ne dajo iz rok, niti ne dovolijo kontrole« (Kardelj v Lešnik, 1990: 26).

Vse to je ožilo osnovno podstat narodnoosvobodilnega gibanja in prestrašilo vodstva starih meščanskih strank. Jeseni 1941 so ta začela z močno propagando v slovenskih časopisih, ki je OF označevala za škodljivo, ker povzroča nepotrebne žrtve med Slovenci, poleg tega pa hoče izvesti revolucijo. Protikomunistični tabor je aprila 1942 poskušal vzpostaviti alternativo OF s svojim programom in svojo organizacijo. Slovenska zaveza za narodno osvoboditev je v svojem plenumu sprva predvidevala celo dve mesti za komuniste, njene točke pa so vsebovale tudi socialni program:

1. Združitev vseh Slovencev v svobodni Sloveniji.
2. Slovenija naj ostane v Jugoslaviji, povezani na podlagi enakopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov.
3. Zakonita oblast sta kralj in vlada v Londonu, a v času boja za osvoboditev se morata ozirati tudi na oblast v Sloveniji.
4. Edina zakonita vojska je jugoslovanska vojska pod vodstvom Draže Mihajlovića. Njej se morajo podrediti vse slovenske vojaške organizacije.
5. Sovražnik mora biti za vsa grozodejstva kaznovan in mora poravnati vso škodo.
6. Nova Jugoslavija po vojni naj bo resnično demokratična, stare razmere v načinu vladanja se ne smejo povrniti.
7. Izvesti se mora temeljito socialno in gospodarsko preoblikovanje, celo s podružbljanjem narodnega bogastva in proizvodjalnih sredstev, pri čemer mora biti delo osnovna družbena vrednota.

8. Kultura in prosveta morata rasti iz narodnih korenin. (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999: 354)

Kljub takemu programu pa jim zaradi odlašanja z oboroženo akcijo, kot rečeno, ni uspelo pritegniti veliko Slovencev, tako da so jih dogodki na koncu pripeljali do odkrite vojaške kolaboracije z okupatorji.

3.3. LETO 1942

1942 je postalo partizansko gibanje veliko bolj množično in po spomladanski ofenzivi je prišlo do prvega osvobojenega ozemlja na območju Ljubljanske pokrajine. Hkrati sta se na Slovenskem vedno bolj izoblikovala dva tabora, ki sta v tem letu prešla v oborožen spopad in delno državljansko vojno.

Partizani so na osvobojenem ozemlju organizirali volitve v narodnoosvobodilne odbore, ki so potekale po večinskem načelu, 27. junija 1942 pa so ustanovili Narodnoosvobodilni svet z osmimi poverjeništvii. Hkrati so organizirali življenje na vseh področjih. Zemljo, ki je bila last okupatorja ali njegovih sodelavcev, so delili kmetom ali so jo poddržavili. Pobirali so narodni davek in branili robove ozemlja.

Na osvobojenem ozemlju pa je prišlo tudi do samovoljnih revolucionarnih dejanj. »Nekateri partizanski poveljniki so na osvobojenem ozemlju pričeli z odkritim revolucionarnim delovanjem in mnogi, ki se niso strinjali z uvajanjem revolucionarne oblasti, so bili ubiti. Partizanske enote so jim jemale lastnino in uničevale domove.« (Lešnik, 1995:29) Temu so se pridruževale še nasilne rekvizicije, ki so se marsikje začele vršiti predvsem zaradi potreb vedno večje partizanske vojske.

Takšno ravnanje je vodstvo OF obsodilo, kajti kmalu je postalo jasno, da se ljudje obračajo proč od njihove organizacije. Nasilje so označili za »vojvodstvo« posameznih samovoljnih poveljnikov, ki jim je uspeh v ofenzivi stopil v glavo in so prezgodaj začeli z revolucijo. Edvard Kardelj je tako novembra 1942 pisal Ivanu Mačku Matiji in Borisu Kidriču: »Oba bi hotel opozoriti zlasti na to, naj najodločnejše udarjata po raznih svinjarajah, ki se dogajajo na terenu (likvidacije), kjer ne gre samo za to, kateri ljudje so, ampak tudi za to, kako jih likvidirajo...udarite po teh stvareh! Trdno zahtevajte, da smejo likvidacije izvrševati samo z

odredbo sodišča! /.../ Naročite štabom, naj ne nasedajo vsakršnim ovadbam, ampak da je ovadbo treba prej raziskati, preden se začne z aretacijami!« (Ahačič v Lešnik, 1995: 29)

Sicer je bila partizanska vojska zelo dobro organizirana in je imela poleg razvejane zdravstvene mreže in visoko razvite kulturne dejavnosti, tudi svoje sodstvo, ki naj bi skrbelo, da do takih primerov ne bi prihajalo. Po nastanku prvega osvobojenega ozemlja so obstajale tri vrste vojaških sodišč, od katerih je vsako imelo svoje pristojnosti. »Vojne vihre pa so zahtevale svoj krvavi davek. Tako so v času italijanske ofenzive v letu 1942 večinoma delovala le nagla, bataljonska sodišča, ki so s strogimi ukrepi obravnavala predvsem izdajstvo, kontrarevolucionarnost in kolaboracijo s sovražnikom.« (Lešnik, 1995: 73) Ko so se maja 1944 na konferenci zbrali sodniki, tožilci in politkomisarji s področja VII. korpusa, pa so v njihovih poročilih prednjačili »ovaduštvo, sodelovanje z okupatorjem, domobranci in belo gardo. /.../ Za ta kazniva dejanja so bile kazni praviloma zelo stroge, večinoma smrtne« (Lešnik, 1995: 73).

Revolucionarni teror na eni strani in mehka italijanska politika na drugi, sta na Dolenjskem in Notranjskem spomladi 1942 povzročila nastanek Vaških straž. Vodstva ilegalnih vojaških skupin (Slovenske, Narodne, Sokolske legije, Stare pravde, četniške organizacije...), ki so nastale spomladi in poleti 1941, so bila sprva naravnana protikomunistično, a tudi proti okupatorju. Te skupine so zdaj skušale prevzeti nadzor nad Vaškimi stražami, na koncu pa so v SLS sprejeli taktiko »dveh garnitur boja«. Hkrati naj bi delovali legalno in ilegalno, zato naj bi se večji del Slovenske legije priključil Vaškim stražam, manjši del pa naj bi povezan z Jugoslovansko vojsko v ilegali čakal na primeren trenutek za upor. Legija je na koncu ostala ilegalna, a njeni člani so se pridružili domobrancem.

Obrambo pred komunizmom so katoliški duhovniki, ki so imeli velik pomen za javno mnenje prebivalstva, v večini podprli, razvoja dogodkov pa so se razveselile tudi italijanske oblasti. Vaške stražarje so začele izdatno podpirati, že poleti so jih kot Prostovoljno protikomunistično policijo (MVAC) vključile v svoj vojaško-upravni sistem. V MVAC so vključili tudi do tedaj ilegalni četniški Štajerski bataljon, ki se je nato preimenoval v Legijo smrti. Konec leta 1942 je bilo v vaške straže vključenih že več kot 4500 ljudi.

SLIKA 3.4: POSTOJANKA MVAC

Po tem obdobju se je še bolj razmahnila dejavnost VOS, pa tudi sumničenje v samih partizanskih enotah in znotraj skupin v OF – KP je npr. menila, da je treba osvobojeno ozemlje »očistiti« notranjih sovražnikov, krščanski socialisti pa so bili za milejšo politiko in so opozarjali, da je oblikovanje nasprotnega tabora tudi posledica napak, ki so bile storjene na tem ozemlju. Vedno večjo vlogo pri OF je imel Edvard Kardelj, čeprav formalno ni bil član nobenega njenega vodilnega telesa (bil pa je član CK KPJ).

Plava garda je bila na slovenskem zaradi hitrega poraza jugoslovanske vojske ob napadu in aretacije jugoslovanskih oficirjev leta 1943 šibkejša. Četniki (Jugoslovanska vojska v ilegali) niso imeli odklonilnega odnosa do domobrancev, so si jih pa želeli podrediti in pripraviti na odpor v trenutku zahodne invazije. Odnos med njimi se je zapletel, ko so na Slovenskem začeli nastajati četniški odredi, v katerih so sodelovali bivši domobranci, nekateri domobranski oficirji so jih oskrbeli z orožjem, nato pa so se domobranci skupaj z Nemci z njimi začeli spopadati.

Sicer pa je leto 1942 zaznamovala tudi velika italijanska ofenziva, ki je trajala od srede julija do začetka novembra. Okoli 65 000 vojakov je sicer uspelo spet zavzeti osvobojeno ozemlje, a kmalu je nastalo novo, na ozemlju Polhograjskih dolomitov. V tej ofenzivi so Italijani zapirali civilno prebivalstvo, streljali talce, požigali vasi. V Ljubljani so s pripadniki OF poleg Italijanov obračunavali tudi pripadniki posebne policije, ki so bili v MVAC. Zaradi mučenj ujetnikov je prišlo do protestov in Italijani so morali policijo razpustiti.

3.4. LETO 1943

V prvih mesecih leta 1943 so se partizanske enote na Primorskem močno povečale in prišlo je do prave vseljudske vstaje, Na goriški fronti so novi bataljoni 14 dni ustavljali Nemce, ki so iz Furlanije želeli prodreti v Slovenijo. V enotah NOV je bilo tedaj največje število borcev, nad 35 000 (Ilustrirana zgodovina Slovencev, 1999: 358). Da ne bi prihajalo do maščevanja okupatorja nad civilnim prebivalstvom, so mobilizacijske enote izdajale pozivnice, ki so kazale na to, da so bili novi partizani prisilno rekrutirani, o tem, da vsi vseeno niso šli prostovoljno v partizane, pa pričajo prebegi in dezerterstvo po tej mobilizaciji (podatke o tem je seveda spretno izrabljala domobranska propaganda).

Zaradi prej omenjene vedno večje sumničavosti KP do ostalih skupin v OF, zato ker so se nekateri krščanski socialisti začeli nekoliko odmikati od politike OF (želeli so npr. svoje zastopnike v forumih), pa tudi zaradi zavezniških zmag, ki so dajale upanje na skorajšnji konec vojne, je KP februarja 1943 organizirala sejo Izvršnega odbora OF, na kateri je izpostavila »vprašanje enotnosti« v OF. 1. marca je bila podpisana t.i. Dolomitska izjava, v kateri je bilo določeno, da pripada KP kot predstavnici delavcev, najnaprednejšega družbenega razreda, avantgardna vloga v OF, preostale skupine pa so se morale odreči lastnemu političnemu delovanju (razen v okviru OF) in ustanavljanju lastnih strank (tudi za v bodoče). V Dolomitski izjavi je bilo zapisano, da se bo za aktiviste OF uvedla enotna vzgoja, da bodo lahko tvorili organizacijsko, politično in moralno enoto. Vodilne kadre v Glavnem štabu je odslej imenoval Vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije in ne več IO OF. S tem se je KPS približala jugoslovanskemu partizanskemu gibanju in se z njim poenotila, kajti povsod drugod je že od vsega začetka partizansko vstajo vodila KP, hkrati pa je bila Dolomitska izjava praktično likvidacija OF in vsrkanje njenih pripadnikov pod dežnik komunistov.

8. septembra 1943 je Italija kapitulirala. V Vaških stražah je bilo takrat dobrih 6000 mož. (Repe, 1995: 194) Italijani so jih oboroževali, oskrbovali in plačevali. Že poleti je partizansko vodstvo razglasilo amnestijo za vse, ki bi stopili na njihovo stran, ponujali so jim tudi možnost, da odložijo orožje in se svobodno vrnejo domov, a ta poziv je bil praktično brez odziva. Ob italijanski kapitulaciji je Glavni štab izdal ukaz, po katerem je bilo treba belo- in plavogardiste razorožiti, voditelje in organizatorje zapreti, »zapeljane« pa pozvati, naj se priključijo partizanom. Poleg tega je CK KPS okrožnim in rajonskim komitejem KPS naložil,

naj v mestih in naseljih vzpostavijo oblast OF, mobilizirajo vse za boj sposobne moške od 17. do 45. leta in z njimi zasedejo mesta. Partizansko gibanje je takrat postalo še številčnejše in se iz Ljubljanske pokrajine razširilo tudi na druge predele Slovenije, samo na Primorskem je nastalo več kot 30 bataljonov, med njimi italijanski Garibaldi.

Belo- in plavogardisti so med tem že pred kapitulacijo Italije poskušali preiti v ilegalo, da bi zaveznike (za katere je takrat kazalo, da so blizu končni zmagi) pričakali kot slovenska narodna vojska. Takrat je prišlo tudi do poskusov skupnega nastopa proti okupatorju s partizani, a sta bili obe strani preveč nepopustljivi, da bi se to lahko uresničilo. Namesto tega so se vneli krvavi boji in partizani so četnike hudo porazili pri Grčaricah, enote MVAC pa pri Turjaku. Veliko zajetih se je pridružilo NOB, ostali pa so kasneje postali del domobranskih enot.

Spomladi 1942 ustanovljena Slovenska zaveza je po kapitulaciji Italije poniknila v ozadje, njeno mesto pa je zasedel protikomunistični odbor, katerega glavni iniciator je bil Leon Rupnik, ki je postal načelnik pokrajinske uprave, ustanovitelj in za nekaj časa tudi poveljnik slovenskega domobranstva. Rupnikovi govori in zapisi kažejo na to, da so bila njegova prepričanja zelo skrajna in precej podobna nacifašističnim.

Po partizanskih zmagah pri Grčaricah in na Turjaku in po nemški zasedbi italijanske okupacijske cone so se začela pogajanja SLS z Nemci o sodelovanju, v katerih so se dogovorili za ustanovitev Slovenske domobranske legije. Rupnik je nato izdal poziv za ustanovitev, v Ljubljani in okolici pa se je takoj začela agitacija. Prostovoljcem so obljubljali plačo, brezplačno hrano in stanovanje ter ugodnosti za družinske člane. Novembra 1943 je visoki komisar za Jadransko primorje izdal odredbo o obvezni vojaški službi, nato so začeli bodoči poveljniki čet obveznikom pošiljati vabila za včlanitev v Slovensko domobranstvo. Dogajalo pa se je tudi prisilno novačenje (obkoltve vasi ali hiš), čeprav Nemci takega načina niso odobraval. V okviru obvezne vojaške službe je bilo med drugim možno tudi služenje v nemški vojski ali policiji, v italijanskih enotah in v SS. Ker je število vojakov hitro naraščalo, so se prve čete povezovale v bataljone, a to je bilo bolj v administrativne kot pa taktične narave. Domobranci so imeli (ne povsem od začetka) organizacijski štab na čelu s podpolkovnikom Krenerjem.

Prve domobranske enote so Nemci uporabili že v ofenzivi na bivšem italijanskem območju, ki se je začela konec septembra in je trajala dva meseca, v tem času pa jim je uspelo ponovno zasesti dele osvobojenega ozemlja. Poleg domobrancev je pri obračunavanju s partizani poslej sodelovala tudi ilegalna organizacija Črna roka, v kateri so bili najbolj skrajni partizanski nasprotniki in ki je bila znana kot zelo kruta.

Sicer pa so domobranci delovali predvsem v Ljubljanski pokrajini in do bojev med obema nasprotnima poloma je prihajalo predvsem tu, zato lahko o državljanski vojni govorimo le v omejenem obsegu. Ljubljanska pokrajina je bila ena od 6 pokrajin v operacijski coni Jadransko primorje in je obsegala Ljubljano ter Notranjsko in Dolenjsko. Na čelu Ljubljanske pokrajine je bil Rupnik, v drugih pokrajinah so imeli italijanske prefekte, vsem pa so bili dodeljeni nemški svetovalci. Slovensko domobranstvo je v Ljubljanski pokrajini veljalo za pomožno policijsko silo, ki je imela 2 nalogi: boj proti »banditom«, tako so Nemci imenovali partizane, in vzdrževanje reda. Formalno so domobranci obdržali avtonomni status, prizadevali pa so si, da bi v isto upravno območje vključili tudi Primorsko in Gorenjsko, kjer sta se (sicer v veliko manjšem obsegu) razvili domobranstvu podobni organizaciji:

- Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ) je bil novembra 1943 ustanovljen v Trstu in poleti 1944 je bilo v njem 1800 mož.
- Na Gorenjskem so bili Nemci sprva proti oblikovanju domobranstva, ker bi se s tem kršila meja med Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino, kljub temu pa so skrivaj že nastajale enote Gorenjske samozaščite. Gorenjsko domobranstvo se je zares razvilo šele, ko so Nemci ugotovili, da bi tako lahko omilili dezerterstvo Slovencev iz nemške vojske. Aprila 1945 je štelo približno 2500 mož.

Obe ti dve organizaciji pa po številčnosti nista niti približno dosegali Slovenskega domobranstva, ki je delovalo v Ljubljanski pokrajini. V nadaljevanju bo zato govora predvsem o slednjem.

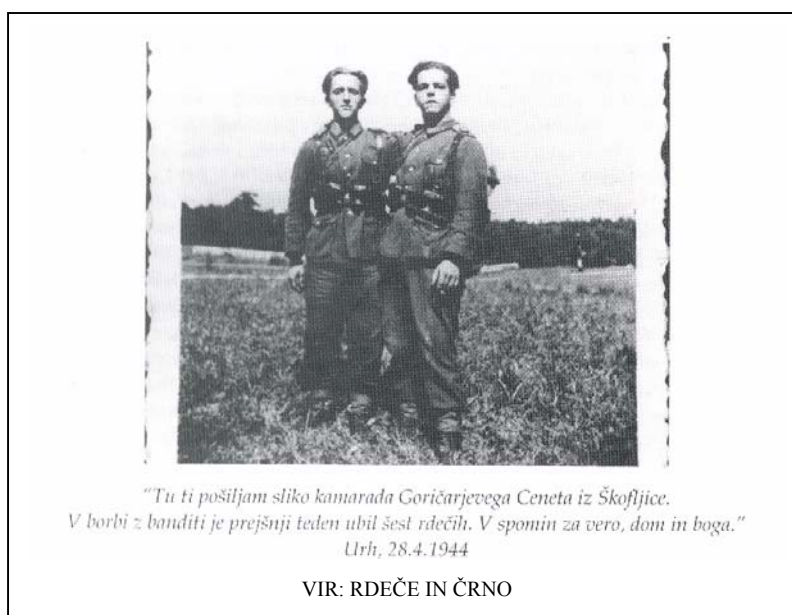
SLIKA 3.5: DOMOBRANSKI GRB

Domobransko vodstvo je bilo do oktobra 1944 (takrat postanejo domobranski voditelji nemški oficirji) v celoti slovensko, znak na uniformah je bil slovenski - tribarvni in kranjski deželni orel, poveljevalni jezik je bil slovenski, peli so slovenske pesmi, borili so se pod slovensko zastavo. Po drugi strani so uniforme dobili od Nemcev in bile so podobne nemškim, prav tako so od njih dobivali orožje in opremo. Pozdrav s stegneno desno dlanjo ob desnem sencu so Nemci po atentatu na Hitlerja spremenili v pozdrav s stegneno desnico, napredovanje je bilo povsem v rokah generala SS Erwina Rösenerja. Do konca 1943 je domobrance financirala Rupnikova pokrajinska uprava, od takrat naprej pa Rösener. »Plače so bile za tedanje razmere solidne, vojni dodatek so dobivali vsi, plačo pa le čini od podnarednika navzgor. Obstajala je še družinska podpora, ki so jo dobivali vsi poročeni domobranci.« (Tomc, 1995: 167) Nemci so odločali o podeljevanju odlikovanj, nemški oficirji in podoficirji so kot inštruktorji nadzorovali izpolnjevanje navodil v enotah. Od začetka 1944 so bili domobranci podvrženi kazenskemu redu za SS in policijske čete, Nemcem so morali izročiti ujetnike in zajeto orožje.

Včasih pa domobranci ujetnikov niso izročili in so z njimi obračunali sami. Sv. Urh pri Ljubljani je bil eno takih mest, kjer so domobranci kruto obračunavali z ujetimi partizani.

SLIKA 3.6: DOMOBRANCA NA URHU PRI LJUBLJANI

Eno ključnih vprašanj pri domobranstvu je, ali so domobranci z okupatorjem sodelovali zgolj taktično, iz oportunističnih razlogov ali pa zato, ker jim je bila njihova ideologija blizu. Gregor Tomc v zvezi s tem vprašanjem meni, da je dokazov o pronacistični usmerjenosti nekaterih domobrancev v prispevkih revije Slovensko domobranstvo veliko in ob tem navaja poziv za vstop v domobranstvo iz leta 1943: »Ker izdajalci in boljševiki pehajo »naše pridno ljudstvo v trpljenje, nasilstvo, lakoto rop in umor brezbožnih in brezsrčnih robotnikov kakor nečastnih pomagačev v korist židovske svetovne tiranije«, pišejo avtorji poziva, je prišla k nam »da se to prepreči (...) Führerjeva velikonemška vojna sila, ki nas bo ščitila.« (Tomc, 1995: 123). Vendar pa je Tomc vseeno prepričan, da je pri tem šlo za manjši del tistih, ki so sodelovali z okupatorjem (predvsem za krog okoli generala Rupnika). Dokaz za to najde v domobrantskih pesmih in v najpogostejših domobrantskih geslih, ki po njegovem kažejo na to, da je domobrance določal predvsem anti-komunizem, poleg tega pa defenzivni nacionalizem in katolicizem, ne pa tudi antisemitizem in zaupanje v politiko »velike Nemčije«. Navedimo le nekaj teh gesel:

- Mati – Domovina – Bog.
- Smrt komunizmu – življenje narodu!
- Domobranci prinašamo mir, red in ljubezen, kajti naši gesli nista zločin in sovraštvo, ampak poštenje, mir, bratstvo in delo!
- Za vero v Boga, za naš dom in rod.
- Življenje narodu – smrt bratomorilskim tolpom! (Mikuž v Tomc, 1995: 129)

Glavno določilo domobrancev pa je bil po Tomčevem mnenju anti-komunizem. »Pripadnost katoliški religiji jih ni mogla čvrsto povezovati, saj jo je njihov liberalni del odklanjal, prav tako ne nacionalizem, ker ga je pod vprašaj postavljala kolaboracija z okupatorjem.« (Tomc, 1995: 143)

Na odnos domobrancev do komunizma kažejo tudi besede v domobrantskem katekizmu, ki pravijo, da je zaradi komunističnega mišljenja dovoljena smrtna kazen, kajti zlo je treba uničiti pri korenini. Hkrati je zapisano, da se ujete partizane lahko ubije šele, ko se ugotovi, da so pripadniki revolucionarne vojske in se jih zaloti oborožene. V brošuri 2000 pa piše, da boj proti partizanom ni v nasprotju s krščansko ljubeznijo do bližnjega, saj je zločinstvo in hudobijo treba zatirati, da pa je v boju proti tem izdajalcem potrebno uporabljati poštena sredstva. (Tomc: 1995, 152)

Kolaboracijo bi torej lahko razumeli kot zgolj taktično dejanje, če bi se domobranci v določenem trenutku odločili za samostojen nastop proti okupatorju. Dejstvo, da tega nikdar niso naredili, pa govori vsaj delno tudi o oportunističnosti. Poleg tega so z Nemci kolaborirali tudi pri preganjanju četnikov. Ti ne le, da niso bili komunisti, ampak so se lahko sklicevali tudi na status jugoslovanske vojske. Domobranski organizacijski štab je poleti 1944 zaradi vse pogostejših samovoljnih odhodov v ilegalo celo (ponovno) zagrozil s smrtno kaznijo za take primere.

Kako razložiti to dejstvo? Na eni strani gre gotovo za to, da so jih k temu silili sami Nemci, kar kaže na njihov neavtonomen status. Na drugi strani pa gre verjetno tudi za to, da so potem, ko so enkrat sprejeli kolaborantsko vlogo, težko razločevali med legitimnim in nelegitimnim delovanjem. Ko je bil celoten kontekst njihovega delovanja že povsem kontaminiran z voljo nadrejenih Nemcev, so postale za marsikoga meje (ne)dovoljenega in (ne)sprejemljivega nejasne. (Tomc, 1995: 158)

Po drugi strani na to, da so domobranci o kolaboraciji razmišljali kot o le taktičnem dejanju, med drugim kaže tudi dokaj nezaupljiv odnos Nemcev do njih – niso jim pustili oblikovati večjih, taktičnih enot in uporabljati težkega orožja. O tem govorijo tudi njihova gesla in pesmi, v katerih je poleg poudarjanja vere v boga in sovraštva do komunizma ves čas prisotno tudi sklicevanje na patriotizem.

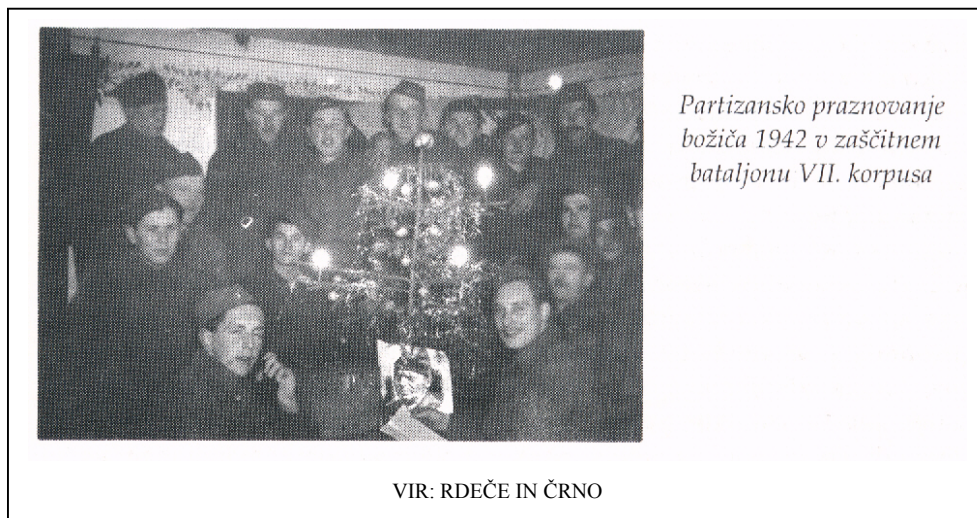
V slovenskem domobranstvu je imela pomembno vlogo tudi katoliška cerkev, ki je bila izrazito protikomunistično usmerjena. To je bila predvsem posledica že predvojne usmeritve Papeža Pija XI. (enciklika Božanski odrešenik) in kasneje njegovega naslednika Pija XII., ki sta komunizem obsodila kot prvo zlo. Svoje pa je pripomoglo tudi dejstvo, da so imele nacifašistične države z Vatikanom sklenjen konkordat.

Na vlogo cerkvene ideologije pri domobranstvu kaže odlomek iz božičnega pisma škofa Rožmana iz leta 1944, v katerem je zapisano: »Vi slovenski domobranci ste na straži, da ne branite in čuvate samo čredo, to je premoženje svojega naroda, marveč tudi njegovo življenje in zdravo pravilno mišljenje, sveta in svetla izročila in vero v Boga.« (Mikuž v Tomc, 1995: 149) Treba pa je povedati, da je škof Rožman kljub takemu mnenju pri okupacijskih oblasteh iz humanitarnih razlogov posredoval za vse zaprte in obsojene Slovence.

O tem, kako je katoliška cerkev gledala na kolaboracijo, priča tudi govor docenta na Teološki fakulteti in domobranca dr. Lenčka na zborovanju slovenskih duhovnikov leta 1944. V svojem govoru je poudaril tezo, da predstavlja domobranstvo legalno oblast. Ta se je v silobranu naslonila na okupatorja, ker ji je bila edina alternativa pasti pod kroglami OF. Ker pa so vedeli, da sile osi ne bodo zmagale in ker je bila kolaboracija le taktična, zanj to ni bilo izdajstvo. (Tomc, 1995: 148)

Povedano pa velja le za cerkev v Ljubljanski pokrajini. Na Gorenjskem in Štajerskem so okupatorji duhovnike skoraj brez izjeme izgnali, nekaj je bilo pobitih, marsikateri je končal v koncentracijskem taborišču. Primorski duhovniki pa so bili zaradi svoje predvojne izkušnje povečini izrazito protifašistično usmerjeni in so zato sodelovali z OF.

SLIKA 3.7: PARTIZANI PRAZNUJEJO BOŽIČ

3.5. LETO 1944

Nasprotja in boji med obema domačima političnima poloma so svoj vrhunec dosegli leta 1944. Takrat je bila slovenska partizanska vojska mednarodno priznana kot del zavezniških sil, ki je že od julija 1943 dobival tudi zavezniško pomoč. Po podatkih glavnega štaba je ta vojska jeseni skupaj z zalednimi enotami štela 29.462 mož (Klanjšček v Lešnik, 1995: 71), jugoslovansko narodnoosvobodilno gibanje, katerega del je bila, pa je bilo eno najmočnejših takih gibanj v okupirani Evropi.

Tudi na svetovnih bojiščih so zavezniki počasi zmagovali in komunisti so zato želeli preostale sredinske skupine čimprej pritegniti, da se te ob morebitnem izkrcaju zaveznikov v Istri ne bi postavile kot njihova opozicija. Na to kaže tudi tale ukaz CK KPS ljubljanskemu vodstvu: » /.../ Sredino je potrebno razkrajati. To je danes zelo važno, tako, da bodo prišli k nam, ali pa da se bodo morali tako zelo kompromitirati z Nemci, da ne bodo mogli predstavljati nobene opore kakršnekoli reakcije, ki bi se lahko even. pojavila /.../.« (Godeša v Lešnik, 1995: 37) Hkrati so na istem mestu ponovno poudarjali, da je sodelovanje z OF možno le v okviru te organizacije. Za končni rok, ko se neopredeljeni še lahko priključijo OF, so določili 15. september 1944, po tem datumu so začeli zavračati sodelovanje z vsemi, ki niso v OF, z obrazložitvijo, da je bilo dovolj časa, zdaj ko je že vojne skorajda konec, pa se »potuhnjenici ne morejo več skriti v OF«.

Pri preganjanju t.i. politične sredine je bil neizprosno tudi nasprotni tabor. Na to kaže domobransko geslo »Ali partizan ali domobranec, ali komunist ali Slovenec, ali smrt ali življenje! Srednje poti ne bo!« (Več avtorjev v Tomc, 1995: 146)

Domobranstvo je bilo poleti 1944 na vrhuncu – obsegalo je 63 čet in 4 baterije, potem pa je začelo število mož postopno upadati, predvsem zaradi težkih bojov s partizani, nekaj pa tudi zaradi prestopanja k četnikom (pričakovanje izkrcaja zaveznikov). Dodaten udarec domobranstvu je predstavljala tudi spomladi podpisana dogovor med Titom in Šubašičem, s katerim je slovenska OF postala tudi mednarodno priznana oblast na Slovenskem. Iz Londona (od članov vlade in SLS) so vedno pogosteje prihajali pozivi, naj se domobranci sporazumejo z OF in prenehajo sodelovati z Nemci.

Domobranska prisega

Zvestobo Hitlerju so morale priseči vse nemške enote – tako vojaške kot policijske. Vrhovni komisar Rainer je konec 1943 določil, naj to velja tudi za domobrance v Ljubljanski pokrajini. Za dan prisega so določili Hitlerjev rojstni dan, 20. april 1944. Rösener je potem začel pritiskati na domobranski organizacijski štab in oficirje, češ prisega ali razpustitev. Hkrati naj bi domobrance potolažil tudi cerkveni vrh, češ da to ne bo prava prisega in da jih bo po tem še vedno zavezovala prisega kralju Petru. (Tomc, 1995: 169)

Domobranci so sprva sami predlagali naslednji tekst:

»Prisegam pri Bogu vsemogočnem na slovensko zastavo, da bom hraber, zvest in poslušen do svojih predpostavljenih, da bom v skupnem boju z nemško vojsko, ki stoji pod vrhovno komando voditelja velikega nemškega rajha, proti komunističnim banditom na slovenskem ozemlju zvesto izpolnjeval svoje dolžnosti za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope.« (Tomc, 1995: 170)

Nemci so iz prisege izločili priseganje na slovensko zastavo, komunističnim banditom pa je bila v končni verziji dodana še zavezniška vojska, tako da se je ta glasila:

»Prisegam pri vsemogočnem Bogu, da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje Velike Nemčije, SS čet in policije, proti banditom in komunizmu kakor tudi njegovim zveznikom, vestno izpolnjeval svoje dolžnosti za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope. V tem boju sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj!« (Tomc, 1995: 170)

SLIKA 3.8: DOMOBRANSKA PRISEGA

To prisego so po maši škofa Rožmana na ljubljanskem stadionu prebrali domobranci iz Ljubljanske garnizije in zastopnikom čet iz drugih krajev. Domobranci so prisegli na meč, nato pa sta imela govora še Rösener in Rupnik. Dogodkom na stadionu je sledila promenade do uršulinske cerkve in družabni večer v Taboru.

Prisego so domobranci kasneje opravičevali predvsem s trditvami, da niso prisegli Hitlerju, ampak svojim nadrejenim, ki so bili Slovenci v službi svoje domovine in svobodne Evrope ter da se prisega omejuje na samoobrambo pred komunisti in njihovimi zavezniki (krščanskimi socialisti, levimi Sokoli itd.) in da pri tem niso bili mišljeni zahodni zavezniki. (Tomc, 1995: 171) Kljub temu pa je večini po tem postalo jasno (nekateri to navajajo v svojih spominih), da so se pri zaveznikih uvrstili k hitlerjevski koaliciji in tudi partizanska stran je prisego spretno izkoristila za propagando proti domobrancem. Njeni argumenti so bili: da je iz prisege jasno, da so se domobranci obvezali za boj skupaj z nemškimi četami, njihov nadrejeni v zadnji instanci pa je bil Hitler; da je svobodna Evropa v tedanjem nacističnem besednjaku pomenila le Evropo pod Hitlerjevim jarmom; z besedo zavezniki pa da so bili mišljeni Angleži in Američani, ne pa partnerji komunistov v OF, kajti vsi partizani (komunisti ali nekomunisti) so bili že tako zajeti v besedi banditi.

Tomc ob tem meni, da je bila domobranska duša ves čas razpeta med intimnim odklanjanjem okupatorja in manifestno izraženim sodelovanjem s tem istim okupatorjem, ravno prisega pa je po njegovem mnenju tisti element, kjer se je to najbolj pokazalo.

3.6. LETO 1945

Slovenska partizanska vojska je ob koncu vojne skupaj s prekomorskimi brigadami štela od 41.000 do 45.000 članov (Namorš v Lešnik, 1995: 71). Partizani so osvobodili vse slovensko etnično ozemlje, z le nekaj zavezniške pomoči. Hkrati so že med vojno izgrajevali novo oblast. Od 1. do 3. 10. 1943 je v Kočevju Zbor odposlancev slovenskega naroda s 572 neposredno izvoljenimi in 78 delegiranimi poslanci izvolil 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Tam so tudi sklenili, da se Slovenija skupaj s Primorsko vključi v federativno Jugoslavijo. 5. maja 1945 pa je bila v Ajdovščini ustanovljena še Narodna vlada Slovenije pod vodstvom sekretarja CK KP Borisa Kidriča, ki je prevzela oblast v Sloveniji.

Tudi meščanski politiki so se ob pričakovanju zavezniškega izkrcanja že decembra 1944 poskušali znova poenotiti in so ustanovili Narodni odbor, ki naj bi deloval kot slovenska vlada. Odbor se je začel pripravljati na povojni prevzem oblasti. Februarja 1945 je ustanovil Slovensko narodno vojsko, v katero so vključili vse domobranske legije in četniške odrede, 3. maja 1945 pa je sklical prvo sejo Slovenskega parlamenta.

Ko so se Nemci morali začeti umikati, so oblast izročili Narodnemu odboru, a domobranska vojska je bila v primerjavi s partizansko dosti šibkejša, zato so domobranci večinoma zbežali v Furlanijo in na Koroško, kjer so se 12. maja predali Britancem in upali, da jih bodo ti obravnavali kot del kraljeve vojske v domovini. »Zbežalo je tudi vse politično vodstvo, škof in okoli 6000 civilistov.« (Repe, 1995: 206) Tisti, ki so pribežali v Italijo, so svojo pot po večini nadaljevali v druge države, od koder jim ni bilo dovoljeno vrniti se v domovino, tiste, ki so se zbrali v taboriščih na Vetrinjskem polju, pa so Britanci pod pretvezo, da jih peljejo v Italijo, kot vojne ujetnike vrnil v Jugoslavijo.

Vojna je na Slovenskem zahtevala krvav davek. V partizanski vojski je padlo okoli 16 000 oseb, med civilnim prebivalstvom je bilo zaradi okupatorjevega nasilja 18 000 žrtev, od tega je samo v taboriščih umrlo 9 000 Slovencev. Več kot 15 000 ljudi je padlo v okupatorjevih armadah, kamor so bili prisilno mobilizirani, več kot 15 000 pa je bilo padlih kolaborantskih vojakov in domačinov, ki so jih usmrtili partizani – vključno s povojnimi poboji. (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999: 347).

Vseh, ki so kadarkoli sodelovali v partizanskem gibanju, je bilo približno 100 000, domobrancev pa okoli 15 000. Če imamo ob tem v mislih predvojne podatke, da je bilo na Slovenskem 65 % ljudi v katoliškem taboru, 25 % v liberalnem in le 5 % v socialističnem (Ilustrirana zgodovina Slovencev, 1999: 349), potem lahko utemeljeno sklepamo, da se je večini Slovencev ne glede na njihovo politično prepričanje za narodovo dobro zdel boj proti okupatorju pomembnejši kot pa boj proti komunizmu.

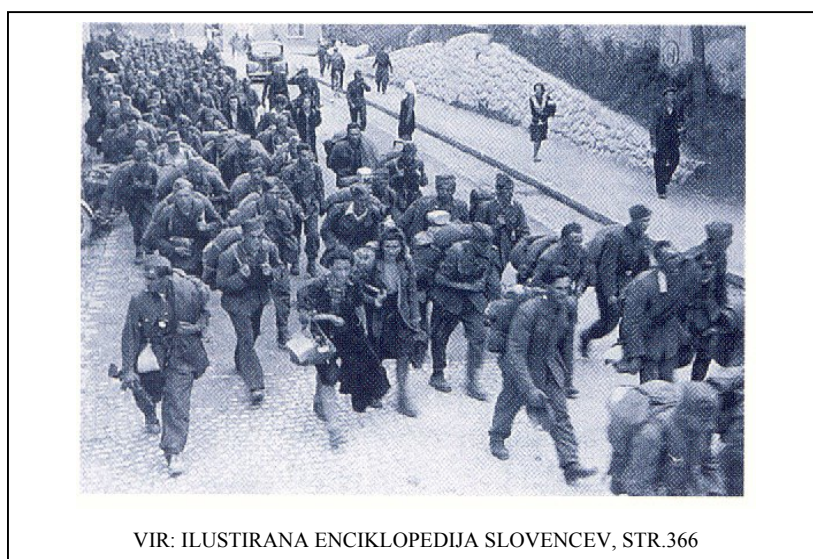
3.7 NEPOSREDNO PO VOJNI

Razmere po vojni so bile zelo kaotične in grozila je celo vojna med samimi zavezniki, zato se je nova revolucionarna oblast bala za mesto, ki si ga je pridobila med vojno. Temu sta se pridruževala še sovražstvo in maščevalnost do svojih vojnih nasprotnikov, vse skupaj pa je privedlo do povojnega poboja 10 000–15 000 ljudi brez sodnih procesov.

Jugoslovanskim oblastem je bilo med 27. in 31. majem po podatkih dr. Basaja izročenih 10 500 vojnih ujetnikov in 600 civilistov. Te so najprej zbrali v taboriščih v Kranju, Šentvidu, Škofji Loki, Teharjah in Celju. Tam so se jim pridružili še domobranci, ki so jih ujeli na begu proti meji ali v okolici svojih domov, hkrati pa je Ozna izvajala tudi aretacije na domovih.

V taboriščih zbrane ljudi so razdelili v 3 skupine – v prvi so bili tisti, ki so jih izpustili, druga skupina je bila izročena vojaškemu sodišču, tretja pa je bila določena za likvidacijo. Nato so se začele likvidacije in v nekaj tednih je bilo pobitih več tisoč ljudi. »Prevoz na morišča je organizirala Ozna, izvršile pa so ga pristojne enote Knoja. /.../ Doslej ni ugotovljeno, kdo je konkretno vodil in organiziral najbolj množične likvidacije jetnikov iz Šentvida in Teharij.« (Pučnik, 1995: 44)

SLIKA 3.9: DOMOBRANCI IN CIVILISTI NA POTI K TABORIŠČU V KRANJU

Pri prvih likvidacijah so uporabljali avtomatsko strelno orožje in ubijali z rafali, v juniju pa so rafale zamenjali streli v tilnik. Trupla so pometali v jame, ki so jih skopali na gozdni jasi ali na gozdnem robu travnikov (predvsem v Kočevskem rogu), sicer pa so skupna grobišča postali tudi rudniški jaški v revirjih in protitankovski jarki, ki so jih skopali Nemci. Poleg domobrancev je bila v Sloveniji usmrčena tudi večina vrnjenih ustašev, četnikov, Nemcev in Italijanov.

Poleg množičnih pobojev so se neposredno po vojni odvijali tudi montirani sodni procesi. Na teh procesih se je (najpogosteje na sodiščih narodne časti) sodilo zaradi vojnih zločinov, izdajstva, vojnega dobičkarstva, v ozadju pa je bil delno obračun s politično opozicijo in cerkvijo, delno pa z vojnimi nasprotniki.

Griessereva-Pečarjeva sicer piše le o procesih proti duhovščini, ker pa so bili procesi večkrat hkrati tudi proti laikom ali pa so slednji potekali na podoben način, navajam njene besede: »Z obtoženimi osebami so postavili na sramotilni steber cele organizacije, ustanove, politična

prepričanja in seveda Katoliško cerkev. /.../ Sodišče je upoštevalo samo dokumentacijo, ki je obtožence bremenila. /.../ Priče, ki bi lahko kvarile celotno podobo, kot jo je prikazala obtožnica, so zavrnili s prozornimi razlogi ali pa jim preprosto niso pustili pričati.« (Griesser – Pečar, 1998: 117, 118)

SLIKA 3.10: NAGODETOV PROCES

Procese je spremljala propagandna dejavnost v podjetjih, časopisih, na radiu, velikokrat pa je Udba zbrala tudi občinstvo. V zaslišanjih naj bi obtožence silili podpisovati zapisnike, ki niso ustrezali temu, kar so izjavili, imeli so tudi zelo majhne možnosti posvetovanja z zagovorniki. Nekateri so bili obsojeni na smrt, drugi na zaporne kazni, tretja možnost je bilo prisilno delo. Obtožbe proti nekaterim so bile sicer upravičene, postopek pa v vseh primerih montiran.

3.8 ČASOPISJE MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Med 2.s.v. se je časopisje razdelilo na dva nasprotujoča si pola. V enem so bili Slovenec, Domoljub, Slovenski narod, Jutro. Kasneje so se jim pridružili še domobranski časopisi, med katerimi je bilo najbolj znano Slovensko domobranstvo. »Omenjeno časopisje je delovalo po smernicah okupacijskega propagandnega urada. Poveličevalo je okupacijsko oblast, slavilo zmage italijanskega in nemškega vojaštva ter vneto podpiralo organiziranje in delo domobranskih vojaških enot.« (Amon, 2000:13) Na drugi strani je bilo časopisje NOB. To se je delilo na časopisje OF, ki je bilo najbolj množično, na ozki krog omejeno časopisje KPS ter časopisje NOV in POS. V prvi skupini je bil najpomembnejši Slovenski poročevalec, ki je v vojnih letih izhajal povprečno v 4000-8000 izvodih, kmetom je bil namenjen Kmečki glas, delavcem pa Delavska enotnost. Ti časopisi so imeli informativno, hkrati pa tudi propagandno vlogo. Med časopisje KPS je spadalo Delo, ki je začelo izhajati že pred vojno, v vojnih letih pa so izšle le 3 številke. Kasneje, leta 1959 sta se Ljudska pravica (naslednik Dela) in

Slovenski poročevalec združila v Delo, katerega naslednika lahko beremo še danes. Borec in 1943-44 Partizanski dnevnik, ki je bil prvi odporniški dnevnik v okupirani Evropi, sta bila časopisa NOV in POS. Zadnji se je po koncu vojne preimenoval v Primorski dnevnik. (Amon, 2000)

4. SLOVENIJA 1945-1984

Slovenija se je po letu 1945 razvijala kot del Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ), od leta 1963 pa Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ). Država se je naslanjala na dediščino NOB, častila je lik partizanstva, revolucije in Tita, ljudi pa povezovala preko izvajanja gesla »bratstvo in enotnost« ter množičnih proslav in komemoracij, ki so razplamtevale državljanski čut. Uveden je bil enostrankarski sistem, v katerem je imela politika velik vpliv na vse sfere državnega in družbenega življenja.

Prva povojna leta so minila v obnovi in izgradnji uničene domovine. Večina dela, tako v industriji kot pri infrastrukturi, je bila opravljena s prostovoljnim in udarniškim delom. Primanjkovalo je vsega, tudi najosnovnejših življenjskih potrebščin in hrano so ljudje lahko kupili le z živilskimi nakaznicami.

Istočasno se je reševalo vprašanje meja. Za Slovence pomembna meja z Italijo je bila po dolgi vrsti zapletov delno rešena z dogovorom na pariški mirovni konferenci. Pod Italijo so ostale Benečija, Rezija, Gorica in Kanalska dolina, pod Jugoslavijo pa večina Primorske, Istra, Reka, otoki in Zadar. Vprašanje Trsta in dela Istre je bilo, potem ko je leta 1953 postalo eno izmed vročih žarišč hladne vojne, rešeno šele z Londonskim sporazumom. Po njem je Trst z zaledjem pripadel Italiji, ostala sporna ozemlja pa Jugoslaviji. Na Koroškem je Jugoslavija s Sovjetsko zvezo na svoji strani sprva zahtevala spremembo meje v svojo korist, po informbirojevskem sporu leta 1948 pa je pri svojih zahtevah popustila in dogovorjeno je bilo le, da bo varstvo slovenske in hrvaške manjšine zagotavljala avstrijska državna pogodba. (Nešović in Prunk, 1993: 169, 170)

V letih 1945-1948 je bila v Sloveniji izvedena agrarna reforma, s katero je prišlo do razdrobitve posesti in posledično do težav s preskrbo, kar so reševali s kolektivizacijo, odkupi in obvezno oddajo pridelkov. Hkrati so poddržavili tudi vsa podjetja državnega pomena – rudnike, banke, premogovnike, tovarne... Po sovjetskem vzoru so uvedli petletne gospodarske

načrte, država pa si je zagotovila dober nadzor nad podjetji. Takšen način odločanja in vodenja države je močno povečal upravni aparat.

Država se je sprva razvijala po sovjetskem vzoru, vendarle pa je že od samega začetka kazala dovolj »svojejavosti«, da so jo leta 1948 države komunističnega bloka v resoluciji obsodile odmikanja od ustaljene poti graditve socializma. T.i. informbirojevski spor je imel resne posledice, nekajkrat do leta 1955 (ko so se napetosti sprostile) je bila Jugoslavija podvržena celo resnim vojaškim grožnjam. Po drugi strani sta razhod Jugoslavije s politiko Sovjetske zveze in odločitve za milejšo obliko socializma pripeljala do večjega odpiranja države proti zahodu in pridobitve nekakšne vmesne pozicije med blokoma. Ta, vmesna pot je Jugoslavijo - zlasti še po odločitvi za politiko neuvrščenosti - vzpostavila kot pomembno svetovno državo.

Na notranjepolitičnem področju je Jugoslavija po tem sporu začela uvajati milejšo obliko socializma, ki je temeljila na družbeni lastnini in samoupravljanju. S tem naj bi delavcem zagotovili večjo vlogo pri odločanju v gospodarstvu, zmanjšali pa vlogo državnega aparata. Od leta 1952 pa do konca 60-ih je gospodarstvo napredovalo, življenjska raven naraščala. Po gospodarskih reformah in gospodarski decentralizaciji Jugoslavije v letih 1961 in 1965, se je Slovenija med vsemi šestimi republikami najhitreje približevala tržnemu gospodarstvu. Socialne razlike so se zmanjšale, delavci so dobili več pravic in ugodnosti. »Delavstvo je te ukrepe pozdravilo kot uveljavljanje pravičnejše družbe in podpiralo politiko KPJ.« (Nešović in Prunk, 1993: 164)

Na političnem področju je po sprva trši politiki v okviru zveze komunistov, prišlo do porasta t.i. reformne struje, ki jo je v Sloveniji predstavljal Stane Kavčič, in do boja za oblast med obema strujama, ki se je končal z odstranitvijo Kavčiča leta 1972. Reformna struja se je zavzemala za demokratizacijo, obnovo koalicijskega značaja Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) in za tržno ekonomijo, vendar vse v okviru socializma. Po porazu te struje je prišlo do uvedbe delegatskega sistema, s katerim naj bi povečali možnost sodelovanja ljudi pri državnem odločanju. Hkrati je bila uvedena t.i. dogovorna ekonomija - »netržen, vase zaprt, neracionalen in nekonkurenčen, drag gospodarski sistem, v katerem so prevladovali politični vplivi in interesi« (Repe, 1995: 306). Slovenija je v tem času gospodarsko spet nazadovala, tako da je osemdeseta leta, skupaj z ostalimi jugoslovanskimi republikami pričakala z veliko gosodarsko krizo.

5. RAZMERE V SLOVENIJI 1984-1997

5.1. OSEMDESETA LETA

5.1.1. RAZMERE V JUGOSLAVIJI - NACIONALNA TRENJA

4. maja 1980 je v Ljubljani umrl dosmrtni predsednik Jugoslavije Josip Broz Tito, leto pred tem pa Edvard Kardelj. Takrat je Jugoslavija izgubila dva človeka, ki sta jo tudi z osebno integriteto čvrsto povezovala, in počasi so se začele kazati razpoke in razhajanja. Bratstvo in enotnost so začeli načenjati nacionalni interesi, ki so vedno bolj prihajali v ospredje. Mednacionalni spor je najprej izbruhnil med kosovskimi Albanci in Srbi. Temu je sledilo razplamtevanje nacionalizma v Srbiji. Leta 1986 je Srbska akademija znanosti in umetnosti spisala nacionalni program, v katerem je bila tudi zahteva, naj Srbi živijo v eni državi. Zato je bilo srbsko stališče, da je mogoče načeto državno enotnost obnoviti le z večjim poenotenjem na gospodarskem in kulturnem področju, razumljivo. Tudi ZKJ, ki je v Jugoslaviji obvladovala vse politično in gospodarsko življenje, odločilno vlogo pa je imela tudi v vojski, na kulturnem področju, pri medijih itd. je želela nastalo krizo rešiti s poudarjanjem partijske discipline ter bratstva in enotnosti. SR Slovenija in nekatere druge republike so na drugi strani krizo želele rešiti s povečanjem avtonomnosti, s prerazporeditvijo zveznih funkcij po republikah, z zmanjšanjem centralizma. Za prizadevanja slovenskih komunistov po reformah (še zlasti po 1986, ko je predsednik ZKS postal Milan Kučan) so bili v togi ZKJ gluhi. (Slovinci v osemdesetih letih, 2001)

5.1.2. VEČANJE PLURALIZMA IN LIBERALIZMA NA KULTURNEM PODROČJU

Na kulturnem in političnem področju so se v Sloveniji v 80-ih letih odvijale velike spremembe. Počasno, a vztrajno povečevanje mnenjskega pluralizma je na koncu pripeljalo do večstrankarskega sistema, ta proces pa je spremljala tudi vedno večja nacionalna zavest. Liberalnejša politika in dopuščanje drugačnih mnenj (sprva le v določenih okvirih) sta se najprej uveljavila na kulturnem področju. Skozi različne vrste umetniških del se je kazal družbenokritični pogled na državo in načenjalo se je nacionalno vprašanje. Izhajati je začela levo usmerjena krščanska revija 2000, 1982 pa Nova revija, ki je postala središče liberalnejših intelektualcev. V Novi reviji in Mladini so objavljali vedno bolj provokativne politične

prispevke, ki so rušili do tedaj nedotakljive jugoslovanske mite (štafeta mladosti, mit Tita...). Veliko zgražanja je s strani tedanje oblasti poželo avantgardno združenje umetniških skupin Neue slowenische kunst.

5.1.3. GOSPODARSKA KRIZA

Vsemu omenjenemu se je v 80-ih pridruževala še naraščajoča gospodarska kriza. Tudi ta je zaostrovala nasprotja med republikami. Slovenija je imela v začetku 80-ih let dvainpolkrat višji družbeni proizvod kot je bilo jugoslovansko povprečje, leta 1989 pa je bil ta že 100% višji in to kljub temu, da so manj razvite republike in Kosovo od bolj razvitih ves čas dobivale finančno pomoč, ki je skupno znašala okoli 3 % družbenega proizvoda. Slovenci so se zavzemali za to, da bi to pomoč nadomestili z neposrednimi vlaganji v drugih republikah. Poleg tega je vedno večji problem v Sloveniji postajala tudi brezposelnost in nizka produktivnost. »Vendar so ljudje ob razmeroma dobrem življenjskem standardu razvijali smisel za boljše gospodarjenje in zaradi večje gospodarske moči v skupni državi postajali tudi narodno bolj samozavestni.« (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999: 388)

5.1.4. DEMOKRATIČNA OPOZICIJA IN NOVE STRANKE

Reformna, liberalna in sploh alternativna razmišljanja so svoj prostor našla pod okriljem Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) in SZDL ter se tako vedno bolj krepila. Vrhunec tega razvoja je tedaj predstavljal slovenski nacionalni program, ki je spomladi leta 1987 izšel v 57. številki Nove revije. France Bučar, Tine Hribar, Peter Jambreč, Jože Pučnik, Dimitrij Rupel in drugi so v svojih razmišljanjih razvili tezo, da narod lahko postane nacija šele v pogojih suverenosti in jo zato zahtevali. Vendar v tistem času s tem še ni bila mišljena osamosvojitve Slovenije, pač pa predvsem demokratične reforme v državi, ki naj jih spremlja povečanje nacionalnih pravic. Odziv zveznega in večine republiških vodstev je bil povsem odklonilen, enako je reagirala tudi zveza komunistov. Slovenski komunisti so se spričo razvoja dogodkov kmalu znašli v precepu med svojimi obveznostmi do federacije in spremembami, ki so se dogajale v Slovenji in pritiskale na njihovo nacionalno, pa tudi politično zavest.

Hkrati s tem se je močno krepila civilna družba. Nastala so številna alternativna gibanja. Eno takšnih množičnih in hkrati spontanijh akcij je ob procesu proti četverici julija 1988

predstavljal nastanek Odbora za varstvo človekovih pravic (najprej Odbora za varstvo pravic Janeza Janše) in množični shodi, ki so spremljali takratno dogajanje.

SLIKA 4.1: ZBOROVANJE PROTI PROCESU ZOPER ČETVERICO

Do procesa je prišlo po seriji kritičnih prispevkov o Jugoslovanski ljudski armadi (JLA) v reviji Mladina. Ti so po mnenju vojaških oblasti, katerih vloga se je tedaj hkrati s centralizacijo močno krepila, kazali na to, da v Sloveniji poteka protirevolucija s sodelovanjem slovenskih oblasti in da je potrebno ukrepanje. Generalštab je nato slovenskemu vodstvu marca 1988 skušal vsiliti svojo pomoč za obvladanje naraščajoče opozicije in na lastno pest zahteval aretacijo Janeza Janše, Davida Tasića, Francija Zavrla in Ivana Borštnerja. Za nezakonito pridobitev tajnega vojaškega dokumenta o razpustitvi slovenskega armadnega poveljstva se jim je sodilo na vojaškem sodišču in v srbohrvaškem jeziku. To je povzročilo ogorčenje v slovenski javnosti in ustanovitev omenjenega Odbora za varstvo človekovih pravic. Množična reakcija pa je pokazala, da si večina Slovencev vedno bolj želi sprememb, kar je dalo dodatnega zagona nastajajoči opoziciji. (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999)

Prvi zametki pravih opozicijskih strank segajo v leto 1988, ko so te sodelovale v razpravi o predlogih za spremembo jugoslovanske ustave in zahtevale upoštevanje suverenosti republik. Drugod po Jugoslaviji, najbolj pa v Srbiji, je to povzročilo pravi val nerazpoloženja do

Slovencev, ki se je med drugim izražal na množičnih mitingih. Spomladi 1989 sta slovenska oblast in opozicija predstavili vsaka svoj program, dejansko pa sta že delovali zelo usklajeno. Opozicijska stran je v majniški deklaraciji zahtevala suvereno slovensko državo in svobodno odločanje o zunanjih povezavah (možnost konfederacije), tedanja slovenska oblast pa je v Temeljni listini Slovenije še pristajala na federativno avnojsko, a demokratično reformirano Jugoslavijo. Predstavniki oblasti so še gojili upanje za Jugoslavijo in so predlagali asimetrično federacijo, demokratizacijo pa so želeli omejiti na pluralistično SZDL. Opozicija pa je pristajala le na konfederacijo in je zahtevala večstrankarski sistem.

Opozicijski Zbor za ustavo je nato predlagal spremembe slovenske ustave, s katerimi bi zagotovili pravico do samoodločbe, politični pluralizem in ekonomsko neodvisnost. Oblast je predlog sprejela in amandmaji so bili septembra 1989 izglasovani v slovenski skupščini. ZKJ je to skušala preprečiti in je pritiskala na slovenske komuniste, češ da so amandmaji protiustavni, a ti so odgovorili, da ne bodo ravnali proti slovenskim interesom.

Novembra 1989 je bil v Ljubljani prepovedan miting srbskih centralistov, Srbija in Črna gora sta proti Sloveniji zato uvedli gospodarske sankcije. Istega meseca je bil v Sloveniji uzakonjen večstrankarski sistem in opozicijske stranke so se pred volitvami združile v enoten blok Demos – Demokratično opozicijo Slovenije, katere predsednik je postal Jože Pučnik. (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999)

5.2. DEVETDESETA LETA

5.2.1. RAZKOL V ZKJ IN VEČSTRANKARSKA VOLITVE

SLIKA 4.2: DELEGACIJA ZKS, PO TEM KO JE ZAPUSTILA ZASEDANJE 14. KONGRESA ZKJ

Še pred volitvami je prišlo do razkola v ZKJ. Januarja 1990 so slovenski komunisti po tem, ko so bili na 14. kongresu zavrjnjeni vsi njihovi predlogi, zasedanje protestno zapustili in izstopili iz ZKJ.

SLIKA 4.3: NOVA SLOVENSKA OBLAST

Aprila 1990 so bile izvedene prve večstrankarske volitve v Sloveniji po 2.s.v. S 54 % glasov je zmagal Demos, Stranka demokratične prenovе (bivša KPS) je dobila 17%, Liberalno-demokratska stranka (bivša ZSMS) 14 %, Socialistična stranka Slovenije (prej SZDL) pa 5,5% glasov. Predsednik skupščine je postal France Bučar, vlado pa je sestavil Lojze Peterle. Slovenski predsednik je po drugem krogu volitev z 59 % glasov postal Milan Kučan, prej predsednik CK ZKS (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999: 395)

SLIKA 4.4: PRVO ZASEDANJE NOVE SKUPŠČINE

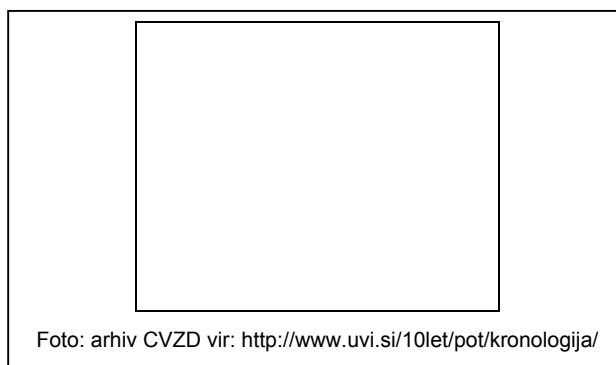
5.2.2. NA POTI K SAMOSTOJNOSTI

V skupščini so nato junija sprejeli Deklaracijo o suverenosti Republike Slovenije, ki je določala, da mora biti v roku enega leta sprejeta nova ustava, slovenska delegacija je bila odpoklicana iz zveznega zbora jugoslovanske skupščine. (Repe, 2001)

Zaradi strahu, da bi JLA proti Sloveniji utegnila vojaško posredovati, se je pod vodstvom sekretarjev za obrambo in notranje zadeve Janeza Janše in Igorja Bavčarja na skrivaj, vendar z zakonsko podlago začelo urjenje Manevrske strukture Narodne zaščite.

Oktobra je JLA nasilno zasedla republiški štab teritorialne obrambe, kar je povzročilo močne reakcije v slovenski javnosti. Hkrati je Slovenija s pogajanji še poskušala rešiti nastalo situacijo. Vsem republikam je predlagala podpis konfederalne pogodbe, a so to vse razen Hrvaške zavrnil. Demos je spričo razvoja dogodkov začel opozarjati, da je edina pot popolna osamosvojitvev, stranke, ki so izhajale iz prejšnjega sistema, pa so bile ob tem bolj previdne in niso želele preveč hiteti.

SLIKA 4.5: POSTROJ TO V KOČEVSKI REKI, DECEMBRA 1990

5.2.3. OSAMOSVOJITEV

Decembra je Demos predlagal izvedbo plebiscita za slovensko samostojnost. 23.12. 1990 je bilo izvedeno glasovanje in plebiscitarna odločitev je bila ob 93-odstotni udeležbi sprejeta s kar 95 % večino. Slovenija je takoj za tem na različne načine skušala pokazati, da bi se od Jugoslavije rada ločila sporazumno in da ne želi enostranske odcepitve. Jugoslovanski skupščini je sporočila, da bo najkasneje 26. junija razglasila samostojnost in da bi se rada pogajala o pravnem nasledstvu in o prihodnjem sodelovanju. Velikega pomena (tudi pri

kasnejših prizadevanjih za priznanje nove države) je bilo dejstvo, da se je Slovenija trudila ves postopek izpeljati v skladu z zakoni in ustavo, da je torej poskrbela za zakonsko podlago vseh postopkov.

SLIKA 6.10: SLOVESNOST OB RAZGLASITVI SAMOSTOJNOSTI

25. junija je bila v slovenski skupščini sprejeta Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Deklaracija o neodvisnosti, ustavni zakon o grbu in zastavi in nekateri drugi zakoni. Od takrat naprej je Slovenija samostojna in neodvisna država. 26. junija je sledila svečana razglasitev neodvisnosti na ljubljanskem Trgu republike.

SLIKA 4.6: PREDSEDNIK KUČAN: NOCOJ SO DOVOLJENE SANJE, JUTRI JE NOV DAN

5.2.4. 10-DNEVNA VOJNA

Ko je Slovenija razglasila samostojnost, je zvezni izvršni svet sprejel sklep, ki je enotam milice in JLA nalagal, naj v Sloveniji zagotovijo uresničevanje zveznih predpisov o prehodu državne meje. Takoj zatem so začeli iz vojašnic proti različnim mejnim točka prodirati tanki. Usmerili so se tudi proti letališču Brnik.

Poveljstvo Jugoslovanske ljudske armade je bilo prepričano, da gre za rutinsko akcijo, v kateri bo Jugoslovanska ljudska armada zasedla meje in ustražovala slovensko prebivalstvo. Moštvo Jugoslovanske ljudske armade pa ni bilo pripravljeno na odpor slovenskih oboroženih sil, na enotnost prebivalstva in državno-političnega vodstva. Še zlasti pa ne na uspešnost slovenske medijske protiofenzive, pomembne za mobilizacijo mednarodne javnosti. (Ilustrirana zgodovina Slovencev, 1999: 419)

V jugoslovanski armadi so tedaj služili vojaški rok tudi nekateri Slovenci in ti so večinoma prestopili na slovensko stran. Slovenske enote so na Dolenjskem uspešno ustavile nekaj oklepnih enot, ki so prodirale s Hrvaške. Prišlo je do ostrih spopadov na Dolenjskem, na nekaterih delih Štajerske in v okolici brniškega letališča.

SLIKA 4.7: GOREČI TANKI NA MEJNEM PREHODU ROŽNA DOLINA PRI NOVI GORICI

Foto: arhiv CVZD, Vir: <http://www.zvvs.si/Strani/Vojna..foto.htm>

5.2.5. KONEC VOJNE IN PRIZNANJE SLOVENIJE V SVETU

Po intervenciji Evropske skupnosti in po tem, ko je jugoslovanska vojska kljub barikadam in odporu zasedla večino mejnih prehodov, a veliko njenih vojašnic je bilo obkoljenih, je ta

ponudila premirje. 7. julija so se na Brionih sestali predstavniki sprtih strani in evropske misije. Po sporazumu, ki so ga tam sprejeli, je Slovenija za 3 mesece zamrznila osamosvojitvene procese, nadzor na mejah je opravljala slovenska milica, blokade okoli vojašnic so bile odstranjene, teritorialna obramba je bila demobilizirana, jugoslovanske enote pa so se vrnile v vojašnice. Slovenska skupščina je deklaracijo potrdila, jugoslovansko predsedstvo pa je 18. julija sprejelo sklep, da se bo vojska v treh mesecih umaknila iz Slovenije. 25. oktobra se je to res zgodilo, Slovenija pa je z močno diplomatsko dejavnostjo kot nova država uspela dobiti prva priznanja. 8. oktobra (po izteku moratorija na osamosvojitvene procese) so v Sloveniji kljub nasprotovanju jugoslovanskih organov in ameriškega veleposlanika v Beogradu začeli veljati sklepi skupščine o razglasitvi samostojnosti in neodvisnosti.

Istega meseca smo Slovenci dobili slovenski tolar, Evropski parlament pa je ocenil, da je Jugoslavija razpadla. Veliko naklonjenost Sloveniji so pokazale Nemčija, Italija, Avstrija, Francija in Vatikan, med prvimi pa so jo priznale Hrvaška, Gruzija in na novo ustanovljene baltiške države. Članice Evropske skupnosti so jo priznale po 15. januarju 1992, aprila tudi ZDA. Maja je bila Slovenija kot polnopravna članica sprejeta v OZN. (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999)

5.2.6. NA SAMOSTOJNI POTI

Že konec leta 1991 je bila sprejeta nova ustava, v kateri je Slovenija označena kot demokratična, pluralistična, parlamentarna pravna in socialna država, ki skrbi tudi za vse Slovence zunaj domovine. Verske skupnosti so enakopravne in ločene od države. Namesto skupščine smo Slovenci dobili državni zbor in državni svet, izvedena je bila delitev oblasti na tri veje in uveljavljena lokalna samouprava.

Konec leta 1991 je razpadla koalicija Demos. Po padcu vlade Slovenskih krščanskih demokratov pod vodstvom Alojza Peterleta je na oblast prišla Liberalno-demokratska stranka z Janezom Drnovškom kot predsednikom vlade. Ko so bile konec 1992 volitve, je omenjena stranka zmagala, v vladi pa so bili poleg nje še ZLSD in SDSS (Socialdemokratska stranka Slovenije). Že naslednje leto je iz vlade izstopila SDSS, ko so njenega predsednika Janeza Janšo kot obrambnega ministra po » aferi Depala vas« zamenjali, za njo pa še ZLSD.

»Po tem se je polarizacija med t.i. strankami kontinuitete (nastale iz nekdanjih družbenopolitičnih organizacij) in t.i. strankami slovenske pomladi še stopnjevala.« (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999: 426) Na volitvah 1996 so sicer zmagale pomladne stranke, a se niso mogle uskladiti glede sestave nove vlade, zato jo je sestavila LDS, ki je dobila največ glasov, skupaj z SLS in Desusom. Predsednik Slovenije je po volitvah 1992 in 1997 postal Milan Kučan.

Po letih odrinjenosti si je tudi katoliška cerkev začela prizadevati za močnejšo vlogo v političnem življenju, v gospodarstvu, vzgoji in izobraževanju, kar je vzbujalo nasprotujoča si mnenja med prebivalstvom in tudi med političnimi strankami. Veliko kontroverznih mnenj je sprožala zahtevana vrnitev gozdov cerkvi. Slovenski metropolit je bil do leta 1997 Alojzij Šuštar. (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999)

Ob osamosvojitvi je bila Slovenija gospodarsko veliko razvitejša od večine držav v tranziciji, a ko je izgubila surovinsko zaledje in velik trg za svoje izdelke, kar je prej imela v Jugoslaviji, je gospodarsko nazadovala. Velika podjetja so propadala, probleme so povzročali postopki privatizacije in denacionalizacije ter prilagajanja novim tržnim zakonitostim, tranzicijska tržna stihija in pravne praznine so omogočali različne zlorabe in gospodarske afere. Povečala se je brezposelnost, v letih 1992-96 je bilo skoraj 650 stavk. Trdnost tolarja, rast bruto domačega proizvoda in devizne rezerve pa so kljub temu dajale upanje za slovensko gospodarstvo. Junija 1996 je Slovenija postala pridružena članica EU.

Močna in močno enostranska politična razhajanja so se pojavljala tudi v zvezi z vprašanji narodne sprave, odnosa do narodnoosvobodilnega boja, sodelovanja z okupatorji ter politične emigracije. Simbolni spravni obred je bil opravljen na Kočevskem rogu 1990 z izjavama predsednika Predsedstva Republike Slovenije in slovenskega metropolita. Vendar se politična in moralna stališča do narodnoosvobodilnega boja, partizanstva, OF in KP Slovenije oz. do kolaboracije, vloge Cerkve, bele gade in domobranstva med 2. svetovno vojno niso zblížala ali pomirila. Delni vzrok za to je tudi enostransko in evropskemu protifašizmu nasprotujoče upravičevanje aktivne kolaboracije zgolj z anomalijami narodnoosvobodilnega boja ali težnjo komunistov k prevzemu oblasti. (Ilustrirana enciklopedija Slovencev, 1999: 434)

Po osamosvojitvi se je spremenil tudi odnos med Slovenci v domovini in tistimi po svetu. (V ZDA je okoli 130 000 Slovencev, 20 – 30 000 jih je v Južni Ameriki, prav toliko v Kanadi.) Velika večina teh Slovencev, pa tudi tistih na drugih koncih sveta je po svojih močeh politično in moralno podprla slovensko osamosvajanje. Leta 1991 je bil ustanovljen Svetovni slovenski kongres, ki naj bi povezal vse Slovence ne glede na njihovo prepričanje (versko ali politično). Po osamosvojitvi so Slovenci povsod svetu dobili aktivno in pasivno volilno pravico, nekateri so se vrnil v domovino, predvsem bivši domobranci in njihovi potomci so postali tudi močno politično aktivni, kar se je kazalo pri obravnavi številnih vprašanj, predvsem pa vprašanja narodne sprave in vprašanj, povezanih z ocenami NOB in domobranstva.

6. MEDIJSKE RAZMERE 1984-1997

Splošna deklaracija človekovih pravic v svojem 19. členu pravi: »Vsakdo ima pravico do svobode mišljenja in izražanja v številni pravici, da nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojega mišljenja, in pravico, da lahko vsak išče, sprejema in širi informacije in ideje s kakršnimikoli sredstvi in ne glede na meje.» (<http://www.lexilogos.com/declaration/slovene.htm>)

V Jugoslaviji in s tem tudi v SR Sloveniji je to na deklarativni ravni sicer veljalo, vendar pa so imele določbe, ki so te pravice urejale, nekatere omejitve, s katerimi je bil omogočen dober politični nadzor nad mediji. V praksi zato prepovedi objave prispevkov, kasneje pa celo zaplembe celotne naklade posamezne izdaje časopisov niso bile nič posebnega.

Zakon o javnem obveščanju, ki je v Sloveniji veljal od 14. februarja 1973, je za organizacije združenega dela, ki so se ukvarjale z javnim obveščanjem, sicer določal, da so te v svojem delu samostojne, vendar pa je lahko ustanovitelj oziroma izdajatelj določal temeljna izhodišča uredniške politike in po mnenju, ki mu ga je posredoval organ upravljanja, imenoval glavnega in odgovornega urednika. Vsakdo je imel tudi pravico do objave javnega odgovora ali za javnost pomembnega sporočila in pravico do obveščanja o svojih stališčih in mnenjih, ki pa je bila omejena s prepovedjo razširjanja sporočil, ki so bila državna, uradna ali gospodarska skrivnost, neresnične ali alarmantne vesti, ki bi utegnile ogroziti javni red in mir ali vznemiriti javnost, takšne, s katerimi se hudo žali morala ali ki povzročajo škodo pri vzgoji otrok in mladine. (Gradišnik, 1999) To so sicer povsem logične in običajne določbe, vendar pa so dajale dovolj maneverskega prostora za politični nadzor nad tiskanimi mediji.

V 80-ih letih se je sočasno z liberalizacijo celotne družbeno-politične sfere v Sloveniji povečala tudi svoboda javne besede. Med prvimi tiskanimi mediji, ki so začeli ta prostor širiti, so bili Pavliha, Nova revija in Mladina. V njih so se začela objavljati vedno bolj provokativna stališča do oblasti, njenih simbolov in tabujev. V procesu liberalizacije množičnih občil so imeli pomembno vlogo tudi posamezniki in novinarji, ki so začeli vzpostavljati vprašanje neodvisnosti javnih medijev in pravice do objave različnih mnenj. (Gradišnik 1999)

Poleg tiskanih medijev so imele v 80-ih letih veliko vlogo pri procesu demokratizacije javnosti in medijev nekatere radijske postaje, med njimi Radio študent in Radio glas Ljubljane. Ti mediji so imeli tudi veliko poslušnost, po osamosvojitvi pa se niso uspeli tako

dobro prilagoditi novim tržnim zakonitostim, kot je to uspelo tiskanim medijem in Radiu Ljubljana (kasneje Radiu Slovenija), ki je svojo poslušanost ohranil.

SLIKA 5.1: PAVLIHA

SLIKA 5.2: MLADINA

VIR: ILUSTRIRANA ENCIKLOPEDIJA SLOVENCEV, STR 390, 391

Po osamosvojitvi je prišlo do deregulacije medijske sfere s strani države. Že konec osemdesetih let je večina časopisov ostala brez državnih subvencij, ki so vključevale neposredno finančno pomoč, pa tudi pomoč pri ceni papirja in umetno vzdrževanje enotne cene izvodov. Nekateri časopisi so takrat pripadli, drugi so se prilagodili tržnim zakonitostim. Nastali so seveda tudi novi, ki pa se jim večinoma ni uspelo trdno zasidrati v časopisni prostor.

Demokratizacija medijev je bila takrat omejena na »vprašanje, kako spremeniti (demokratizirati) medijsko lastništvo«. (Bašič Hrvat in Milosavljević, 2001: 9) V privatnem lastništvu medijev so takatni snovalci novih pravil videli porok za njihovo neodvisnost. To sfero je 1994 uredil zakon o javnih glasilih, leta 2001 pa ga je zamenjal zakon o medijih. Privatizacija pri tiskanih medijih je bila izvedena z notranjim odkupom zaposlenih, zakon o javnih glasilih pa je v 34. členu določal, da se lahko programska zasnova bistveno spremeni le s soglasjem uredništva. To naj bi onemogočalo vpliv lastnikov medija na njegovo politiko, vendar pa se je v praksi pokazalo, da je bil zakon neučinkovit predvsem v sankcioniranju kršitev. Poleg tega je država spregledala, da zgolj privatizacija ne more zagotavljati

kakovostnega in neodvisnega poročanja, pač pa ravno pravilna zakonska regulacija in preprečevanje monopolizacije. (Bašič Hrvatin in Milosavljević, 2001) Država je preko svojih skladov in na druge načine ohranila tudi lastniško in s tem politično navzočnost pri medijih. Vendarle pa je bila njena politika uspešna v tem, da je uspela obdržati večinsko slovensko medijsko lastniško strukturo.

Radijske frekvence so bile v tem času razdeljene med veliko število predvsem lokalnih postaj, na področju televizije pa se je kot prva komercialna postaja leta 1989 pojavil Kanal A, konec leta 1995 pa še POP TV in TV3. Pri TV3 je bila lastniška struktura na različne načine povezana RKC v Sloveniji, POP TV pa je imela večinsko ameriško lastništvo. Spremembe so se zgodile tudi pri nacionalni televiziji. »TV Slovenija, prej TV Ljubljana, je bila v začetku devetdesetih zaznamovana z demokratičnimi spremembami, novo oblastjo in napovedmi velikih sprememb in čistk med novinarji in uredniki.« (Bašič Hrvatin in Milosavljević, 2001: 56)

»Medijska devetdeseta leta so torej minila v znamenju sprememb političnega sistema, sprejemanja nove medijske politike /.../, privatizacije medijev, liberalizacije časopisnega in površne regulacije radiodifuznega trga, medijske koncentracije in komercializacije.« (Bašič Hrvatin in Milosavljević, 2001: 11)

Da bomo imeli boljšo medijsko sliko, pa si pogledajmo še najpomembnejše časopise, ki so izhajali v letih 1984-1997. Leta 1984 so bili med njimi:

- Delo: 1959 ga je ustanovila SZDL. Leta 1991 se je lastninsko preoblikovalo in v tem času mu je naklada padla za 10 000 izvodov. (Bašič Hrvatin in Milosavljević, 2001)
- Večer: Na slovenskem prostoru je bil prisoten od leta 1952. Skupaj z Delom in Dnevnikom je tvoril osrednji del slovenskih dnevnikov.
- Dnevnik: V letih 1968-1990 je izhajal pod tem imenom, 1990 se je preimenoval v Neodvisni dnevnik, od 1991 pa je nosil naslov Dnevnik: neodvisni časopis.
- Borec: izhajati je začel leta 1949 in se je iz revije za ohranjanje revolucionarne tradicije preoblikoval v revijo za zgodovino, literaturo in antropologijo.
- Revija 2000: dvatisoč: Kot levo usmerjena krščanska revija na čelu s kasnejšim premierom Alojzom Peterletom je začela izhajati leta 1969.
- Mladina: Od 1943 je bilo glasilo ZSMS, ki je v osemdesetih letih postajalo vedno bolj provokativno, po osamosvojitvi pa je ohranila politično usmerjenost v levo.

- Naši razgledi: štirinajstdnevnik za politična, gospodarska in kulturna vprašanja: Izhajali so 1952-1992, od 1992 pa kot Razgledi: tako rekoč intelektualni tabloid.
- Nova revija: mesečnik za kulturo: Od 1982 je bila osrednja revija liberalnejših intelektualcev. Leta 1987 je izšla znamenita 57. številka, v kateri je bil objavljen slovenski nacionalni politični program.
- 7D: Izhajal je od leta 1972.
- Teleks: Pod tem imenom so ga Slovenci lahko prebirali v letih 1977-1988, od 1988 do 1990 pa kot Telex: informativni tednik Dela.
- Delavska enotnost: časopis slovenskih delavcev: glasilo Svobodnih sindikatov Slovenije: Izhajalo je od 1942 do 1998.
- Družina: slovenski katoliški tednik: Njegovi začetki segajo v leto 1952.
- Nedeljski dnevnik: Enkrat tedensko je izhajal od 1962, imel pa je lahkotnejšo vsebino.
- TV-15 naš tovariš: glasilo Zveze združenj borcev NOV in Zveze rezervnih vijaških starešin Slovenije: Tako se je imenovalo v letih 1963-1987, nato je nosilo naslov TV-15: časopis borcev NOB (1988-1991), nadaljevalo pa se je kot Svobodna misel.

Leta 1991 je vlade Lojzeta Peterleta v proračun vnesla tudi postavko 28 milijonov dinarjev za demokratizacijo starih medijev in zagon novih. Večina te vsote je bila namenjena ustanavljanju časopisa Slovenec, nekaj denarja pa je dobila Demokracija. Po mnenju Bašičeve Hrvatinove in Milosavljevića je bil to poskus »političnega ustanavljanja novih dnevnoinformativnih časopisov«. (Bašič Hrvatin in Milosavljević, 2001) Omenjenima so se pridružili še nekateri drugi, tako da med časopisi, ki so nastali v letih 1989-1995 najdemo:

- Slovenske novice: 24 ur na preži je leta 1991 ustanovilo Delo kot tabloidni dnevnik za manj zahtevne bralce.
- Demokracija: neodvisen časopis: Izhajati je začel leta 1989 in je edini izmed tedaj ustanovljenih politično obarvanih časopisov, ki se mu je uspelo obdržati do današnjih dni.
- Slovenec: časopis za politiko, gospodarstvo, kulturo in religijo: Leta 1991 so ga začeli izdajati z naklado 80 000 izvodov, v nekaj mesecih se je ta zmanjšala na 10 000, na koncu pa je znašala 5 000 izvodov. 1996 je Slovenec nehal izhajati. (Bašič Hrvatin in Milosavljević, 2001: 27)

- Republika: nova nedeljska Republika je bila leta 1992 ustanovljena s finančnimi sredstvi levo usmerjenih krogov. Tudi temu dnevniku se ni uspelo obdržati dlje kot do leta 1997.
- Nedelo: slovenski nedeljski časnik, ki je začel izhajati leta 1995.

7. NARODNA SPRAVA V SLOVENSKEM ČASOPISJU

7.1. TRENDI PISANJA

Značilnosti pisanja o narodni spravi v slovenskih časopisih so bile podobne obnašanju nihala, ki ga sprva močno odnese v eno stran, nato pa v reakciji na to spet močno v drugo stran. V nasprotju z nihalom, katerega gibanje se nato postopno umiri, je pisanje o spravi po prvotnem odklonu v levo, ki mu je sledil odklon v desno, v ostri besedni vojni ves čas kar razganjalo zdaj v eno, zdaj v drugo smer.

Ko je Spomenka Hribar leta 1984 utemeljila narodno spravo in s tem začela razpravo o tej temi, so bile reakcije sprva močno odklonilne. V prvih dveh letih od eseja Krivda in greh, so njeni argumenti in argumenti tistih, ki so se z njo strinjali, le težka našli pot v slovenske časopise. Razpravo je oblast poskušala tudi čimbolj omejiti in v prvih petih letih je izšlo 71 prispevkov o tej temi (v primerjavi s kasnejšimi številkami malo).

Zaradi vedno večje liberalizacije v Sloveniji v osemdesetih in oblikovanja drugačne družbene klime pa se je od leta 1986 do 1989 prevlada tistih mnenj, ki so izrazito nasprotovala narodni spravi, obrnila v prid tistim, ki so se sprva plaho, nato pa vedno glasneje postavili na stran Spomenke Hribar.

Leto 1990, ki so ga v Sloveniji med drugim zaznamovale tudi prve večstrankarske volitve po 2.s.v., je prineslo pravi val prispevkov, ki so govorili o narodni spravi. Sprava je postala slovenski nacionalni družbeni in politični program, ki so ga povezovali z uvedbo demokracije in kot nujnost so jo sprejele tako nove stranke, kot tudi ZKS. Ključno vprašanje v tem letu ni bilo več, ali je sprava potrebna, temveč na kakšen način naj se jo doseže. V to leto spada opravičilo za storjene krivice v vojni tako s strani slovenskih komunistov, kot tudi s strani rimo-katoliške cerkve, pa spravna slovesnost v Kočevskem Rogu in ustanovitev Svetovnega slovenskega kongresa, ki naj bi povezal vse Slovence, ne glede na razlike med njimi.

Obdobje tik pred volitvami je morda čas, ko je bila sprava še najbližje svoji uresničitvi (kljub temu, da je že veliko številu avtorjev prispevkov pozivalo k umiritvi razprave). Komunisti so priznali svoje napake in se zanje opravičili. Domobranska stran, pa tudi cerkev, sta takrat

pokazali pripravljenost za sodelovanje in veselje nad iztekom dogodkov, nista pa še postavljali vedno večjih zahtev po priznanju, da je bila zgolj njihova pot v vojni prava, kot se je to zgodilo kasneje.

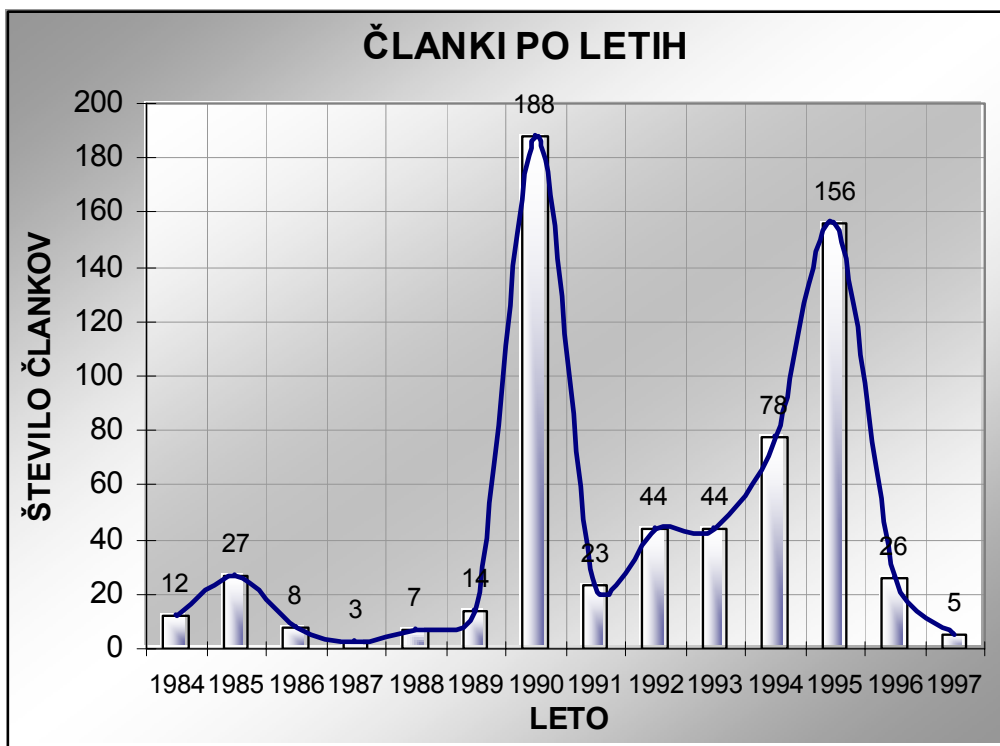
V letu slovenske osamosvojitve se je polemika začasno umaknila v ozadje, a prispevki so postajali vedno bolj žolčni, mnogi so se spraševali, zakaj do sprave ne more in ne more priti. Za leta 1989-91 bi na splošno lahko rekli, da je v časopisnih razpravah zavladal nekakšen osnovni konsenz, da je narodna sprava potrebna, čeprav je bila polemika že takrat ostra.

Leta 1992 so postajale razlike med strankami, ki so v ključnih letih slovenskega osamosvajanja našle skupni jezik sodelovanja, vedno večje. Ena bistvenih točk, na podlagi katerih so posamezne stranke začele izgrajevati svojo prepoznavnost, pa je bil prav odnos do preteklosti in narodne sprave. Desno usmerjene stranke so začele podpirati domobranske poglede na spravo, ki so se spreminjali v vse glasnejše klice po moralni rehabilitaciji domobranstva, levo usmerjene stranke pa so začele takšno spravo odklanjati. Nasprotja med obema poloma, ki sta se soočala v časopisnih polemikah, od zdaj pa sta bila podprta tudi s politiko posameznih strank, so se v naslednjih letih le še stopnjevala, število prispevkov pa je nekoliko upadlo.

Razprava o spravi se je v slovenskem časopisju spet močno razmahnila leta 1995. Objavljenih je bilo 156 prispevkov, največ prahu pa so dvigovale priprave na slovesnost ob 50-letnici konca 2.s.v. Desne stranke so želele, da bi na proslavi sodelovali tudi domobranci, zahtevale so, naj se spomni tudi na povojni pobjo domobrancev. Leva stran je to odklanjala, na koncu na slovesnosti ni bilo niti predstavnikov SKD in SDS niti cerkvenih dostojanstvenikov.

Po letu 1996 so razprave za nekaj časa poniknile iz časopisja in naslednje leto je bilo objavljenih le 5 prispevkov.

GRAF 6.1: PRISPEVKI PO LETIH

V nadaljevanju se bomo posvetili podrobnejši analizi pisanja o narodni spravi po posameznih letih. Dobro sliko o tem, kakšni so bili trendi tega pisanja, pa daje Graf 6.1.

7.1.1. LETO 1984

Vse se je torej začelo leta 1984, ko je Spomenka Hribar napisala že večkrat omenjeni esej Krivda in greh, v katerem je izpostavila vprašanje povojnega množičnega poboja domobrancev, ga označila za nedopustno dejanje in pozvala k temu, da se za to dejanje prevzame tudi krivda. Pozvala je tudi k odpuščanju nekdanjim vojnim nasprotnikom in zapisala, da bi morali umrlim partizanom in domobrancem postaviti skupni obelisk z napisom Umrli za domovino.

Oblasti so se na njeno pisanje ostro odzvale. Izid zbornika s tekstom Hribarjeve je bil takrat prepovedan, v časopisju pa so z nekaj prispevki, ki so kritizirali iztrgane citate njenega eseja, takšen način razmišljanja ostro zavrnili. Da odgovorni o omenjeni temi sploh niso bili pripravljene govoriti in da so želeli preprečiti širšo razpravo o tem vprašanju, kaže na eni strani že število prispevkov, objavljenih v tem obdobju, ki je v primerjavi s številom tistih, objavljenih po letu 1989, zanemarljivo. Javnost tedaj o povojnih pobojih povečini sploh ni

bila informirana in očitno je bilo v interesu partije, da tako tudi ostane. Na drugi strani kažejo na prizadevanja, da se razprava čimbolj omeji, tudi argumenti, s katerimi so Hribarjevo zavrnil. Ti so se večinoma omejevali na poudarjanje, da z izdajalci ne more biti sprave in na to, da so s kolaboranti na podoben način obračunali tudi v drugih državah (primer Francije). Treba pa je povedati, da je marsikateri pisec priznaval, da je tudi komunistična stran delala napake in da je te potrebno raziskati, ponavadi pa so dodajali, da to nikakor ne more pomeniti izenačevanja domobranske in partizanske strani. Zlasti je medijski prostor razburkala ideja Hribarjeve o skupnem obelisku, postavljenem partizanom in domobrancem. Večinoma so jo zavrnil z besedami, da je postavljanje spomenikov izdajalcem nedopustno. Od maja, ko se je začelo pisati o spisu Krivda in greh, do konca leta je bilo objavljenih 12 prispevkov o tej temi, od tega se je 8 njihovih avtorjev opredelilo proti spravi, tisti, ki so ideje Hribarjeve zagovarjali, pa so bili vsi, z izjemo enega, napisani izpod njene roke. Od osmih avtorjev, ki se opredeljujejo zoper pisanje Hribarjeve, sta 2 spisana s strani nosilcev oblasti ali članov partije.

7.1.2. LETO 1985

Razprava se je nadaljevala v letu 1985 in takrat dobila večji obseg. Objavljenih je bilo 27 prispevkov, 15 njihovih avtorjev je ideje Hribarjeve izrazito kritiziralo, 8 jih je zagovarjalo, ostali pa so zgolj razpravljali o kakem posebnem segmentu dotičnega vprašanja, ali pa se njihove opredelitve ni dalo zanesljivo določiti.

Ogorčeno so se odzvali borci, ki so menili, da gre za poskuse razvrednotenja NOB in rehabilitacije domačih izdajalcev, zato so pozvali odgovorne, naj takšno pisanje preprečijo.

Proti idejam o narodni spravi so se opredeljevali tudi drugi. Dušan Mevlja je Spomenki Hribar v TV 15 – Našem tovarišu povetil tale epigram:

*Na njen roteči, čustveni pritisk,
naj bi zgradili sred Ljubljane,
da poveličamo prodane,
v spomin vseh izdajalcev – obelisk!
Ker končno, kaj bi ločevali,
saj brez razlike vsi za dom so pali,
na tej ali na drugi vojni strani:
belogardisti ali partizani...*

*Če misel taka porodi se v glavi,
bogme, da tale glava ni pri pravi!
Ker so nas družno z Nemci vred morili,
naj bi jih zdaj za to še počastili?
Naj za ta predlog, poln čusnih stisk,
Zgradimo še Spomenki obelisk...?! (Mevlja: TV 15 – Naš tovariš, 24.1.1985)*

Po drugi strani pa so bili objavljeni tudi prispevki, ki so Hribarjevo označevali za pogumno in plemenito: »Vsi tisti, ki razumejo njeno pisanje, jo imajo za plemenito in pogumno mlajšo žensko. Zanj so samo ljudje, ki mislijo pošteno. Nobena nesnaga se ne more lepiti na njene čiste namene.« (Batič: Nedeljski dnevnik, 3.2.1985)

Kot se je to v 80-ih to pogosto dogajalo, so se na vprašanje (ki je bilo v svojem bistvu politično) odzvali tudi v Društvu slovenskih pisateljev (DSP), kjer so Hribarjevi dovolili branje spornih tekstov v prostorih društva. Večina članov je gonjo proti njej obsodila z argumentom, da ji »nekateri politiki na podlagi iztrganih citatov očitajo, da se zavzema za spravo z domobranci – v resnici pa se za to nikjer ne zavzema«, Niko Grafenauer je to označil za mobilizacijo zoper namišljenega sovražnika. (Horvat, 27.2.1985) Takšna razmišljanja so v nemilost postavila celotno društvo. V 3 prispevkih, usmerjenih proti DSP, najdemo očitke, da se kontrarevolucija zavija v plašč kulture, da društvo ne bi smelo zagovarjati posameznikov, ki imajo nerazčiščene pojme o zgodovini, tedanji predsednik slovenskih komunistov Andrej Marinc pa je predsedniku DSP Tonetu Partljiču napisal:

Ali res misliš, da je mogoče v naši družbi dopustiti – in to še pod pretvezo humanizma – takšno javno razglabljanje o smrti in žrtvah slovenskega naroda, ki se konča celo z idejami, da se v Ljubljani mestu-heroju postavi obelisk z napisom: »Umrlim za domovino«? /.../ Ljudje doživljajo takšne ideje – pa naj je to namen njihovih avtorjev ali ne – kot izenačevanje padlega partizana s fašisti in njihovimi pomagači, ubitega otroka, matere, z mrtvim izdajalcem svojega naroda ali domovine! (Marinc, 7.3.1985)

22.5.1985 so Spomenko Hribar izključili iz zveze komunistov. Takrat so prispevki postali uperjeni proti njej osebno in jo poskušali diskvalificirati tudi na človeški ravni. V časopisju se je moral zagovarjati Vlado Sruck, ki jo je povabil v Marksistični center v Mariboru na posvet z naslovom Vrednote mladih. Nanj se je v časopisju zgrnil val očitkov, da tega ne bi smel storiti, saj je bila Spomenka Hribar izključena iz stranke zaradi »naši ZK in družbeni ureditvi

nasprotujočih – sovražnih stališč in odkritega zagovarjanja sprave med borci za svobodo na eni in odpadniki oziroma zločinci slovenskega in jugoslovanskih narodov na drugi strani«. (Mrcina: Delo, 15.6.1985), Sruk pa se je zagovarjal, da jo je povabil zgolj kot strokovno sodelavko.

Nova revija je novembra in decembra objavila 2 Zapisnika Spomenke Hribar, v katerih je ta prvič dobila priložnost javnosti natančneje razložiti svoja razmišljanja, kajti Kocbekov zbornik in z njim tekst, zaradi katerega se je polemika sploh razvila, takrat, kot rečeno, nista bila objavljena. V Zapisnikih je Hribarjeva ponavljala svoja mnenja, ki jih je zapisala že v Krivdi in grehu: »Vse, kar kdor koli počne ali je, je moj drugi človeški jaz – in v tem smislu: bližnjik. Zmiritev s to resnico, da smo vsi ljudje samo ljudje, je bistvo narodne sprave, kakor jo pojmem, tj. sprave z našo končnostjo, s smrtjo in v tem smislu z zgodovinskostjo zgodovine. /.../ Noben človek ni Človek in nobena človeška resnica ni Resnica, se pravi, vsaka človeška resnica je relativna in v tem smislu – zmota.« (Hribar, Nova revija, november 1985) Avtorica je poudarila, da nikogar noče klicati na odgovornost, saj tega s svojo nepopolnostjo in nezmožnostjo spoznanja absolutnega prav niti ne more. Zapisala je, da ji gre le za to, da bi znali krivdo nositi. Odzvala se je tudi na ostre kritike njene ideje z obeliskom in razložila, da je bil mišljen kot metafora, glede napisa na njem pa, da domovina ni vezana na nek družbeni sistem, ni tudi zgolj določena v času, ampak je več od tega – zato so tudi domobranci umrli za domovino, ne socialistično, a za domovino pač. Poudarila je še, da sodelovanja z okupatorjem ne opravičuje, da pa ga skuša razumeti.

V novembrski številki Nove revije je izšel tudi prispevek Franceta Bučarja, ki je Hribarjevo odločno podprl, ko je o njej zapisal:

Da je bilo to (kar je storila Spomenka Hribar z izpostavitvijo teme narodne sprave v javnosti op. J.S.) nadvse junaško dejanje, je pokazal plaz groženj, zmerjanja, sramotenj in izzivanj, ki se je sprožil nanjo in ki še sedaj pritiska z vso zastrašujočo silo moralnega, v veliki meri celo eksistenčnega uničenja – sposobna ga je nasprotna sila, ki ima v rokah vsa sredstva državne prisile. Naj bo tudi to priložnost za poklon veličini, ki jo občutimo pred nečim izjemnim, pred njenim izjemnim pogumom, njeno vero v pravičnost in globoko prizadetost za našo prihodnost. (Bučar, Nova revija, november 1985)

Bučar je temu dodal svoje razumevanje sprave in ga povezal z idejo demokracije, ki da je za spravo ključnega pomena.

7.1.3. 1986-1989

V prihodnjih letih 1986-1989 je vprašanje začasno poniknilo v ozadje - v tem času je bilo namreč o naši temi napisanih le 32 prispevkov. Se je pa razmerje med prispevki, ki so vprašanje narodne sprave videli kot pomembno in potrebno, in med tistimi, ki so tem idejam nasprotovali, v teh štirih letih obrnilo, tako da je bilo leta 1989 za spravo 9 avtorjev, proti pa le 2. Poleg tega so se za razliko od prvih dveh let, ko so se zagovorniki sprave le plaho oglašali, zdaj slišale vedno ostrejšo obsodbo poveljnega poboja domobrancev, vedno glasnejše strinjanje s Hribarjevo in vedno bolj pogumno so se navajali različni argumenti, zakaj je sprava potrebna.

Stanislav Klep, ki je kasneje pri tem vprašanju postal zelo aktiven, je januarja 1986 napisal:

Ko jemljete izdajstvo in pobjo kot dejanskosti, potem ne bi smeli prezreti še ene dejanskosti, ki je po vrsti zagotovo pred pobjem – to je privrženosti (naše in moje) Velikemu bratu in vzoru. Te dejanskosti ni mogoče prezreti. Vsaj jaz je ne morem, ker sem tudi sam razlagal njen nauk, nekaj tudi iz zgodovine VKP/b, ki sem jo poleg nabojev za brzostrelko in nekaterih zapiskov zvesto nosil v svoji komisarski torbi. Toda tega najbrž nisem počel dovolj goreče, zaradi česar sem že pri kraju leta 1945 imel težave /.../. (Klep, Delo: 1.3.1986)

Dodal je še, da je sam kot partizan prizadet in se počuti delno krivega za pobjo, ki je bil storjen tudi v njegovem imenu. »Rog, ki ni samo slovenski, moramo premagati. Toda tega ne bomo zmogli z zavezovanjem jezikov in nadevanjem nagobčnikov, marveč s treznim in pogumnim pogledom resnici v oči, ob spoznanju, da ni zmage brez porazov.« (Klep, Delo: 1.3.1986)

V istem letu je Mladina vprašanju narodne sprave in poveljnega poboja domobrancev posvetila celotno prilogo Pogledi s 5 prispevki. Miha Kovač je v okviru te priloge zapisal:

»Skratka izkazalo se je, da shematična in moralistična predstava o zgodovini ni »objektiven prikaz resničnih dogodkov« ampak Ideologija, agitprop v službi točno določenega interesa. Interesa tistih, ki so moralistično in shematično razumevanje zgodovine razglasili za sveto, sebe pa za čuvaje te svetosti ter s tem sveti in nedotakljivi postali še sami: namreč interesa vladajoče birokracije.« (Kovač, Mladina, 23.5.1986)

Veliko je bilo napisanega o samih povojnih pobojih, vprašanje sprave in odpiranje prej zamolčevanih vprašanj pa se v tem času vedno bolj povezovala tudi z zahtevami po pluralizmu mnenj, po koncu partijskega ideološkega monopola, z željo po razrešitvi nacionalnih trenj in gospodarske krize v Jugoslaviji. Vprašanje sprave je torej postalo vprašanje, s pomočjo katerega se je vzpostavljalo tudi druge družbeno-politične zahteve. Še vedno pa so bila v časopisih tudi do narodne sprave izrazito odklonilna stališča.

Leta 1987 je v Mariboru vendarle izšel Kocbekov zbornik, z njim pa tudi spis Krivda in greh. To leto je pomembno še zaradi 57. številke Nove revije, ki je vsebovala slovenski nacionalni program, v njej pa je bil med drugim prispevek Hribarjeve z naslovom Avantgardno sovraštvo in sprava. Narodna sprava je takrat v razmišljanjih mnogih intelektualcev postala nerazdružljivo povezana z zahtevami po pluralistični družbi in večji liberalizaciji. Na to opozarja že samo naslov intervjuja s Spomenko Hribar, objavljenega v Dnevniku junija 1987: Brez sprave nista mogoča civilna družba in pravna država.

Nekaj dni pred 1. novembrom leta 1988 je bil prvič objavljen poziv (takrat Spomenke Hribar in Stanislava Klepa) ljudem, naj se skupaj s skupino nekdanjih borcev in kulturnih delavcev, ki so si prizadevali za narodno spravo, na dan mrtvih na ljubljanskih Žalah spomnijo tudi tistih, ki so umrli »kot žrtve stalinizma in človeških zmot«. (Klep in Hribar, Delo, 28.10.1988) Februarja 1989 je Spomenka Hribar po množičnem zborovanju v podporo kosovskim rudarjem in proti uvedbi izrednega stanja na Kosovu, ki je potekalo v Cankarjevem domu v Ljubljani, skupaj z Neco Jovanovom spisala javni poziv k spravi, vendar pa v časopisju ni bilo zaslediti nikakršne objave ali odziva na to. So pa istega meseca v Delu objavili predlog, ki sta ga Klep in Hribarjeva poslala ljubljanskim Žalam. V njem sta se zavzela za to, da bi se tam, kjer je bila pred 3 meseci omenjena komemoracija, »v spomin na dogodke in čase, ko človek človeku ni bil človek«, zasadilo lipo sprave med mrtvimi in živimi, »ker marsikomu, predvsem pa svojcem žrtev, ta kraj pomeni že skoraj sveti prostor, in ker smo se tu prvič javno spomnili tudi tistih, zaradi katerih usode imamo kot narod nemirno vest«. (Klep in Hribar, Delo, 8.2.1989)

11. maja je skupina nekdanjih partizanov, kulturnih delavcev in drugih, zbranih okoli Hribarjeve in Klepa, ki so se takrat preimenovali v Združene ob lipi sprave, na zemlji iz Kočevskega Roga, Teharij in Podutika res posadila lipo, nato pa objavila poziv k udeležitvi žalne slovesnosti 27. junija v spomin tistim, ki so bili maja 1945 v Vetrinju izročeni

jugoslovanskim oblastem in nato pobiti. 27. julija je bila na ljubljanskih Žalah organizirana slovesnost, julija pa je skupina v Delovih pismih bralcev spet objavila poziv, tokrat odgovornim, naj preprečijo odstranitev lipe sprave, kar bo sicer storilo podjetje Žale.

Slovenski časopisi so zdaj v pismih bralcev že povsem brez zadržkov objavljali takšne pozive, v isti rubriki pa so se še vedno našli tudi zelo ogorčeni prispevki proti takšnim dejanjem in spravi nasploh: »Ne gre samo za spravo, za pobite SS-ovce, švabobrnce, za svojece, somišljenike, poduk mladini, gre za revanšizem, izzivanje množic, za misel, ideologijo, za javno povelečevanje in propagiranje klerofašizma, za javno sramotitev NOB, komunistov in boljševikov ter vsega svobodoljubnega ljudstva.« (Tratnik, Delo, 1989)

Novembra 1989 je bil v Sloveniji uzakonjen večstrankarski sistem. Narodna sprava je takrat iz civilnodružbene pobude postala del političnega strankarskega programa, v okviru katerega so bile predložene tudi formalne pobude. Prvi takšni poskusi pa so se pojavili že prej, ko so bile kasnejše stranke šele njihovi zametki v obliki različnih združenj in gibanj v SZDL. Junija se je v Delu tako že pisalo o razpravi v okviru SZDL, kjer so obravnavali pobudo Slovenske demokratične zveze za postavitve spomenika »žrtvam vojne, fašizma in stalinizma«. (Brez podpisa: Delo, 23.6.1989) Spomenka Hribar je v razpravi odgovarjala na različna vprašanja, ki so se povečini vrtela okoli tega, ali gre pri tem za izenačevanje dejanj mrtvih partizanov in domobrancev in ali je ta spomenik sploh potreben. Na to, da je narodna sprava v tem času dobila že široke politične razsežnosti, kaže tudi dejstvo, da je konec septembra Bavconov odbor za varstvo človekovih pravic (ki se je razvil iz odbora, nastalega med afero JBTZ) prejel prošnjo, naj razišče pokole domobrancev, predsednik slovenskih komunistov, Milan Kučan pa se je na zadnjem kongresu ZKS pred izidom 57. številke Nove revije v imenu komunistov opravičil za storjene krivice v preteklosti.

7.1.4. LETO 1990

Leto 1990 je bilo za Slovence pomembno leto. Slovenski komunisti so januarja protestno zapustili 14. kongresu ZKJ in tako izstopili iz stranke. Aprila 1990 so bile izvedene prve večstrankarske volitve v Sloveniji po 2.s.v., na katerih je s 54 % glasov zmagala združena opozicija Demos. Slovenija je začela urediti teritorialno obrambo, prepad med jugoslovanskimi republikami pa je postajal vedno večji, tako da je decembra Demos predlagal izvedbo

plebiscita za slovensko samostojnost. Na glasovanju, ki je bilo 23.12.1990, je bila odločitev za osamosvojitve ob 93-odstotni udeležbi sprejeta s kar 95 % večino.

Ob tako burnem političnem dogajanju se je v časopisju razrasla tudi polemika o slovenski narodni spravi. To leto je predstavljalo glede števila objavljenih prispevkov višek pisanja o narodni spravi v vseh letih od 1984 do 1997. Objavljenih je bilo kar 188 prispevkov, pri katerih je prejšnja polarizacija na tiste, ki so bili za spravo, in tiste, ki so takšne ideje odklanjali, povsem izgubila svoj pomen. Osnovna vprašanja, ki so oblikovala razpravo, niso bila več narodna sprava – da ali ne, ampak narodna sprava – kako in na kakšen način. Ob tem se ogromno pisalo tudi o tem, kaj naj bi se dejansko dogajalo med vojno in po njej.

77 avtorjev od omenjenih 188 je navajalo na argumente, zakaj je sprava pomembna in kakšna naj ta sprava bo (pri tem je bilo vedno več tudi bivših domobrancev ali tistih, ki so se postavili na njihovo stran), 11 avtorjev se je v tem letu še opredelilo proti spravi, kar 100 avtorjev pa je bolj pisalo o svojih osebnih izkušnjah med vojno ali pa njihovem osebnem pogledu na dogajanje med vojno (v tej številki so zajeti tudi tisti, ki so krivdo za dogodke med vojno videli na obeh straneh, se torej niso jasno opredelili za nobeno od strani in novinarska poročila o določenih dogodkih v zvezi s spravo, kjer ni šlo za izražanje mnenj). Pisanje o spravi je hkrati postalo nekakšen kanal za izražanje lastnih stisk in izkušenj, kar pa se je že v drugi polovici leta 1990, še bolj pa - kot bomo kasneje videli - v naslednjih letih prelevilo v medsebojno obtoževanje in pravo besedno vojno na relaciji partizani - domobranci.

Sprava je, kot rečeno, postala nacionalni program, vedno več je bilo tudi mnenj, da na političnem področju to ni nič drugega kot demokracija. Spomenka Hribar je na razpravi ob neki okrogli mizi na primer dejala: »Kaj je sprava? Na družbeni ravni je to strpnost do drugače mislečega, v političnem smislu pa demokracija.« (Colnar, Dnevnik, 10.2.1990) France Bučar je ob izvolitvi za predsednika nove skupščine izrazil svoje upe, da bo demokratična izvolitev parlamenta pomenila tudi konec državljanske vojne, po aprilskih volitvah pa se je vprašanje sprave začelo povezovati tudi že z osamosvojitvijo.

Hkrati je v tem letu vedno več avtorjev menilo, da je polemika prešla vse razumne meje, da se uvajajo nove dogme in zapovedi o načinu razmišljanja, češ kdor ni za spravo, je nestrpen in preplavljen s komunističnim načinom razmišljanja, pojavljajo pa se tudi že mnenja, da sprava

ne sme in ne more pomeniti rehabilitacije domobranstva kot usmeritve in miselnosti. Kar 35 prispevkov bi lahko uvrstili v to skupno kategorijo.

Na to, da se je vprašanje sprave spolitiziralo in postalo stvar prestiža, dejanska sprava v duhovnem in filozofskem smislu pa je bila potisnjena v ozadje, je med prvimi že julija 1989 opozarjal Peter Kovačič-Peršin. V letu 1990, pa tudi v vseh prihodnjih letih, je to postalo le še bolj očitno. Ljudje so v svojih razmišljanjih v časopisih venomer iskali nove in nove prelomnice, ko naj bi se sprava zares zgodila, na koncu pa razočarano ugotavljali, da je nobeno dejanje, pa naj bo še tako veliko in pomembno, na družbeni ravni ne prinese.

7.1.4.1. SVETOVNI SLOVENSKI KONGRES

V začetku leta 1990 se je začelo pisati o Svetovnem slovenskem kongresu, ki naj bi združil Slovence v domovini in tiste izven nje. Ideja se je razvila na mednarodnih študijskih dnevih v Dragi leta 1989, ko so se tam srečali emigranti in izobraženci iz Slovenije. O tem se je nato razpravljalo v okviru javnih tribun in okroglih miz, ki jih je pripravil Demos, v okviru kulturnih društev in klubov.

7.1.4.2. ZA SPRAVO SO VSE STRANKE

Sicer pa je bilo tudi razpravljanje o spravi spretno vključeno v predvolilno bitko za glasove na prihajajočih večstrankarskih volitvah. Za spravo so se opredelili takorekoč vsi vodilni slovenski politiki. Delo je marca objavilo izjavo kandidata za slovenskega predsednika Milana Kučana, v kateri je ta poudarjal pomen sprave, pa tudi to, da sedanji komunisti ne morejo odgovarjati za napake, ki so bile storjene v preteklosti:

KPS je imela monopolno oblast 45 let. Ves ta čas so se dogajale tudi dobre stvari in ne samo slabe. Zato mora biti razprava o teh vprašanjih vedno konkretna. Zdajšnji mladi člani ZKS-SDP (Zveza komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenove op. J.S.) niso za to odgovorni. Problem vojne, konca vojne, pokola domobrancev in narodne sprave obstaja. Vendar se za nazaj ne da popraviti. Sprava za nazaj ni mogoča, za naprej pa je nujna. Danes imamo še vedno prepoved uvoza literature slovenskih emigrantov, nimamo obeležij in pomnikov pokolov. Verjetno bo do tega po volitvah hitro prišlo. (Ni podpisa, Delo, 2.3.1990)

Enako so se do sprave opredeljevali tudi krščanski demokrati: »Sprava pa je v bistvu ena izmed nalog, ki so si jo zadali slovenski krščanski demokrati na svojem ustanovnem kongresu pred natanko letom dni in so se ji vrnilo tudi včeraj na seji svojega sveta.« (Slovenski krščanski demokrati, Dnevnik, 8.3.1990)

7.1.4.3. IZJAVA PREDSEDSTVA O UMIRITVI

Predsedstvo SR Slovenije je 5. marca objavilo Izjavo o narodni in državljanski umiritvi, ki jo je povzelo tudi slovensko dnevno časopisje:

Ta izjava je bila v skladu s siceršnjo politiko KPS, ki je kljub temu, da je narodni spravi priznavala pomen, polemiko želela umiriti. V časopisju je izjava sprožila različne odzive. Večina avtorjev jo je sicer pozdravila, a hkrati izrazila zadržanost glede njene iskrenosti, kar dobro povzamejo besede Tomaža Gerdena v Teleksu: »Če bi ZKS mislila resno, bi morala to potezo povleči davno prej, ko bi z njo lahko marsikaj tvegala, ne pa sedaj, ko je povsem jasno, da bo prišlo do prevrednotenja medvojne in povojne zgodovine. Spomnimo se, kako ostro in zaničljivo so prav ti ljudje, ki so botrovali izjavi o narodni in državljanski umiritvi, pred nekaj leti napadali Spomenko Hribar in njeno idejo o narodni spravi.« (Gerden, Teleks, 8.3.1990)

Tudi Spomenka Hribar je izjavo sicer pohvalila, hkrati pa o tem napisala:

Kakor koli že prebiram in obračam izjavo predsedstva SRS o »narodni in državljanski umiritvi«, ne morem premagati prve ugotovitve: to ni izjava za spravo oziroma izjava sprave, ampak njen nadomestek. Z nadomestki pa v socializmu živimo že ves čas: namesto svobode samoupravljanje, namesto demokracije pluralizem samoupravnih interesov, namesto blagostanja nekoliko boljše ali slabše preživetje, namesto odprte prihodnosti pa komunizem na obzorju... In zdaj imamo namesto sprave »umiritev«. Saj veste, umiriš preveč nemire in glasne otroke, ko se postaviš nadnje in jim zakličeš: Umirite se! Dajte (mi) že enkrat mir! (Hribar, 7D, 14.3.1990)

7.1.4.4. KLICI PO UMIRITVI POLEMIKE

Klic po umiritvi pa je kljub ostrim kritikam nekaterih v časopisju sprožil pravi val prispevkov, v katerih so pisci menili, da je razprava v takšnem obsegu nesmiselna, da zgolj odpira stare rane in razplamteva nasprotja. (Temu, da je prav, da se je zamolčevane teme odprlo in da jih morajo zgodovinarji temeljito raziskati, pa se v časopisju že dolgo ni več oporekalo.) Vlado Miheljak je v tem slogu napisal:

V zboru novega slovenskega enoumja se celo vprašanje narodne sprave postavlja kot kolektivna prisila. /.../ Predvolilno obmetavanje z lobanjami mrtvih (na tej ali drugi strani) je dobro gnojišče za ponovno oživljanje revanšizma.« (Miheljak, Mladina, 16.3.1990) Temu je dodal, da državni organi lahko ustvarijo pogoje za spravo, na koncu pa da je ta povsem intimne narave. Milan Balažic iz ZKS-SDP se je z njim strinjal: »Vojna vseh proti vsem pa ne bo nikoli ideal družbe, v kateri bi želel živeti /.../. (Balažic, Delo, 20.4.1990)

Takšni pogledi so se še bolj množično začeli pojavljati po aprilskih volitvah, ko se je od predvolilnega boja razgreto ozračje nekoliko ohladilo, razprava pa je v nasprotju s pričakovanju mnogih ostajala vroča: »Siti smo prejšnje »enoumne resnice« in upira se nam poskus sedanjih oblastnikov, da bi prikazali »svojo drugo resnico«. Obe sta zmaličeni in nobeni več ne verjamemo. Zato vas prosimo: nehajte s temi pokopi in spravami in se dejansko posvetite življenju danes in tukaj,« je oktobra zapisal Franc Psrc. (Psrc: Delo, 20.10.1990)

7.1.4.5. IZJAVA SLOVENSKE ŠKOFOVSKE KONFERENCE

Na veliki četrtek je bil v Dnevniku objavljen prispevek, v katerem je slovenski metropolit Alojzij Šuštar navajal besede enega njegovih predhodnikov Jožefa Pogačnika iz leta 1977: »V imenu vseh tistih slovenskih kristjanov, ki poslušajo glas svojega pastirja, izjavljam, da odpuščamo vse, kar nas je po človeški krivdi hudega zadelo. Vse, kar se je v imenu krščanske vere krivic zgodilo, obsojamo – kakor smo obsojali med vojno in je obsojalo tudi tedanje cerkveno vodstvo – in v imenu krivcev prosimo odpuščanja.« (Pogačnik in Šuštar: Dnevnik, 21.4.1990) Šuštar se je v prispevku skliceval na besede pokojnega Pogačnika in poudaril, da želi cerkev v času, ko se omenjajo besede, kot so maščevanje in obračunavanje, še enkrat priznati svoj del krivde in se opravičiti za slabo, hkrati pa vse kristjane pozvati tudi k odpuščanju.

S temi besedami je soglašala tudi Slovenska škofovska pokrajinska konferenca, ki je v času, ko je bila spisana izjava predsedstva, izdala svojo izjavo o narodni spravi. Tudi ta izjava je bila (tako kot izjava predsedstva) korak bliže nasprotni strani, a prav tako kot je bila izjava predsedstva po mnenju mnogih premalo iskrena, tako tudi cerkvena stran ni prevzemala soodgovornosti za kolaboracijo nedvoumno nase, pač pa se je na splošno opravičila za vse hudo, kar so komurkoli prizadeli kristjani.

7.1.4.6. PIŠEJO TUDI DOMOBRANCI, RAZPRAVA VEDNO BOLJ ŽOLČNA

Časopisje je v tem času postalo povsem odprto tudi za bivše domobrance ali njihove privržence, ki so uredništvom vedno pogosteje začeli pošiljati svoja pisma. Ta so bila sprva še precej umirjena in resnično v spravnem duhu (na primer pisanje Justina Stanovnika v tem letu), sčasoma pa so postajala vse napadalnejša in so hotela vsiliti svojo resnico.

Na drugi strani so se v časopisju še vedno našli, čeprav zdaj v veliko manjšem številu, tudi nepomirljivi prispevki s partizanske strani (predvsem v imenu zveze borcev). Takšna je bila na primer izjava članice predsedstva MO ZZB NOV Maribor Zmage Kaučič: »Zame je narodnoosvobodilni boj čist kot solza in od tega mnenja ne odstopam niti za piko, pa naj ga blati, kakor kdo hoče. Ne morem biti za spravo z ljudmi, ki so služili okupatorju in si v borbi zoper partizane umazali roke s krvjo. Sem pa za to, da se vse nejasne zadeve iz NOB v krogih stroke razčistijo in z rezultati seznanijo javnost.« (M.K., Delo, 22.3.1990)

7.1.4.7. KLJUB VSEMU ŠE NAJBLIŽJE SPRAVI

Sicer pa je bila javna polemika kljub njeni množičnosti in velikem obsegu v času tik pred volitvami še precej umirjena in morda še najbližje stanju resnične spravljenosti, ko je komunistična stran priznala svoje napake in pokazala pripravljenost na dialog, domobranska pa tega še ni začela izkoriščati za vsiljevanje svojega pogleda, ampak se je zgolj razveselila takšnega razvoja dogodkov v domovini. Za primer naj omenim izjavo skupine bivših domobrancev iz Kanade, ki je v imenu domobrancev za vse, kar so storili slabega, prosila odpuščanja, hkrati pa izrazila željo po javni označitvi grobišč, simboličnem pokopu in vključitvi žrtev v narodovo telo. Zahtevali so tudi, naj preteklost znanstveno raziščejo zgodovinarji, slovenska oblast pa naj pripravi zakon o nepreganjanju dejanj iz časa revolucije. (Ni podpisa: Demokracija, 8.5.1990)

Po izvolitvi nove skupščine, vlade in predsednika so postajale besede v časopisih vedno ostrejšje – tako na eni kot na drugi strani. Vedno več je bilo prispevkov, ki so želeli povsem opravičiti domobranstvo. Peter Urbanc iz Kanade je tako na primer napisal, da je zanj sprava priznanje, da so bili za državljansko vojno krivi partizani in njihov teror nad ljudmi v letih 1941 in 1942, ter obžalovanje tega. (Urbanc, Delo, 29.9.1990) Veliko replik je dobil vsakič, ko je kaj napisal, Vinko Levstik, oglašali pa so se tudi ostali bivši domobranCI.

Borčevska organizacija na čelu z Ivanom Dolničarjem na drugi strani pa je začela poudarjati, se borci strinjajo s spravo, ki bi pripomogla k življenju v miru in slogi, s tako, ki bi bila uperjena proti NOB in bi izenačevala tiste, ki so se borili proti hitlerjevski koaliciji in tiste, ki so se borili na njeni strani, pa ne. (Ni podpisa, Delo, 11.6.1990)

7.1.4.8. SPRAVA - NA KAKŠEN NAČIN?

Kot smo omenili že na začetku, je v tem letu ključnega pomena postalo vprašanje, kako naj se sprava zgodi, kaj naj pomeni, kakšna naj torej bo. V okviru tega se je pojavilo vprašanje, ali je potrebno vojne zločine in tiste, ki so se zgodili takoj po vojni, odpisati ali sodno preganjati in ali naj se javno izpostavi imena odgovornih ali ne.

Ko se razprava dolgo ni umirila, so se začele pojavljati tudi ideje, da jo je iskati na družbeni ravni pravzaprav brezpredmetno in da morajo starejše generacije morda same poiskati svoj mir, če pa tega že ne zmorejo, potem naj s svojimi travmami vsaj ne obremenjujejo mladih.

»Če se ti sprava »dogodi«, se ti zdi samoumevna, zato je pompozno ne razglašaj, niti ne vsiljuješ. Prepričana sem, da tako čuti večina prizadetih. /.../ Bojim pa se, da se tistim, ki jo militantno razglašajo, še ni »dogodila«, je zapisala Ana Štucn. (Štucn: Delo, 7.7.1990)

Spet drugi so menili, da je sprava proces, ki bo pač zahteval nekaj časa, da pa se bo zagotovo uresničila. Tretji so iskali različne prelomnice in razočarani ugotavljali, da ni bilo po nobeni (uvedba večstrankarskega sistema, pravna slovesnost v Kočevskem Rogu...) nič drugače. Zelo pogosta so bila mnenja, da je sprava med ljudmi že uresničena in da se prepad med Slovenci umetno ustvarja, s tem ko postaja ta tema tako pomembna, da je posameznik enostavno primoran zavzeti stališče do nje, se torej postaviti na eno ali drugo stran.

Vprašanje, o katerem se je veliko pisalo, je bilo tudi, ali je potrebna sprava med živimi ali pa gre le za to, da dobijo mrtvi vse pravice, ki jim gredo, živi pa s tem nimajo nič. In še – ali gre za spravljanje dveh ideoloških taborov, na katera se bolj ali manj delijo vsi Slovenci, ali pa ima sprava opraviti zgolj z neposrednimi udeleženci druge svetovne vojne. Alenka Gerlovič je o tem razmišljala: »Človek se sprašuje, kaj je Slovencem, da se po tolikih letih v času največje krize masohistično obtožujejo neke kolektivne krivde, kajti za očitanje krivde gre in ne toliko za spravo. Kaj jim je, da uprizarjajo obrede sprave med vsemi generacijami, tudi

med tistimi, ki vojne sploh niso doživele. Tega ne počne noben drug narod.« (Gerlovič: Delo, 30.6.1990)

Poleg tega se je pojavila še vrsta obrobnih vprašanj, ki so se dotikala sprave. Marijan Zlobec je na primer izpostavil vprašanje prepovedi uvoza emigrantske literature in oblast opozoril, da je obljubljala, da bo to ukinila takoj, ko zmaga na volitvah. (Zlobec: Delo, 20.6.1990) Ivo Žajdela pa je začel opozarjati, da v domovino še vedno ne sme 19 slovenskih političnih emigrantov, ki so na spisku Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ). Menil je, da si, ker nova oblast spisek drži v tajnosti, nazaj ne upa veliko več kot zgolj 19 Slovencev, saj nihče od njih ne ve, ali je na spisku tudi sam. Postavljalo se je tudi vprašanje, kako urediti grobišča, izdelati sezname po vojni pobitih, pojavljale so se zahteve, naj se strokovno razišče predvsem množične poboje.

Najpogostejša dilema v zvezi s spravo pa je bila prav gotovo – ali sprava pomeni popolno moralno rehabilitacijo domobranstva ali ne.

Bilo je prav in nujno, da nam je zahteva po spravi priklicala v zavest krivdo preteklosti, kajti dokler je nismo priznali in dokler se nismo zares soočili s svojo vestjo, toliko časa smo bili notranje zastrupljeni, v svojih dejanjih pa izkrivljeni. Brez notranje sprave s samim seboj nobena druga sprava ni mogoča. S hvaležnostjo smo torej brali o njej, toda danes lahko z žalostjo ugotavljamo, da sprave pri mnogih še vedno ni, nekoč pogumna beseda o njej pa se že zlorablja za opravičevanje nečesa, kar se ne da opravičiti, in za obtoževanje tudi tistega, kar je bilo v naši zgodovini najplemenitejš, (Zalokar: Delo, 30.6.1990),

je pisal Jurij Zalokar. Podobnih mnenj je bilo izredno veliko. Naj za ilustracijo navedemo samo še enega:

Berem predlog deklaracije o narodni spravi in se ne morem znebiti vtisa, da gre v njej za nekakšno opravičevanje kolaboracije in izdajstva ljudi, ki so se med zadnjo vojno borili za okupatorja in proti NOV. /.../ Ne glede na zločine, ki jih je počenjala KP Slovenije (dahavski procesi, procesi proti duhovnikom, procesi proti tako imenovanim informbirojevcem itd.), ima KP Slovenije zaslugo, da je začela boj proti okupatorju in ga tudi zmagovito končala. Zakaj ni predvojna SLS kot najmočnejša stranka v Sloveniji začela boja proti okupatorju? (Konte: Delo, 30.6.1990)

Na drugi strani so bila mnenja, ki so sprožala takšne odzive in ki so kot izključnega krivca za državljanski spopad videla KP in partizansko vojsko. Peter Urbanc je na primer takole odgovarjal Veljku Rusu: »Spravo samo V. Rus po nepotrebnem komplicira. Gre samo za eno: kdo je zakrivil izbruh državljanske vojne! Odgovor je jasen: teroristično obdobje od 22.6.41 do 5.7.42. Za to obdobje želimo vso resnico, obžalovanje in zadoščenje.« (Urbanc: Delo, 1.12.1990)

Poleg tega so se v tem letu že pojavljala tudi mnenja, da partizani niso krivi za to, kar je v imenu revolucije delala KP in da je torej treba razlikovati med partizani in vodilnimi komunisti. To, vedno bolj obrambno pozicijo nekdanjih partizanov, dobro prikazuje mnenje Alojza Zidarja: »Nas partizane, ki smo bili sestavni del zavezniške vojske, naj pustijo pri miru. Mi smo se bojevali kot partizani za domovino in poštene človeške odnose, nimamo zveze z onimi, ki so potem vladali z vojsko in policijo /.../« (Zidar, Delo, 11.8.1990) V prispevkih pa se je vedno pogosteje obsojalo tudi vsa povojna leta, ko so bili na oblasti komunisti in vprašanja, ki so jih povezovali s spravo, so se razširila na celih 50 let slovenske zgodovine.

7.1.4.9. DEJANJA NOVIH OBLASTI

Po volitvah je začela nova oblast z različnimi gestami izvajati svoj program narodne sprave. 27. maja je bila na Vetrinjskem polju komemoracija za po vojni pobite domobrance, na katero sta prišla tudi novi premier Alojz Peterle in zunanji minister Dimitrij Rupel. Vendar pa bi bilo preveč pričakovati že kar spravnega duha, je ob tem v Delu zapisal Jože Šircelj, in tako so bile tam izrečene med drugim tudi ostre obsodbe marksizma. (Šircelj: Delo, 28.5.1990) Tudi sicer se je predsednik vlade Alojz Peterle udeleževal različnih spominskih slovesnosti, posvečenih po vojni pobitim domobrancem. Avgusta je bila na primer na obisku v Sloveniji skupina predstavnikov izseljencev in slovenska oblast jih je uradno sprejela.

Predsednik Kučan in člani predsedstva so začeli pogovore s slovenskim metropolitom Alojzijem Šuštarjem in z ZZB NOV Slovenije o tem, kako bi simbolično oznamovali versko in posvetno spravo. Domenili so se za spravno slovesnost v Kočevskem Rogu, kot mestu množičnega grobišča domobrancev, istočasno pa tudi kraju, kjer je padlo veliko partizanov. Odločili so se, da bodo slovesnost imenovali povabilo k spravi, kajti sprava ni enkratno dejanje, kot so poudarili, pač pa proces, poleg tega pa je stvar intimne odločitve vsakega

posameznika. Predsedstvo je tudi obljubilo, da bo predlagalo odpravo vseh zakonov, odlokov, prepovedi, ki so še vzdrževali Slovence po svetu, da se niso mogli svobodno vrniti domov.

Dejanja, ki naj bi pripomogla k spravljanju Slovencev, so prihajala tudi s strani skupščine. Ta je ustanovila Komisijo za raziskavo poveljnih množičnih pobojev, ki naj bi predvsem:

- 1) Ugotovila vsa relevantna dejstva glede poveljnih pobojev, ugotovila, kje so grobišča, naredila sezname žrtev in določila odgovornost za to.
- 2) Raziskala, kateri procesi po vojni so bili zrežirani in rehabilitirala žrtve teh procesov.
- 3) Osvetlila druge poveljne dogodke, ki bi lahko imeli vpliv na vprašanje sprave.

7.1.4.10. ZDRUŽENI OB LIPI SPRAVE IN DEKLARACIJA O NARODNI SPRAVI

Združeni ob lipi sprave, ki so lipo tudi zasadili, so tega leta sestavili predlog deklaracije o narodni spravi in ga 15. junija prebrali pod lipo. Predlog so nato poslali v parlament, prebrati pa se ga je dalo tudi v vseh pomembnejših časopisih.

Vlada in zakonodajno-pravna komisija skupščine sta predlog deklaracije zavrnili z obrazložitvijo, da je naloga države ugotoviti vsa dejstva in okoliščine v zvezi z zgodovino, odpraviti ovire za spravo in ustvariti pravno podlago za popravilo krivic, sicer pa da je sprava moralno in intimno vprašanje in zato takšna deklaracija ni primerna. Klep in ostali so nato na Delo spet poslali pismo bralcev, ki je bilo pravzaprav javno pismo omenjenima institucijama in državnemu tožilcu. V njem so obžalovali, da je bila deklaracija zavrnjena, in zahtevali:

1. da vlada objavi seznam vojnih zločincev, ki ga je sestavila prejšnja oblast
2. da objavi tudi seznam oseb, ki bi utegnile biti utemeljeno osumljene, da so storile dejanja vojnega hudodelstva po vojni.
3. da se »po načelu reciprocitete« drugim ne pusti zapustiti Slovenije, dokler se prvim ne pusti vrniti se v Slovenijo. (Klep in drugi: Delo, 25.8.1990)

Predlog deklaracije so v naslednjih letih vztrajno ponujali DZ, pošiljali so ga tudi na časopisna uredništva, ta pa so ga pogosto objavljala v rubrikah, ki so bila namenjena pismom bralcev.

Sicer pa so se Združeni ob lipi sprave kmalu začeli imeti za enega ključnih akterjev pri prizadevanjih za spravo. Svojo vlogo so videli v pogajanjih med eno in drugo stranjo. Na to, da so se šteli za posrednika med partizani in domobranci, kažejo tudi Klepove besede v nekem intervjuju: »Sprava je dosežena med nekdanjimi vojnimi in političnimi nasprotniki, to je med komunistično in partizansko ter s protikomunistično in domobransko stranjo. Dosežena je v vseh bistvenih vprašanjih, ki so bila predmet razgovorov in »pogajanj« med obema sprtima stranema.« Pri tem je Klep mislil na pogovore njegove skupine z emigracijo predvsem o predlogu deklaracije.

Partizanska stran je očitala domobranci, da je omadeževala slovenski prapor, ker je sprejela okupatorjevo orožje, z njim kolaborirala in mu prisegla, domobranska stran pa partizanski, da boj partizanov sploh ni bil narodnoosvobodilni, marveč le boj partije za oblast. Nazadnje smo se sporazumeli in ugotovili, da prevzem okupatorjevega orožja ni bil častno dejanje, vendar pa upravičeno, da so bila življenja nasprotnikov komunizma resnično ogrožena in da je vsaka druga izbira – tudi če bi šli v gozdove – zanje pomenila smrt. Očitek domobranske strani, da NOV ni bila prava NOV, marveč boj komunistične partije za oblast, smo delno (ali v glavnem) zavrnili. Očitek velja za bivšo »Ljubljansko pokrajino«, nikakor pa ne za Primorsko, Štajersko, Koroško in Prekmurje, kjer je imel narodnoosvobodilni boj tudi mnoge boljševisistične

primesi, v temelju pa je bil pošten in slovenski narod je lahko ponosen nanj. (Colnar: Dnevnik, 3.7.1990)

Združeni ob lipi sprave so nato, kot bomo videli v nadaljevanju, sčasoma prihajali vedno bolj navzkriž z mnenjem večine partizanov, saj so začeli zahtevati popolno moralno rehabilitacijo domobranstva. Nekateri bivši partizani in njihove veteranske organizacije so jim zato odrekli pristojnost, da govorijo v njihovem imenu.

7.1.4.11. SPRAVNA SLOVESNOST V KOČEVSKEM ROGU

Junija so začele teči priprave na spravno slovesnost v Kočevskem Rogu, pripravljali so se načrti za prostorsko ureditev in zaščito grobišč, o čemer so časopisi redno poročali.

Nekateri avtorji prispevkov so od spravne slovesnosti veliko pričakovali. Marsikomu se je zdelo, da je to tista točka, ki bo zopet združila Slovence. V začetku julija je komisija Pravičnost in mir, ki je združevala slovenske škofe, izdala nekaj smernic v zvezi s komemoracijo:

- Slovesnost bo namenjena obema sprtima stranema, kajti kdor je nasilno umrl, zasluži sočutje, ker je bilo njegovo dostojanstvo prizadeto.
- Obe strani – partizanska in domobranska - morata priznati svojo odgovornost.

Ker smo ljudje povezani z vezmi solidarnosti in soodgovornosti, sprava ne more biti zadeva le tistih, ki so bili neposredno udeleženi v vojnih in povojnih dogodkih, pač pa vseh Slovencev. (Stres: Delo, 8.7.1990)

9. julija je bila v Kočevskem Rogu sprava slovesnost, ki se je začela z mašo metropolita Šuštarja in simbolnim pogrebom pobitih po vojni, nadaljevala z molitvijo za vse žrtve vojne, z govorom predsednika Kučana in končala z besedami pesnikov. Na njej sta si Kučan in Šuštar simbolično segla v roko.

SLIKA 6.9: KUČAN IN ŠUŠTAR NA SPRAVNI SLOVENSOSTI V KOČEVSKEM ROGU

VIR: ILUSTRIRANA ENCIKLOPEDIJA SLOVENCEV, 396

Zanimivo pa je, da v časopisju razen poročil s slovesnosti nanjo ni bilo večjih odmevov v obliki komentarjev ali pisem bralcev. Polemike so se še vedno vrtele okoli istih vprašanj kot pred slovesnostjo – zdaj je bilo to že predvsem polemiziranje na relaciji partizani: domobranci (ali pa njihovi somišljeniki). Žolčni prispevki so prihajali z obeh strani. Za boljšo sliko navedimo le dva: »Zato naj jasno in glasno poudarim: če lahko in če moramo trpeti tu med nami, Mačka, Polaka, Ribičiča in podobne, če lahko živimo s štiridesetimi še vedno živečimi slovenskimi »narodnimi heroji«, če lahko živimo še s 84.000 (!) drugimi nekdanjimi borci, potem lahko in moramo živeti še s temi devetnajstimi (ki si niso upali vrniti se v domovino, ker so bili na seznamu RSNZ, op. J.S.)! To je zame temelj slovenske sprave.« (Žajdela, Demokracija, 31.7.1990) Slavko Černivec pa je pisal domobrancu Vinku Levstiku: »Od nikogar ne morete zahtevati, da vam dovoli vrnitev v domovino, ki ste se ji odpovedali tisti trenutek, ko ste stopili v službo okupatorjev, in ponovno, ko ste emigrirali! Upam le, da bo pri

tem tudi ostalo, kajti če bi se slučajno srečala kje tu na naših slovenskih tleh, bom naredil nekaj, česar nisem nikoli v svojem življenju: pljunil vam bom v obraz!» (Černivec, Delo, 4.8.1990)

Ker po spravi slovesnosti torej še vedno ni bilo nič drugače, so nekateri začeli iskati vzroke, zakaj se sprava še ni zgodila in kaj bi bilo še potrebno narediti, da bi jo le uresničili. Neva Miklavičič - Predan je na primer ugotavljala, da sprava slovesnost sprave zato ni prinesla, ker v Rogu ni bilo domobrancev in njihovega vodstva – Slovenskega narodnega odbora. Za resnično spravo pa bi bilo po njenem mnenju potrebno objaviti še seznam pobitih in urediti grobišče. Potem je tu še deklaracija o narodni spravi in splošna amnestija, je menila Miklavčičeva - Predanova. (Miklavčič - Predan: Demokracija, 14.8.1990)

7.1.4.12. KARDELJEVO PISMO KIDRIČU IN »PREŠTEVANJE KOSTI«

V začetku avgusta je Delovo rubriko, namenjeno pismom bralcev, začela polniti polemika o Kardeljevem ukazu, ki ga je ta 1.10.1942 poslal slovenskemu glavnemu poveljstvu in v katerem je pisalo: »Belo gardo uničujte neusmiljeno. Ne oklevajte in ne popuščajte. Pri tem seveda zapeljane kmete, ki se najprej javijo in oddajo orožje, izpuščajte, toda tiste, ki se bodo uporno borili, postreljajte... Duhovne v četah vse postreljajte. Prav tako oficirje, intelektualce itd. ter zlasti kulake in kulaške sinove. Revnim in srednjim kmetom ter delavcem tolmačite, kaj delajo.« (Nešović in Prunk, 1993: 131) To pismo sicer nikdar ni prispelo do naslovnika, saj je bil kurir, ki ga je nosil, zajet, vsebino pa je nasprotna stran spretno uporabila za propagando.

Prvi je vprašanje Kardeljevega ukaza v Delu izpostavil Ivan Matko in izrazil upanje, da je bilo pismo zgolj ponaredek, narejen v propagandne namene domobranske strani. V nasprotnem primeru, je dodal, bo to še en udarec za partizane, ki so bili prepričani, da se takšne stvari niso dogajale. V omenjeni rubriki so se zatem začela vrstiti različna mnenja o tem, ali je bilo pismo avtentično ali pa je šlo za ponaredek. V razpravo se je vključil tudi zgodovinar Dušan Biber, ki je potrdil avtentičnost pisma in navedel še druge ukaze, ki so bili vsi izredno ostri, hkrati pa dodal, da so leta 1942 na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju dejansko ustrelili le 13 duhovnikov. Sledilo je še nekaj prispevkov, ki so se odzvali na to, sčasoma pa se je polemika izrodila v (žaljivo) verbalno obračunavanje med tistimi, ki so se postavili na partizansko stran, in tistimi, ki so se postavili na domobransko. Razprava o tem vprašanju se

je vlekla vse do začetka novembra, pod istim naslovom pa je bilo objavljenih kar 33 različnih pisem bralcev.

Takoj za tem se je v Delovih pismih bralcev pojavila še ena širša polemika, vendar ne v takem obsegu kot zgoraj omenjena. Povzročil jo je Boris Jež, ki je kot odziv na oddajo o množičnih grobiščih, objavljeno na TV Slovenija, v rubriki Tema dneva zapisal, da Slovenci že dolgo časa zgolj brskamo po kosteh. Da je sicer prav, da se izve vsa resnica o naši zgodovini, je še dodal, da pa že dolgo ne gre več le za to, pač pa da se v imenu resnice le še seje sovraštvo. Menil je, da bi bilo bolj koristno, če bi začeli razmišljati o sedanjosti in prihodnosti, namesto da se ves čas obračamo v preteklost. (Jež: Delo, 2.11.1990)

Pod naslovom Dežela grobišč? je bilo nato objavljenih še 13 odzivov na Ježevo razmišljanje in na oddajo samo. Štirje avtorji se z Ježem niso strinjali in so menili, da je o teh stvareh potrebno govoriti, saj še niso do konca razčiščene: »Ran iz minule vojne ne odpira nobena knjiga, nobena oddaja, ker se še zacelile niso, ker bodo skelele, dokler bo živel še kateri teh, ki so bili prizadeti, na tej ali na oni strani. Za mlajše pa to niso rane, je samo preteklost očetov, ki jo imajo pravico poznati, kakršna je bila.« (Zorman, Delo, 17.11.1990). Tudi Jože Pacek je menil, da je o pobjah treba še govoriti: »Če je v kom še kaj človeka, naj nikoli več ne reče, zakaj zdaj po 45 letih »brskamo« po grobovih. Tak nima srca. Naj se vživi v mater, ki je morala gledati v otoške oči, ki so ugašale po strelu, pa bi še tako rade živele.« (Pacek: Delo, 17.11.1990). Štirje avtorji so se strinjali z Ježem in menili, da je bila oddaja pristranska, da je poskušala domobrance prikazati kot ljudi, ki so se ravno tako kot partizani borili za svobodo, in da bi bilo boljše, če bi se posvetili sedanjosti, preteklost pa pustili v obdelavo zgodovinarjem. Ostali pisci so se odzvali le na posamezne trditve v oddaji.

7.1.5. LETO 1991

V letu 1991 je bila razprava o vprašanjih, povezanih s slovensko narodno spravo, v časopisju potisnjena v ozadje. Če imamo v mislih prelomne stvari, ki so se nam Slovencem zgodile v tem letu (osamosvojitve, 10-dnevna vojna, diplomatski boj za priznanje Slovenije, spremembe, ki jih je prinašala osamosvojitve...) potem je verjetno razumljivo in tudi dobro, da so se razhajanja na tem področju vsaj začasno umaknila s strani časopisov. Sicer pa je bil način pisanja prispevkov o spravi v tem letu pravzaprav le nadaljevanje prejšnjega. Srž

razglabljanja je bilo še vedno vprašanje, ali narodna sprava pomeni, da naj vso krivdo za vojno in povojno dogajanje prevzame komunistična stran (moralna rehabilitacija domobranstva) ali pa morajo tudi domobranci priznati nemoralnost sodelovanja z okupatorjem. Še naprej so se pojavljali tudi prispevki, ki so opozarjali, da je potrebno NOB ločiti od revolucije, veliko je bilo povsem osebnih razčiščevanj med bralci ali zgolj medsebojnih obtoževanj, katera stran je bila med vojno bolj kriva in katera je zagrešila več slabega. Nekateri so še vedno razmišljali o tem, zakaj sprave še ni – kaj je narobe in kaj bi bilo potrebno storiti, da bi do nje končno prišlo.

Tudi Spomenka Hribar je v tem času ugotovila, da se narodna sprava, kot si jo je sama zamislila, še ni zgodila. V intervjuju, ki ga je objavila revija TV 15 – Naš tovariš, je krivdo za to pripisala predvsem domobrancem:

Vsaka stran je s svoje strani »pripomogla«, da je bilo, kakor je bilo. In tisto »svojo stran« bo morala vsaka stran vzeti nase. Domobranci tega še niso storili, še vedno so v »fazi« apologije svojih postopkov in svojega sodelovanja z okupatorjem. Od tega se še niso distancirali. Kolikor manj so pripravljeni na distanco do preteklosti in na očiščenje, toliko večja je krivda, ki jo valijo na komuniste in tudi na sam narodnoosvobodilni boj; toliko bolj torej potrebujejo sovražnika. (B.Ž.J.: TV 15 – Naš tovariš, 7.11.1991)

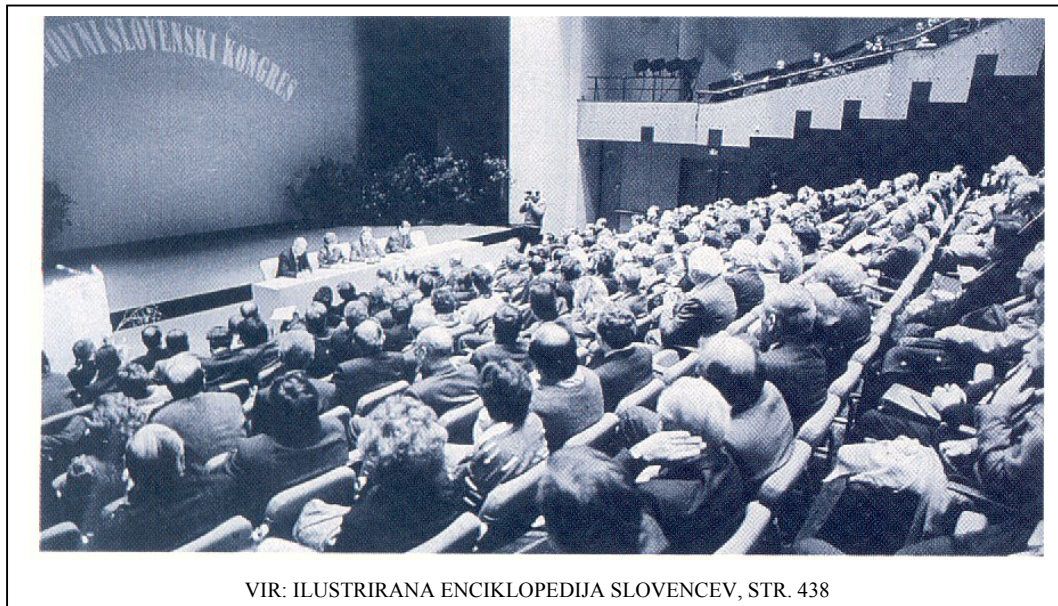
V teh besedah se že nakazuje razmišljanje, ki se je čez približno pol leta končalo z znanim prispevkom Zaustaviti desnico v Delovi Sobotni prilogi, kar sta ji domobrantska stran in celotna slovenska desnica močno zamerili.

Združeni ob lipi sprave so se še naprej videli kot medij med dvema stranema, pri čemer so imeli večjo podporo domobrantske strani kot pa partizanske. Na to kaže tudi odgovor RO ZZB NOV Združenim ob lipi sprave, ki ga je objavilo Delo. V njem so borci sporočali, da se ne strinjajo s tem, da je bil NOB hkrati veliko dejanje in nesreča, kar je bil eden osnovnih postulatov razmišljanja omenjene skupine.

Združeni ob lipi sprave so konec maja sporočili, da 15. junij razglašajo za dan krivde, odpuščanja in sprave in da bodo ob tej priložnosti organizirali slovesnost ob lipi sprave na ljubljanskih Žalah. Na komemoraciji so po poročanju Družine ob kulturnem programu odkrili kip Kristusa, ki roke steguje v nebo.

Prav na dan razglasitve slovenske države 26. 6. 1991 pa je prišlo tudi do prvega srečanja Svetovnega slovenskega kongresa v Cankarjevem domu v Ljubljani.

SLIKA 6.11: ZASEDANJE SSK

7.1.6. LETO 1992

Vse omenjene značilnosti pisanja veljajo tudi za leto 1992, ko je bilo objavljenih nekaj več prispevkov – 44. Sicer pa v tem letu že lahko izpostavimo še eno pomembno značilnost pisanja o narodni spravi – v prispevkih se je namreč vedno bolj zrcalil spopad med slovensko politično levico in desnico, ki sta se zdaj že v veliki meri opredelili do narodne sprave in na podlagi odnosa do dogajanja med drugo svetovno vojno celo zgradili svojo prepoznavnost. Tudi v prejšnjih letih je bilo medsebojnega obračunavanja v časopisju veliko, torej bi lahko rekli, da se je slovenski javni prostor na dva nasprotujoča si pola razdelil že prej, vendar pa so bili politiki in politične stranke v tem obdobju glede sprave še precej konstruktivni in složni. V letu 1992 pa se opazi, da so razlike med strankami začele postajati vedno večje, njihovi medsebojni odnosi so se začeli zaostroovati in eno izmed pomembnih področij, kjer so bile te razlike največje, je bilo ravno področje narodne sprave. To je en pol začel dojemati in zahtevati kot popolno rehabilitacijo domobranstva, drugi pa jo je začel v taki obliki odklanjati.

Da je sprava postala neločljivo povezana s slovensko politično polarizacijo na levo in desno, kaže tudi prispevek Spomenke Hribar Zaustaviti desnico, ki je 18. aprila izšel v Delovi

sobotni prilogi in ki so ga pomladne stranke ostro zavrnila. V prispevku je Hribarjeva svarila pred novim enoumjem, ki naj bi se vsiljevalo z desne strani. V pogovorih in intervjujih, ki so sledili prispevku, pa je poudarjala, da ji ni žal, da se je že leta 1984 opredelila za slovensko narodno spravo in da osamosvojitve ne bi bila tako uspešna, če potomci domobrancev v emigraciji ne bi bili prepričani, da se politične razmere v domovini resnično spreminjajo. Vendar pa je zdaj pomembno, da se ustavi pretiran pohod desnice, ki je do neke mere razumljiv, saj je odziv na dolgo obdobje, ko je ta politična opcija morala molčati, vendar pa hkrati tudi škodljiv – tudi za narodno spravo, je menila Hribarjeva.

V tem letu je vedno več bivših partizanov polemiziralo s Stanislavom Klepom in njegovim razumevanjem sprave, kar kaže na to, da je skupina Združenih ob lipi sprave postajala vedno bolj desno usmerjena. Na očitke nekega člana skupine, ki je iz nje izstopil, ker so po njegovem mnenju postali preveč enostranski in poudarjali le napake NOB, pa je Klep v Delu odgovoril, da je bilo o dobrih straneh NOB napisanih že na kupe knjig, zato njegova skupina opozarja predvsem na napake.

Združeni ob lipi sprave so sicer še naprej zahtevali sprejetje predloga deklaracije, ki so jo spisali leta 1990, ob tem pa jim zanjo ni uspelo pridobiti niti borčevske organizacije niti Nove slovenske zaveze. Ob komentarju, da se jim za prvo to zdi pričakovano, ker da je njen ideološki temelj nespravljivost in ker ima v sebi še vedno komunističnega duha, za drugo pa da se čudijo, so Združeni pozvali obe, naj se opredelita do posameznih točk, da bi morda lahko našli kompromis. Ob 15. juniju, ki so ga razglasili za dan krivde, odpuščanja in sprave, je skupina ponovno organizirala tudi slovesnost na ljubljanskih Žalah.

Avgusta je slovensko notranje ministrstvo sporočilo, da se Vinko Levstik (domobranec, ki je bil obtožen vojnih zločinov) lahko vrne v domovino. Novico so pri Združenih ob lipi sprave z veseljem sprejeli in to javnosti preko pisem bralcev v Delu tudi sporočili. Levstikov prihod 23. avgusta je spet zelo razburkal slovenski medijski prostor, Hribarjeva pa je ob tem zapisala, da je prav, da se Levstik lahko vrne: »Kajti domovina je domovina za vse, tudi za tiste, ki naj bi jo bili nekoč izdali ali pa jih je usoda preprosto odnesla drugam. Domovine ni mogoče nikomur odvzeti, zato je tudi nihče nima pravice nikomur jemati, odrekati.« (Hribar: Delo, 22.8.1992) Za vojne zločine pa imamo sodišča, ki naj o tem odločajo, je dodala.

Tudi v tem letu so nekateri iskali razloge, zakaj prave sprave še ni in predlagali rešitve. Janez Strehovec je tako na primer razmišljal, ali bi pri spravljanju pomagala objava seznama udbovskih sodelavcev, na koncu pa zaključil, da je v določenih primerih tudi prepir potreben in da pravzaprav potrebujemo močnejšo desnico, ne pa da se zgražamo ob vsaki malce bolj desničarski izjavi (Strehovec: Delo, 29.8.1992). Brane Šalamon pa je menil, da se bo treba, glede na to, da je takrat v Sloveniji še vedno obstajal spisek 21 ljudi, ki so bili osumljeni vojnih zločinov, odločiti ali postopke izpeljati do konca ali pa razglasiti splošno amnestijo. Pravno oprostitev bremen je septembra na proslavi ob 50-letnici ustanovitve slovenskih brigad parlamentu predlagal tudi predsednik Milan Kučan.

7.1.7. LETO 1993

Leta 1993 je bilo – tako kot leto poprej - objavljenih 44 prispevkov o narodni spravi. Veliko je bilo takšnih, ki so se spraševali, kam peljejo takšne polemike, in pozivali k umiritvi vsaj zavoljo mlajših generacij. Vendar se je ob teh prispevkih še vedno ves čas pojavljala tudi ostra razprava o tem, kaj naj sprava pomeni – od tistih, ki se jim je zdelo, da se mora opravičiti predvsem komunistična stran, do tistih, ki so menili, da je moralna rehabilitacija domobranstva nesprejemljiva. Nekaj je bilo mnenj, da se je začela država do NOB obnašati premalo spoštljivo – Zdenku Roterju se je zdelo, da so se obletnice padca fašizma bolj spomnili v Italiji kot v Sloveniji, Ferdo Aberšek pa je opozarjal, da so v DZ počastili celo obletnico vstaje v varšavskem getu, obletnice vstaje slovenskega naroda pa ne.

V časopisju so se v tem letu pojavljali tudi pozivi, naj se raje razišče in ugotovi, kdo je kriv za zločine, kot da se zaradi nekaterih posameznikov prepira cela Slovenija. To se je razvilo v pisanje o tem, čigave zločine bi morali preiskati – komunistične ali domobranske.

Spomenka Hribar je vztrajala pri tem, da je antikomunistična struja postala preveč fundamentalistična, kot se je sama izrazila, da se je videla kot edinega nosilca nacionalnega interesa, podobno kot je to včasih počela avantgarda partijskega tipa, v tem je našla tudi razlog za razpad Demosa. Hribarjeva je izrazila zadovoljstvo nad dejstvom, da je na volitvah v prejšnjem letu zmagala LDS ter poudarjala, da ljudje zavračajo kakršno koli skrajnost in da si želijo sprave, političnega sodelovanja vseh opcij. Grajala je tudi slovensko cerkev, nedavno izjavo Slovenske škofovske konference je obtožila, da spodbuja sovraštvo. V prispevku z

naslovom Strah pred svobodo, ki je izšel prav na Silvestrovo 1993, pa se je spraševala, kaj vendar je narobe s Slovenci, da se tako grdo prepirajo. Saj smo vendar verjeli, je pisala Hribarjeva, da bo vse drugače, ko bomo imeli samostojnost in neodvisnost. Razlog za prerekanje je našla v tem, da se Slovenci bojimo svobode in odgovornosti, ki jo prinaša. Po njenih besedah znamo biti složni, ko imamo kakega zunanjega sovražnika, na katerega lahko zvalimo krivdo za vse slabo, v trenutku, ko ga ni, pa smo zmedeni, zato iščemo varno zavetje v kritiziranju, namesto da bi prevzeli odgovornost za sedanost.

Stanislav Klep je v intervjuju, ki je bil marca objavljen v Slovincu, komunizem označil za strašnejšega od fašizma in nacizma, sicer pa je dejal: »Resnico moramo ugotoviti, odgovorni naj bi priznali odgovornost, nekrivi, oškodovani pa naj bi krivdo krivcem oprostili. To je smisel sprave,« (Markeš, Slovenec, 13.3.1993) Klep se je v svojem imenu ali pa imenu Združenih nasploh oglašal nadvse pogosto in polemiziral z drugimi avtorji, ves čas pa so se v časopisju pojavljali tudi njihovi pozivi po sprejetju deklaracije o narodni spravi v DZ.

15. julija so Združeni ob lipi sprave prek pisem bralcev spet povabili k slovesnosti na ljubljanskih Žalah v spomin »največje narodove nesreče, na poboj 10 000 slovenskih domobrancev in njihovih svojcev v junijskih dneh leta 1945.« (Klep, Delo, 2.6.1993) Hkrati naj bi se spomnili tudi vseh padlih v vojni.

Oktobra so v Cankarjevem domu pripravili okroglo mizo o spravi in o predlogu deklaracije. V razpravi so ponovili svoje poglede na spravo ter dogajanje med 2. s.v. in po njenem koncu. Na splošno so se njihovi pozivi in aktivnosti v zvezi z deklaracijo, za katero so menili, da je eden ključnih elementov na poti do sprave, zgostili vsakokrat, ko se je pokazal vsaj najmanjši premik, ki bi morda lahko omogočal sprejetje deklaracije. V tem letu je bil to predlog predsednika DZ Hermana Rigelnika, naj se dogodke iz polpretekle zgodovine v parlamentu prouči, nato pa sprejme zakone za popravo krivic in morda še deklaracijo o narodni spravi, kar so podprle vse parlamentarne stranke. Še pred tem, junija, pa je SKD zahtevala, da se delo komisije, ki je takrat že dve leti raziskovala povojne poboje in dvomljive sodne procese, razširi tudi na raziskavo medvojnih likvidacij.

7.1.8. LETO 1994

V tem letu je število relevantnih prispevkov spet naraslo – objavljenih jih je bilo 78. V njih so se nadaljevali stari argumenti ene in druge strani – očitanje komunistični strani, da je izključni krivec za začetek državljanskega spopada, na drugi strani pa ponavljanje, da je kolaboracija nedopustno dejanje. Franc Gaber, Predsednik IO Združenja borcev in udeležencev NOB občine Škofja Loka je na primer zapisal: »Likvidacije niso bile nikakršno maščevanje nad drugače mislečimi, marveč za tiste čase in razmere edino primeren in nujen ukrep proti tistim, ki so se udinjali okupatorju, ovajali privrženca OF in imeli pomembno vlogo pri nastajanju kontrarevolucije, še zlasti oborožene.« (Gaber: Delo, 26.2.1994) Božidar Fink pa je na drugi strani menil: »Dokler ne bo torej spoznanja in pripoznanja, da je bilo v komunizmu leglo vse verolomnosti in izdajstva na Slovenskem, tako dolgo ne bo moralne integracije in ne pravega miru.« (Fink: Delo, 11.6.1994)

Pogosta so bila mnenja, da je sprava stvar generacij, ki odhajajo, in da ni prav, da se morajo z njo ukvarjati vse generacije, pa tudi vsi tisti, ki živijo na področjih, kjer domobranstva in državljanskega spopada sploh ni bilo. Nekateri so ugotavljali, da sprave v takšni obliki, kot se jo je najprej pričakovalo, najverjetneje ne bo, drugi so še naprej iskali pravne korake, ki bi morali biti storjeni. Spet tretji - teh je bilo najmanj – so pri tehtanju zgodovinskih argumentov poskušali najti neko za vse sprejemljivo srednjo pot, ki bi vendarle pripeljala do sprave.

V časopisih so se ponavljale ostre kritike Spomenke Hribar, predvsem s strani bivših domobrancev, ki so jo obtoževali, da je ustvarila napetost v spravnem procesu in si zapravila njihovo zaupanje. Da se je iz nekoga, ki zagovarja spravo, preobrazila v človeka, ki govori s sovraštvom in netoleranco in spet odpira diskusijo, kdo je bil izdajalec in kdo ne. Velik odziv je doživel njen prispevek Strah pred svobodo iz konca prejšnjega leta. V letu 1994 je bilo v Delu objavljenih kar 23 odzivov nanj. Veliko se jih je s Hribarjevo strinjalo, drugi so jo obtoževali, da neti sovraštvo do vsega, kar ji ni všeč, ali pa so bili prepričani, da je bila sprava le del projekta »sestop z oblasti«, ki pa to v resnici ni bil. »V projektu sprave tiči cinizem postkomunistične mentalitete, taktika ohranjanja pozicije moči in privilegijev. Take taktike kot žrtev seveda ne bi mogel nikoli sprejeti. Predlog za spravo lahko da le žrtvena stran, če to sploh ima za moralno upravičeno in seveda s svoje pozicije še mogoče,« je menil Anton Železnikar (Železnikar, Delo, 5.2.1994) Razprava se je kasneje spet obrnila v star pink-ponk

med obema stranema, v katerem je vsaka navajala svoje argumente, zakaj je bila njena stran v vojni prava, druga pa ne. Svoje mesto so našla tudi osebna razčiščevanja med posameznimi pisci, pa tudi pozivi, naj se prizadeti sporazumejo med sabo in s svojimi razčiščevanji ne obremenjujejo drugih. Odzivi na Strah pred svobodo so se vrstili vse do začetka aprila.

Razprava se je nekaj časa vrtela tudi okoli zakona o veteranskih organizacijah, katerega osnutek je izključeval domobrance. Tine Velikonja se je temu čudil, Alenka Gerlovič pa mu je januarja odgovarjala, da tudi v mednarodni veteranski organizaciji ni pripadnikov SS, ustašev in ostalih na ideološki podlagi z okupatorjem sodelujočih. Franc Blatnik se je nato spraševal, kako je mogoče, da omenjena organizacija v svojih vrstah ne mara tistih, ki so polnili peči, tisti, ki so polnili brezna, pa so dobrodošli.

To leto je bilo tudi v znamenju nekateri pomembnih spravnih korakov slovenske rimo-katoliške cerkve. Marca je bila na Javorici pod Gorjanci spominska slovesnost ob 50-letnici dogodka, ko je v spopadu z nemško in domobranksko vojsko padlo 113 partizanov. Ob tej priložnosti je ljubljanski pomožni škof Alojz Uran daroval mašo. Sicer je bila maša ob obeležitvi tega dogodka že leto prej, vendar pa jo je prvič vodil tako visoki cerkveni predstavnik. Slovenec je ob tej priložnosti objavil intervju z omenjenim pomožnim škofom, v katerem je ta med drugim dejal, da s takimi, morda majhnimi, a konkretnimi dejanji, najbolj lahko pomagamo pri tem, da bi sprava med ljudmi zaživela. Deklaracije mnenj ne zmorejo spreminjati, je menil Uran.

Kasneje, junija, je Dnevnik objavil prispevek z naslovom Maša za domoljube, pod katerim je bil podpisan slovenski naslovni škof Vekoslav Grmič. V prispevku je Grmič kot edino pravilno pot v vojni označil upor proti okupatorju, ki nas je po njegovih besedah hotel zbrisati z obličja zemlje in si razdeliti našo zemljo. »Narodno izdajstvo ni samo nekaj podlega, temveč je greh,« je dejal in dodal, da je bolje ostati v nacionalni domovini, v kateri prepovedujejo vero, kot brez domovine. Tisti, ki se tega niso zavedali, so se odločili napak, a to so storili zato, ker niso dobro premislili, ker so bili prepričani, da delajo dobro za svoj narod, ker so bili zapeljani. Zato je prav, da jim to zmoto odpustimo, zakaj moti se lahko vsakdo izmed nas, je menil Grmič.

V časopisju se je oglasil tudi Dimitrij Rupel, ki je menil, da se v zadnjem času izrazito spreminja vrednotni sistem, ob čemer nekateri pričakujejo, da se bo mogoče vrniti v razmere

pred 2. s.v. Popravljanje krivic je sicer legitimno, je zapisal, a upoštevati moramo zgodovinski kontekst. Vprašanje pa je, ali se vživeti v razmere in v razmišljanje drugega sploh hočemo. Če so bili v prejšnjih časih pogovori bolj spopadi zmagoviti ideologije z nebogljenimi, je zdaj podobno, le da sta se strani zamenjali, je menil Rupel. »Paradoks je v tem, da nekateri izpostavljeni predstavniki novega režima (Janša, Podobnik) napadajo ljudi starega režima z retoriko, ki so jo ljudje starega režima opustili vsaj v začetku osemdesetih let.« (Rupel: Razgledi, 29.4.1994) V moderni demokraciji pa je prostor za razpravo in način iskanja resnice v parlamentu in na sodišču, je še dodal.

Nadaljevala se je tudi polemika med nekaterimi borčevskimi organizacijami, ki so Združenim ob lipi sprave odrekale pravico, da govorijo v njihovem imenu, in omenjenim združenjem, ki je odgovarjalo, da so v njegovih vrstah tudi partizani in revolucionarji. S Stanislavom Klepom in njegovo skupino so pogosto polemizirali tudi posamezniki. Gabriel Platiše je Klepa ob njegovem vabilu pod lipo sprave ob obletnici poboja domobrancev - "največje narodove nesreče" kot jo je imenoval Klep - spraševal, ali ni bila največja nesreča, ko nas je okupator obsodil na genocid, nekateri pa so se s tem okupatorjem odločili sodelovati. Po omenjeni komemoraciji je Slovenec objavil poročilo Iva Žajdele, v katerem je ta navajal, da je na slovesnosti maševal slovenski metropolit Alojzij Šuštar, ki je poudaril potrebo po spravi, odpuščanju in priznanju krivde. Poleg različnih govorov in kulturnega programa, naj bi slovesnost s svojim prihodom počastila tudi častna četa slovenske vojske.

Tudi v tem letu je bila, tako kot vsak prejšnja leta, slovesnost v Rogu. Po podatkih, ki jih je objavilo Delo, se je tam zbralo približno 8 000 ljudi, pripravljen je bil kulturni program, Alojzij Šuštar pa je vodil mašo.

Veliko medijskega prostora je bilo v tem letu deležno zaslišanje Mitje Ribičiča pred parlamentarno komisijo za poveljne poboje in dvomljive sodne procese. V zaslišanju, ki ga je vodil Jože Pučnik, je Ribičič dejal, da o usodi vrnjenih domobrancev in drugih skupin, ki so sodelovale z okupatorjem, vrh Ozne za Slovenijo ni odločal, pač pa da je odločitev prišla z jugoslovanskega vojaškega vrha. Vojaški vrh je poboje morda ukazal celo mimo političnega, je dejal. V slovenski Ozni, da so sicer zbirali informacije o vojnih zločinih, a seznamov za likvidacije niso delali, pač pa so se ukvarjali s civilisti, ki so jih sumili delovanja proti NOB. Te so po zaslišanjih predali sodiščem ali pa so jih izpustili. Ribičič je dejal tudi, da dopušča možnost, da so se kje izvršile posamezne likvidacije s strani Ozne, a da sam - razen za tiste v

Trstu - zanje ni vedel. Sicer se likvidacij okupatorjevih sodelavcev ni skrivalo, tako da so bili v Ozni o njih obveščeni, niso pa vedeli, za koliko ljudi gre in kje so se likvidacije vršile, je dodal. Ribičič je pred komisijo navedel eno od (dnevnik) povelj 3. armade, v katerem se govori o 25 000 ubitih in ne padlih. Dejal je še, da so bile po vojni tudi posamezne pobude, da bi se povojne poboje, dahavske procese in dogodke na Golem otoku raziskalo. Skupaj s takratnim sekretarjem za notranje zadeve Šilihom sta Borisu Kidriču to predlagala že v začetku 50-ih, a so predlog zavrnil, je dejal Ribičič in izrazil mnenje, da je to najverjetneje storil Kardelj. Leta 1986 je bila ustanovljena komisija, ki naj bi omenjeno raziskala. Na vprašanje, ali je za poboje vedel Ivan Maček Matija, je Ribičič odgovoril: "Morda.". Poročila o zaslišanju so objavili v vseh osrednjih slovenskih časnikih - Dnevniku, Večeru in Delu.

Veliko odzivov - tako političnih kot tudi v časopisju so sprožila tudi stališča do narodne sprave in poprave krivic, ki jih je sprejel kongres SKD. Besedilo je med drugim govorilo o fašističnem in komunističnem totalitarnem sistemu, ki sta nas prizadela, in o bratomorni vojni, katere konec je bil množični poboj Slovencev, ki so se uprli komunizmu. Na to se je najprej odzvala ZLSD, ki je zagrozila z odhodom iz koalicije, če bi taka stališča postala del vladnega programa. V ZLSD smo med prvimi obsodili revolucionarno nasilje in povojne poboje ter sprožili politične spremembe, so menili v omenjeni stranki, a s takimi stališči skuša SKD spremeniti zgodovino, znikati NOB in rehabilitirati izdajstvo. Janez Kocijančič je na tiskovni konferenci ob tem dejal, naj se »stari gospodje iz Argentine in ZDA« vrnejo domov, Slovence pa pustijo brez svojih travm. Negativni odzivi so bili tudi v pismih bralcev, celo Združeni ob lipi sprave so se do sklepov opredelili negativno, saj naj bi v SKD NOB ocenili kot krvavo revolucijo, Združeni pa so jo videli hkrati kot veliko dejanje in nesrečo. Sklepe je obsodila tudi Spomenka Hribar, ki je SKD očitala nedemokratičnost in odklon v desno. V manjši meri so bila v časopisju ob tem tudi mnenja, ki so sklepe SKD videla kot pozitivne.

7.1.9. LETO 1995

To leto je spet zaznamoval velik porast pisanja o narodni spravi. Leto 1995 je bilo s 156 prispevki drugo po vrsti (pred njim je bilo glede na število prispevkov le leto 1990). Značilnosti pisanja pa so ostajale bolj ali manj enake kot v prejšnjih letih. Nekateri pisci na obeh straneh so bili povsem nespravljeni in so iskali vzroke za spopad v vojni (pogosto zelo napadalno in agresivno) le na nasprotni strani polarizacije partizani-domobranci. Drugi (takih

je bilo nekaj manj) so klicali k umiritvi razprave ali pa razmišljali, kdaj bo do sprave prišlo in kaj bi v tej smeri morali še narediti.

O tem, kako zelo sta si bili obe strani daleč, priča že izkupiček okrogle mize o spravi, ki jo je aprila pripravil Svetovni slovenski kongres. Na njej so govorniki večinoma prišli do zaključkov, da je sprava nemogoča. Zgovorne so tudi besede na vabilu k okrogli mizi, ki so ga organizatorji poslali partizanski zvezi borcev in domobranski Novi slovenski zavezi. Na njem je, kot sta to v Mladini navajala Miha Đ. Štamcar in Jani Sever, pisalo: »Predlagatelj se v polni meri zaveda politične brizantnosti predlagane teme. Zato meni, da je razprava o spravi smiselna takrat in samo takrat, če se vsak soudeleženec obveže, da se bo dosledno vzdržal slehernih žaljivih izrazov.« (Štamcar in Sever, Mladina: 11.4.1995) Kljub temu so bile, po besedah avtorjev, žaljivke sestavni del omenjene okrogle mize. Eric Tomas je celo navajal, da je voditelj okrogle mize Nendl le-to končal z besedami, da bi bilo Slovence, še posebej pa izobražence najbolje poslati na prisilno delo v angleške rudnike. (Tomas: Delo, 29.4.1995)

Na nepripravljenost obeh strani na dialog je kazala tudi reakcija Antona Drobniča, ki na okroglo mizo ni prišel z obrazložitvijo, da je sestava enostranska, in pisanje Tugomerja Kušlana, ki je menil, da je Svetovni slovenski kongres v resnici domobranski kongres in dodal: »Zdajšnji žrebci demokracije, ki se po pol stoletja vračajo nazaj iz svetovne katedrale demokracije in spoštovanja človekovih pravic Argentine, nas bodo neuke in zaručane, kot smo, naučili abecede demokracije, pri čemer jim bo pri njihovem plemenitem delu v pomoč bogata dediščina Perona, Videle, Galtierija, Masere in mnogih drugih demokratov.« (Kušlan, Delo, 6.5.1995)

Spomenka Hribar je svoje poglede na spravo v teh letih spremenila. V prispevku z naslovom Mi med seboj, ki ga je aprila objavilo Delo, je med drugim zapisala, da je netiti sovraštvo in izpostavljeni račun za prestano vsem generacijam neetično. To je bilo v nasprotju z njeno poprejšnjo mislijo, da mora vsak posameznik nase vzeti preteklost celotnega naroda, da se torej vprašanja tičejo vseh in ne le v vojni neposredno prizadetih. Še naprej je v svojih prispevkih poudarjala tudi nesprejemljivost nove totalitete, kot jo je sama označila. V domobranskem obnašanju je videla enako brezprizivnost in prepričanje, da je zgodovina na njihovi strani, kot je bilo to prej opaziti pri komunistih. Hkrati je bilo iz nekaterih njenih prispevkov razvidno, da je poskušala napetosti med obema stranema vsaj malo umiriti. Maja

je tako v Republiki zapisala, da se kažejo znaki pomirjanja – pri tem je imela v mislih izjavo Slovenske škofovske konference, h kateri se bomo vrnila kasneje.

Nekateri napadi na Spomenko Hribar so imeli v tem letu nacionalistični prizvok, saj so se njihovi avtorji obregnili ob srbsko nacionalnost njenega pokojnega očeta, drugi (a teh je bilo manj) so ji v pismih bralcev izražali podporo in občudovali njen pogum. Martin Ivanič je o njej zapisal: »Od srca je na vse strani ponujala spravo kot zdravilno zel levim in desnim, toda najprej so od odpora povsem zaripli levi, medtem ko so se desni nekaj časa samo sprenevedali, da se hočejo zdraviti, kaj kmalu pa so »zdravnico« prav nemarno pobruhali. Če lahko v njeno korist rečemo kaj dobrega, potem vsekakor drži, da je precej časa pogumno skušala ujeti steklo mrcino, ki jo je v dobri veri in z obilo poguma spustila z verige.« (Ivanič, Delo: 8.9.1995) Tone Rački pa je dejal, da se je z njo mnogokrat strinjal, da pa bi se morala zavedati, da si domobranci njihove vrnitve v domovino ne predstavljajo tako, kot si jo je sama in da je najprej provocirala komuniste, nato pa so domobranci – nič čudnega – takšno držo pograbili z obema rokama. »Nič ne pomaga izgovarjanje na čisto srce in dobre namene,« je menil in dodal: »Ne želim vas obtožiti, da ste glavni krivec za vse razprtije, morali pa si boste, prej ali slej, priznati, da ste ga, z lahkomišelnim dejanjem, pomagali zanetiti.« (Rački, Mladina: 26.9.1995)

Združeni ob lipi so sprave postajali še jasneje opredeljeni za domobransko stran. Februarja so preko časopisa Slovenec slovenski javnosti sporočili, da so bili na obisku pri Alojziju Šuštarju in ga seznanili s svojimi stališči. Izrazili so mnenje, da se v Sloveniji spet utrjuje prejšnja oblast in to poimenovali mehki totalitarizem, katerega vodja je po njihovem mnenju Milan Kučan. Ker se je tedaj že začelo razpravljati o bližajoči se proslavi 50-letnice konca 2.s.v., so metropolita hkrati pozvali, naj se proslave ne udeleži, če na njej ne bodo plapolale tudi črne zastave, kajti pri nas to ne bo le obletnica konca vojne, ampak istočasno obletnica našega holokavsta, kot so zapisali. Šuštarja so seznanili s tem, da bodo sami na proslavi sodelovali le, če bodo govorniki tudi iz protikomunističnega tabora.

Ob tej priložnosti je Ivan Dolničar v imenu ZZB NOV državnemu zboru poslal javno pismo, v katerem je med drugim zapisal, da se je ob 50-letnici konca vojne treba zavedati človeške tragike ljudi na obeh straneh in se zavzel za konec sejanja sovraštva med ljudmi. Hkrati je dejal, da je ZZB proti rehabilitaciji domobranstva. Pismo so Združeni pozdravili, in menili, da je napisano v zelo spravnem tonu, niso pa se strinjali z tezo, da domobranstva ni mogoče

rehabilitirati in z oznako osvoboditev, ki jo je Dolničar uporabil za konec vojne. Po njihovem mnenju je namreč takrat eno represijo zamenjala druga. Hkrati so Združeni v odzivu, ki ga je objavilo Delo, spet pozvali k sprejetju pravne deklaracije. Ko so kasneje v tem letu deklaracijo ponovno poslali vidnejšim politikom in jo izročili tudi vsakemu poslancu posebej, pa so pripravili tiskovno konferenco, na kateri so skupaj z Društvom za demokratizacijo javnih glasil medije obtožili, da so še vedno pod vplivom CK, ker o tem dejanju niso objavili nikakršnih informacij.

Ob pripravah na že omenjeno obeležitev 50. obletnice konca vojne so se razvnele razprave, kakšna naj ta proslava bo. Pojavljale so se pobude, naj se zgodovino preseže in pozabi delitve, da pa naj hkrati to ne bo moralna rehabilitacija domobranstva. Kar nekaj prahu je dvignil predlog cerkvenih predstavnikov, naj se v proslavo vključi tudi domobransko stran in naj se spomni tudi na revolucijo. To je častni državni odbor zavrnil, domobranci so nato začeli opozarjati, da bo šlo spet le za proslavo partizanov, partizanska stran pa je osupnila predvsem, ko je Anton Drobnič, ki je bil takrat državni tožilec, v televizijskem intervjuju dejal: »Ne da bi imel eno samo dobro misel o nacizmu, nikoli, ne takrat, ne zdaj. Ta postavka, da je nacizem najslabša varianta, da je nekaj najslabšega, pa je, najmanj, kar je, vprašljiva.« (Štamcar in Sever, Mladina: 11.4.1995) V istem intervjuju je Drobnič opravičeval tudi domobransko prisego z argumentom, da so domobranci prisegli svojim nadrejenim, ki so bili Slovenci, in se obvezali za boj proti komunistom in njihovim zaveznikom, s čimer so bile mišljene ostale skupine v OF. Zgoraj omenjena Mladinina avtorja sta temu dodala izjavo Stanka Kociperja, domobranskega propagandista, ki je ob prisegi dejal: »Danes se je treba odločiti ne za tolovajstvo ali proti njemu, temveč za svetovni protiboljševiški blok ali proti njemu... tudi proti vsem njegovim zaveznikom, londonskim borznim špekulantom in washingtonskim židovskim režiserjem.« (Štamcar in Sever, Mladina: 11.4.1995)

Sicer pa je Slovenska škofovsko konferenca na čelu z Alojzijem Šuštarjem v svoji izjavi konec aprila še enkrat ponovila stališča glede konca 2.s.v. z besedami, da so bili konca vojne in okupacije veseli, da pa je bilo hkrati to obdobje bratomorne vojne in narodne razdvojenosti. Dodali so še, da je bilo za spravo nekaj sicer že narejenega, a ker je 45 let obstajala le ena, pristranska zgodovinska razlaga in »ker ustaljenih stereotipov v zavesti ljudi ni mogoče čez noč spremeniti, se zavedamo, da bo proces sprave zahteval še veliko časa«. (Šuštar, Delo: 29.4.1995) Ni dvoma, da je bila večina partizanov domoljubnih in vernih, da niso imeli namena podpirati komunizma in da so jih komunisti le zlorabili, so še zapisali. Prav tako pa je

večina domobrancev želela le svobodno in demokratično Slovenijo in s partizani so se spopadali zgolj zato, ker so bili proti komunizmu, ne pa zato, ker bi želeli, da ostanemo pod okupacijo, so menili. Za razdor je kriva revolucija, domobranstvo pa ga je poglobilo, so nadalje pisali, nato pa dodali: »Ponovno obžalujemo tudi vse tisto, kar je bilo neprimernega ali zgrešenega v ravnanju predstavnikov katoliške Cerkve kot institucije, in se opravičujemo vsem prizadetim.« (Šuštar, Delo: 29.4.1995)

Vekoslav Grmič je vztrajal pri svojih pogledih, ki so se razlikovali od uradnih mnenj slovenske cerkve. Konec aprila je zopet zapisal: »Nekateri namreč danes nenehno govorijo samo o revoluciji in trpljenju v letih 1941-45 in o desetletjih krivic vse tja do leta 1990, ne pa tudi o boju za življenje in smrt našega naroda zoper fašistične in še posebej nacistične zločince, ki so slovenski narod obsodili na smrt in poteptali vse človekove pravice: osebne, narodne in verske.« (Grmič, Republika: 30.4.1995) Po vojni je bilo tudi veliko dobrega, je menil Grmič in se skliceval na močno izboljšanje socialnih pravic. Komunizem je Grmič označil za laiciran evangelijski nauk o bratski skupnosti vseh ljudi in izrazil prepričanje, da je bil nacizem krščanstvu mnogo nevarnejši kot komunizem. »In vendar se je pri nas v Ljubljanski pokrajini zgodilo, da nekateri, celo odgovorni za Cerkev, tega niso hoteli videti, temveč so spodbujali k oboroženemu odporu zoper OF, ki jo je vodila KP in partizani.« (Grmič, Republika: 30.4.1995) Grmič je obsodil prikazovanje kolaboracije kot edine pravilne poti, poudaril pa je tudi, da so se po vojni dogajale stvari, ki jih je treba obsoditi, sploh povojni pobjo domobrancev, in da je treba krivice tudi popraviti.

S strani cerkvenih dostojanstvenikov se je oglasil tudi kasnejši metropolit Franc Rode in opozoril na to, da je sprava zelo potrebna, nato pa opisal, kaj je po njegovem mnenju zanj nujno:

1. Ozdraviti je potrebno zgodovinski spomin, tako da oboji nasprotni strani priznajo čiste namene in to, »da smo v bistvu vedno ostali bratje, sicer na nasprotnih barikadah, vendar v srcih in v mislih z istim ciljem: svobodna Slovenija«. (Rode, Delo, 9.5.1995) V skupini tistih, ki so imeli dobre namene ne more biti niti ožjega kroga komunistov niti domobranskega vodstva. »Vsi drugi, velika množica partizanov in domobrancev, pa so se borili za Slovenijo in so vsi naši.« (Rode, Delo, 9.5.1995) Drugo, je menil Rode, so povojni poboji: »Teharje, Kočevski rog in drugi kraji so kraji čistega zla, kraji zlih namenov. To so odprta brezna, ki jih lahko zagrebe samo kesanje na eni in odpuščanje na drugi strani.« (Rode, Delo, 9.5.1995)

2. Cerkev in država morata začeti sodelovati, ne da sta obe prisotni le vsaka na svojih slovesnostih.

Bolj kot se je približevala slovesnost ob 50. obletnici konca vojne, bolj so se razplamtevale politične polemike o njej. Janez Jerovšek in drugi so vladi in DZ poslali poziv, naj ob priložnosti 50-letnice zmage nad fašizmom in nacizmom v skladu z dejstvom, da je bil konec vojne tudi začetek komunizma, ugotovita, da so državni organi v povojnem obdobju izvrševali zločine. Končno naj se tudi sprejme zakon o popravi krivic in označijo naj se vsa grobišča, so še zahtevali. Zmago Jelinčič (SNS) pa je maja izjavil, da sprave ne more biti ter da bela garda in domobranci spadajo na smetišče zgodovine.

SKD je v istem času sporočila, da se proslave ne namerava udeležiti, ker da so jo monopolizirale stare politične sile. Konkretno se stranke najprej niso mogle zediniti glede mimohoda partizanskih borcev – tega so na koncu odpovedali, kasneje pa je bil problem v tem, kdo vse naj bi se znašel na seznamu govornikov. Bojkotu SKD se je pridružila SDS, na slovesnosti pa ni bilo niti cerkvenih predstavnikov. Spomenka Hribar je takšno držo po praznovanju označila za nedržavotvorno, za cerkev pa napisala: »Odsotnost uradnih predstavnikov Cerkve na uradnem delu proslave zmage nad nacifašizmom in konca druge svetovne vojne ne pomeni le tega, da je Cerkev »pragmatično« popustila pritiskom zadržanih domobrancev, ampak tudi to, da pristaja oziroma je (ponovno!) soudeležena pri razcepljanju slovenskega bitja.« (Hribar, 3.6.1995) Kajti cerkev je cerkev vseh kristjanov, ne le njihovega dela, je še menila Hribarjeva in dodala, da tudi cerkvene predstavnike po svoje razume, kajti vse njihove predloge so odgovorni zavrnil, niti maše za domovino niso sprejeli. Napisala je tudi, da so borci celo uro stali na soncu, potem pa so jih brez okrepčila ali zahvale za svobodo poslali domov. Janez Resman je na to ironično odgovoril, da so borci lahko vsaj stali, domobranske kosti pa že dolgo ne stojijo več pokonci. (Resman, Delo, 17.6.1995)

V Slovincu so po praznovanju objavili intervju s kranjskim županom Vitomirjem Grosom, ki je kot primer slovesnosti, potekajoče v duhu sprave, navedel prav kranjsko. Gros je dejal, da so nanjo povabili predstavnike obeh strani, tako da so se je udeležili domobranci, četniki, Slovenci, ki so se borili pod tujimi zastavami, pripadniki organizacije TIGR, le iz ZZB Kranj da niso prišli. Kot govornik partizanske strani je nastopil Stanislav Klep, ki je v svojem govoru med drugim poudaril, da konec vojne ni bil osvoboditev, ampak nasilni prevzem

oblasti. Na novinarjevo vprašanje, kako si razlaga negativne odzive na njihovo proslavo v medijih, je Gros odgovoril, da se zanje ve, v katerih rokah so. (Markeš, Slovenec: 13.5.1995)

Po enoletnih razpravah in polemikah je DZ v tem letu zavrnil predlog zakona o popravi krivic, ki so ga vložili 3 člani SLS, pripravilo pa Združenje žrtev komunističnega nasilja. V njem je bila deklarirana diskontinuiteta sistema, za žrtve v letih 1941-45 je predvideval izdajo mrliških listov in pravico do groba. Čas, v katerem so bile krivice, ki naj bi jih popravljali, storjene, je raztegnil na leta 1941-1990, določal je tudi, da se lahko politične sodbe razveljavijo, političnim zapornikom pa dodeli odškodnina. Združenje žrtev komunističnega nasilja je najprej poskusilo prepričati SKD, da bi predlog predlagali kot svojega, kar so ti odklonili, zato so ga na koncu predlagali trije poslanci SLS. Takoj za tem je bil vložen še drugi predlog, s strani ministrstva za pravosodje, oba predloga pa sta se med seboj razlikovala predvsem v višini odškodnine, ki naj bi žrtvam pripadala, in po tem, da v vladnem predlogu ni bilo nikakršne vrednostne sodbe o preteklosti ter da je obravnaval le povojno obdobje. Zanimivo pa je, da je vladni predlog zakona vseboval tudi člen, v katerem je bila predvidena postavitve spomenika na Žalah, v katerega bi vklesali imena vseh umrlih v letih vojne, zraven pa bi bil napis Umrli v vojni za Slovenijo v času 2. svetovne vojne 1941-1945. O tem drugem predlogu so poslanci sprva nameravali glasovati še pred obletnico konca vojne, a ker se niso mogli sporazumeti, kaj vse naj zakon zajema, se to ni zgodilo. Milan Kučan je nato še pred proslavo predlagal, naj poslanci sprejmejo izjavo, v kateri bodo obsodili in obžalovali izvensodne povojne poboje.

Poleg omenjenega je na obravnavo takrat čakal še cel sveženj podobnih zakonov, ki so razvneli poslanske govorce – o vojnih invalidih, o žrtvah vojnega nasilja, o vojnih veteranih in o žrtvah 2. svetovne vojne na obeh straneh (po tem zakonu naj bi žrtvam izdali mrliške liste, s čimer bi dobili tudi pravico do pokopa in do groba). Nekateri od teh zakonov so bili konec leta sprejeti, ker pa v njih domobranci med borce niso bili vključeni, so Svetovni slovenski kongres, Združeni ob lipi sprave in Društvo za demokratizacijo javnih glasil na skupni tiskovni konferenci nad tem izrazili razočaranje.

Združeni ob lipi sprave so 10. aprila, »ko je slovenska mladina po napadu z vstopanjem v Akademsko, Sokolsko in Soško legijo pokazala svojo ljubezen do domovine, enotnost in svoj uporniški duh proti nasilju« (Klep, Delo, 15.4.1995) ob lipi razvili državno zastavo, 27. aprila ob obletnici ustanovitve protimperialistične fronte, »ki ga štejemo za začetek tragične delitve

slovenskega naroda« (Klep, Delo, 15.4.1995) pa žalno zastavo. V istem prispevku, v katerem je poročal o tem, je Klep tudi zapisal: »Priznam, da se odločno bojujem za rehabilitacijo domobranstva in slovenskega četništva in drugih skupin /.../.« (Klep, Delo, 15.4.1995) V začetku julija so Združeni preko časopisja sporočili, da bodo za vse tiste, ki se jim je uspelo rešiti iz brez en v Rogu, ob lipi sprave dvignili državno zastavo.

Sicer pa so Klep in skupina njegovih somišljenikov zdaj pogosto poudarjali, da so slovenski mediji pristranski, ker objavljajo le partizanske poglede, aprila pa je ta skupina za nesprejetje deklaracije v DZ obtožila Franceta Bučarja, ki da je kot predsednik skupščine v svojem predalu več kot dve leti zadrževal predlog iz junija 1990. Še vedno so v rubrikah, ki so namenjene pismom bralcev pogosto objavljali pozive k sprejetju deklaracije ali sam predlog deklaracije. Predlog so pošiljali tudi na naslove najpomembnejših slovenskih državnih ustanov. V tem letu so ga skupaj s SSK in Društvom za demokratizacijo javnih glasil tudi dopolnili, in sicer v prvi točki z besedami: »Partizanska NOV, ki jo je ustanovila KP za nasilno osvojitve oblasti in za nasilno prisvojitve javnega in zasebnega kapitala, je imela na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem, zlasti pa na Primorskem tudi narodnoosvobodilni značaj.«

Zelo pogosto in vedno pogosteje se je v časopisju dalo najti tudi izraze naveličanosti z večnim kreganjem. Branko Gradišnik je aprila v Delu zapisal, da je že sit večnega prerekanja, nato pa podal zanimiv pogled na spravo. Po njegovem mnenju je ta nepotrebna in škodljiva iz vsaj 5 razlogov:

- ❖ Pri problemih sprave gre le za domobrance in partizane in ne za ves narod. Torej sprava ne more biti narodna in nima pomena, da bi se z njo ukvarjali vsi Slovenci.
- ❖ Kdor je kriv zločinov, ga tudi odpuščanje nasprotnika ne odveže krivde v očeh žrtve – ostaja pač kriv.
- ❖ Sprava, kot si jo je zamislila Spomenka Hribar, pomeni ljubiti ves svet, soljudi. Žal pa to ni izvedljivo, kajti narava ne počne drugega kot da žre sama sebe, poleg tega v takšnem svetu tudi ni prostora za narod.
- ❖ Hribarjeva vidi le 2 skrajnosti – sprava ali boj vseh proti vsem. Obstaja pa še veliko vmesnih variant in demokracija lahko prav dobro živi tudi s katero od teh vmesnih možnosti. Sprava torej ni pogoj za demokracijo.

- ❖ Država enostavno ne sme zakonsko spremeniti pravne podlage za ozemeljsko integriteto, kar bi se zgodilo, če bi upoštevali želje nekaterih. Primorsko smo Slovenci namreč dobili, ker smo bili na zavezniški strani. (Gradišnik: Delo, 15.4.1995)

Tudi France Bučar je menil, da je sprava povsem racionalna stvar, ki ne potrebuje opravičila, ampak v našem primeru enostransko odpuščanje, kar pa zmorejo le veliki ljudje. Prava sprava ne potrebuje veliko govorjenja, celo nasprotno, veliko besed dokazuje, da razpravljavcem ni resnično do nje. O spravi se je najprej začelo govoriti, ko se je vzorec neomejenega vladanja začel kazati kot neustrezen, je menil Bučar. Takrat je bila v vojni zmagovita stran pripravljena popustiti. Poražena stran je začela nato zahtevati enostransko zmago in popravo krivic. To je povzročilo, da so imeli prejšnji zmagovalci, zdaj že poraženci, ko so se ovedli, vedno manj posluha za popravo krivic in bolj ko so se spet krepili, bolj je druga stran popravo krivic uporabljala kot politično sredstvo. »Sovraštvo se medsebojno oplaja. Čim bolj se ena stran trudi za »spravo«, toliko večji odpor vzbuja pri nasprotni, toliko bolj ta zagovarja upravičenost svojih dejanj in toliko manj je pripravljena na »popravo krivic«. (Bučar, Delo, 3.6.1995)

7.1.10 LETO 1996

Leto 1996 je bilo volilno leto, pa vendar se je število prispevkov, ki so se nanašali na narodno spravo, močno zmanjšalo – s 156 v prejšnjem letu na 26. Tudi v tem letu so se oglašali zlasti Združeni ob lipi sprave in Stanislav Klep (ponavadi v njihovem imenu), ki so na vse načine pritiskali na parlament, naj sprejme resolucijo o spravi. Predsednik DZ Jožef Školč je Združenim sporočil, da je predlog deklaracije poslal v obravnavo poslanskim skupinam, kar so ti navdušeno sprejeli. 15. junija so ob lipi sprave ponovno pripravili slovesnost.

Ob 5-letnici ustanovitve SSK, je njegov podpredsednik Jurij Tersegalav v Delu razmišljal o njegovem pomenu v prihodnosti. SSK je poskušal biti politično nevtralen, a to ga je pripeljalo le do neverodostojnosti in nekritičnosti brez prepoznavnih stališč, je razmišljal Tersegalav. Prava pot v prihodnost je zato sprejetje odnosa do preteklosti. Ta pa po njegovem mnenju ni na sredini, pač pa v naslednjih dejstvih:

- Eni so se borili za svobodo, a pomagali revoluciji, drugi proti komunizmu, a na strani okupatorjev.

- Partizani imajo zasluge za to, da je ozemlje Slovenije v takšnem obsegu kot je, a revolucionarno nasilje na Koroškem in v Trstu je izzvalo nenaklonjenost zaveznikov in izgube pri mejah.
- Po vojni je sledila enopartijska diktatura.
- O cerkvi bo treba podati sodbo, ko bodo znana vsa dejstva.
- Domobranci bi morali priznati svoj del krivde.
- Vlada in država bi morala odigrati svoj del.
- Dan OF se mora nehati praznovati. (Terseglav, Delo: 22.6.1996)

Sicer so vse značilnosti pisanja ostale iste kot prejšnje leto – večinoma prerekanje, kdo je bil v 2.s.v. slabši in bolj kriv.

7.1.11. LETO 1997

V tem letu je bilo objavljenih le še 5 prispevkov. Kar trije od njih so ponovni pozivi Združenih ob lipi sprave k sprejetju deklaracije v DZ. Na tiskovni konferenci, ki so jo ob 7. obletnici predloga deklaracije sklicali Združeni in Civilna družba, so dejali, da »otroci zločincev, ki so po NOB pobili tisoče Slovencev, nimajo poguma, da bi sprejeli deklaracijo«. (Praprotnik, Delo: 6.8.1997) Vprašanje narodne sprave pa je kljub njihovim prizadevanje v tem letu spet (vsaj začasno) potihnilo.

7.2. NAJPOGOSTEJŠI AVTORJI

Najpogostejše avtorje, ki so pisali o narodni spravi, bodisi v obliki novinarskih člankov, bodisi v pismih bralcev, prikazuje Preglednica 6.14. V njej so navedeni vsi, ki so o tej temi napisali vsaj 3 prispevke. Nekateri izmed njih so bili prepoznavni po svojih političnih ali družbenih vlogah, nekateri med njimi so bivši partizani in domobranci, spet tretji pa so zgolj del tistega segmenta Slovencev, ki jih je to vprašanje še posebej pritegnilo.

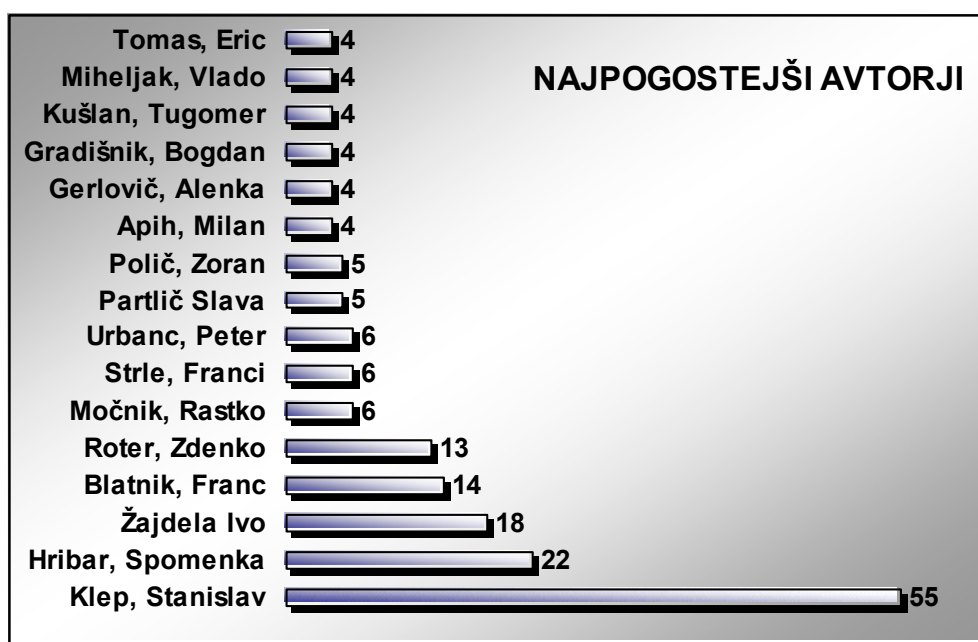
PREGLEDNICA 6.14: NAJPOGOSTEJŠI AVTORJI

AVTOR	ŠT. PRISPEVKOV
Klep, Stanislav	55
Hribar, Spomenka	22
Žajdela, Ivo	18
Blatnik, Franc	14
Roter, Zdenko	13
Močnik, Rastko	6
Strle, Franci	6
Urbanc, Peter	6
Partlič, Slava	5
Polič, Zoran	5
Apih, Milan	4
Gerlovič, Alenka	4
Gradišnik, Bogdan	4
Kušlan, Tugomer	4
Miheljak, Vlado	4
Tomas, Eric	4
Ahačič, Draga	3
Bernik, Jože	3
Blažič, Viktor	3

Cepl, Karl	3
Dolgan, Marjan	3
Ivanič, Martin	3
Jež, Boris	3
Kobav, Svetozar	3
Krošelj, Janez	3
Langus, Štefan	3
Levstik, Vinko	3
Malenšek, Danijel	3
Markeš, Janez	3
Mevlja, Dušan	3
Miklavčič, Franc	3
Platiše, Gabrijel	3
Poglajen, Jože	3
Sedej, Maksim ml.	3
Sruk, Vlado	3
Stanovnik, Justin	3
Vazzaz, Vera	3
Vrtar, Avgust	3
Zavadlav, Zdenko	3
Žbogar, Žarko	3

Za lažjo predstavo o razmerju med pisci glede na število prispevkov, pa nam služi Graf 6.15. V njem so upoštevani le najpogostejši avtorji.

GRAF 6.15: NAJPOGOSTEJŠI AVTORJI

V nadaljevanju si bomo na kratko ogledali značilnosti pisanja nekaterih med njimi, nekaj pa bomo povedali tudi o tem, kako so se njihovi pogledi na spravo skozi leta spreminjali.

7.2.1. STANISLAV KLEP

Daleč največ je o spravi pisal Stanislav Klep, najaktivnejši član Združenih ob lipi sprave. Leta 1986 se je med prvimi opredelil za spravo in zapisal, da je treba pobojni poboj domobrancev priznati, da pa to nič ne zmanjšuje veličine NOB. 1. Novembra 1988 so skupaj s Spomenko Hribar in nekaterimi drugimi na ljubljanskih Žalah organizirali slovesnost, na kateri so se spomnili tudi tistih, ki so umrli »kot žrtve stalinizma in človeških zmot«. 11. maja naslednje leto so tam, kjer je potekala slovesnost, zasadili lipo sprave. 15. junija 1990 so ob lipi sprave prvič prebrali predlog deklaracije o narodni spravi, Združeni ob lipi sprave na čelu s Klepom pa so se že pred tem začeli »pogajati« z domobranci v izgnanstvu in nekaterimi partizani. Rezultat tega naj bi bil tudi omenjeni predlog deklaracije. Vendar je partizanska stran Klepove poglede na dogajanje med vojno kmalu začela zavračati, ta pa je sčasoma postajal vedno bolj zagovornik zgolj domobranske strani. V časopisih je polemiziral predvsem s posameznimi partizani ali borčevskimi organizacijami, ves čas pa je v pismih bralcev pozival tudi odgovorne, naj sprejmejo deklaracijo o narodni spravi. Na koncu se je Klep odkrito zavzemal za moralno rehabilitacijo domobranstva, na očitke, da o NOB ne najde nobene lepe besede, pa je odgovoril, da se je 45 let o NOB pisalo le dobre stvari in je o tem torej že dovolj

napisanega, zato je zdaj treba pokazati še drugo plat medalje. Leta 1993 je v intervjuju v Slovincu komunizem označil za strašnejšega od fašizma in nacizma. Konec vojne zanj ni bil osvoboditev, pač pa nasilni prevzem oblasti, povojni pobje domobrancev pa je označil za največjo narodovo nesrečo. Leta 1995 je pogosto poudarjal, da mediji pozivov in aktivnosti njihove skupine ne objavljajo in jih je zato obtoževal, da so še vedno v službi komunistov. Vse do 1997 si je prizadeval, da bi v DZ sprejeli deklaracijo o spravi, a mu ni uspelo.

7.2.2. SPOMENKA HRIBAR

Pisanje Spomenke Hribar sega od pobude, da je povojni pobje domobrancev treba priznati in obžalovati ter tako omogočiti vsaj posmrtno spoštovanje pobitih, preko prizadevanja za to, da bi bila sprava med Slovenci resnično dosežena, vse do prispevka Ustavite desnico in zamer tako na levi kot na desni. V prvih letih se je morala v časopisih zagovarjati zaradi svojih idej, nato pa je po času, ko so te postale politično sprejete, leta 1991 začela opozarjati na nove dogme, ki da se uvajajo s strani desnice. Zapisala je, da gre za novo enoumje in da bodo morali tudi domobranci nase vzeti svojo krivdo. V prihodnjih letih je iskala razloge za dejstvo, da so se Slovenci o vprašanju sprave tako srdito prepirali, in jih v prispevku z naslovom Strah pred svobodo pripisala občutku strahu in nemoči Slovencev v situacijah, ko nimajo zunanjega sovražnika. Slovensko cerkev je pogosto opozarjala, naj se vede kot cerkev vseh slovenskih kristjanov, ne pa zgolj tistih, ki so bili na domobranski strani, kar je po njenem mnenju dostikrat počela. Pohvalila pa je izjavo slovenske škofovske konference iz leta 1995, ker so bili po njenem mnenju v njej znaki pomirjanja. Poudarjala je tudi, da ji kljub vsemu ni žal, da se je že leta 1984 opredelila za spravo. Nekateri so jo v svojih prispevkih označevali za plemenito, drugi so v njenih idejah videli del projekta komunistov, kako si v času sestopa z oblasti med ljudmi pridobiti naklonjenost in na ta način obdržati stare pozicije.

7.2.3. IVO ŽAJDELA

Pisanje Žajdele je bilo od vsega začetka jasno opredeljeno za domobrantsko stran. Veliko je pisal o zločinih komunistov, raziskoval je, kje vse so množična grobišča po vojni pobitih, ukvarjal pa se je tudi z ostalimi vprašanji, povezanimi z narodno spravo. Njegovo pisanje je bilo ostro.

7.2.4. FRANC BLATNIK

Tudi pisanje Franca Blatnika je zagovarjalo domobranske argumente, le s to razliko, da je Žajdela objavljajl novinarske prispevke, Blatniku pa so njegova mnenja objavljali v rubrikah s pismi bralcev.

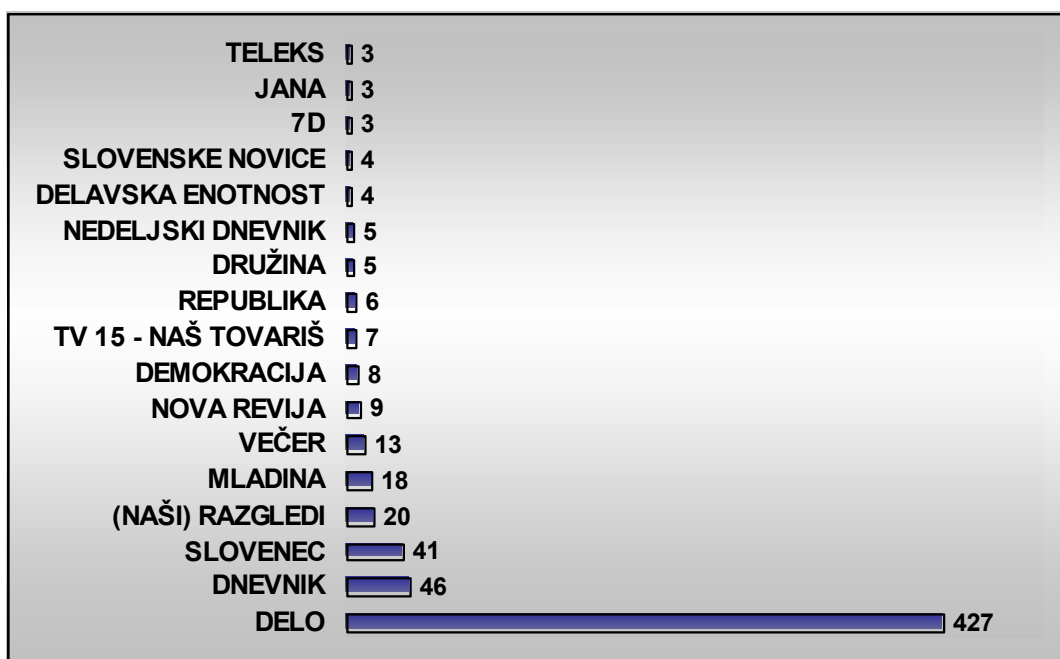
7.2.5. ZDENKO ROTER

Zdenko Roter se je postavil v obrambo NOB in partizanstva. V svojih prvih prispevkih je spravo še odklanjal, a hkrati poudarjal, da je treba tudi napake komunistov raziskati, njegovo kasnejše mnenje pa je bilo, da je sprava sicer potrebna, vendar pa ne sme pomeniti moralne rehabilitacije domobranstva.

7.3. PREGLED PO POSAMEZNIH ČASOPISIH

Graf 6.21 prikazuje vse časopise, v katerih so bili o narodni spravi objavljeni vsaj 3 prispevki. Daleč največ jih je bilo po teh podatkih objavljenih v Delu, vendar pa je to najverjetneje tudi posledica tega, da nam je kot vir služil prav Delov arhiv. Tam naj bi bili zbrani prispevki iz vseh časopisov, vendar pa je razumljivo, da so tiste iz domače hiše zbirali in shranjevali bolj vestno.

GRAF 6.21: ŠTEVILO PRISPEVKOV O SPRAVI PO ČASOPISIH

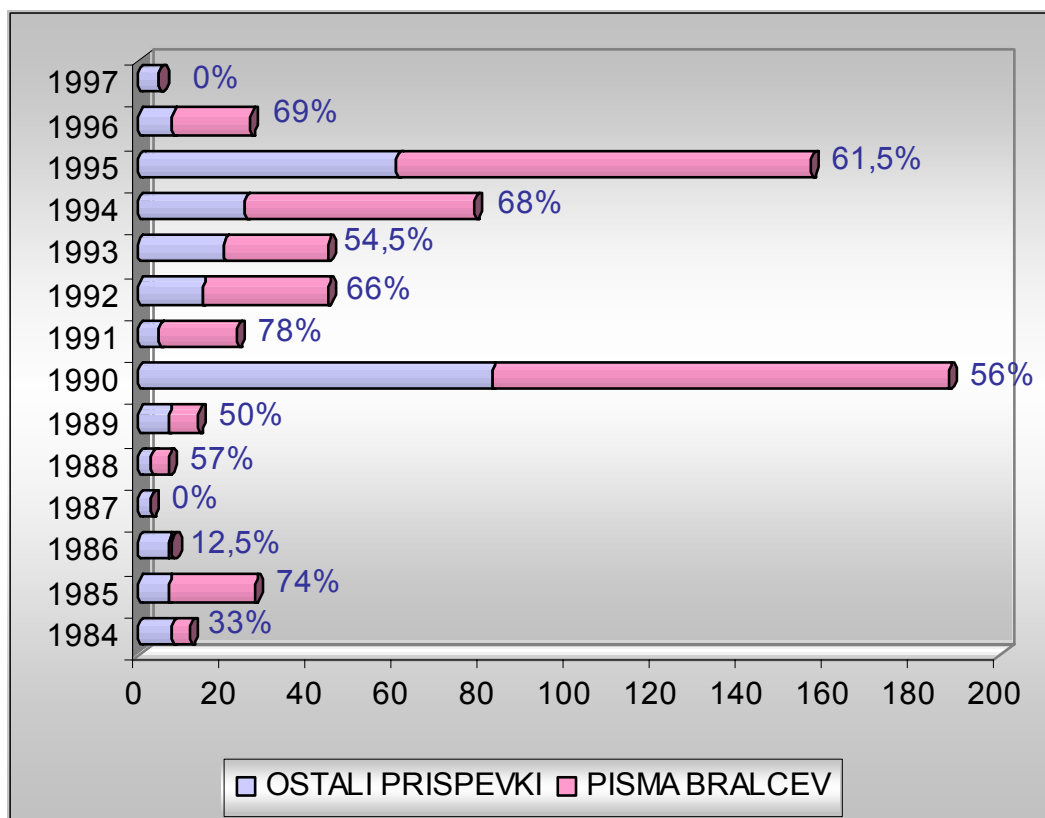

Delu sledi Dnevnik kot drugi izmed osrednjih slovenskih časnikov, Večer pa je na šestem mestu. To so časopisi, ki so se po slovenski osamosvojitvi, pa tudi že kakšni dve leti pred tem, trudili ustvariti vtis čim večje objektivnosti in nepristranskosti. Delo je zato v rubriki, ki je bila namenjena pismom bralcev, objavljalo tako mnenja, ki so nasprotovala narodni spravi, kot tista, ki so jo zagovarjala, tako domobranska kot partizanska mnenja. Slovenec in Demokracija sta bila ustanovljena v letih 1989-91 in sta se poskušala vzpostaviti kot alternativa dotakratnemu »režimskemu tisku«, zato sta bila bolj desno usmerjena in sta tudi o spravi pisala v luči te usmeritve. Republika na drugi strani je bila ustanovljena z »levo usmerjenim« kapitalom. (Naši) razgledi in Nova revija sta bili namenjeni zahtevnejšim bralcem, zato v njih ni bilo najti nizkotnega zmerjanja med obema stranema, kot se je to dogajalo predvsem v dnevnem časopisju v rubrikah, namenjenim pisanju bralcev. (Naši) razgledi in Nova revija sta se tudi vprašanja narodne sprave lotevali bolj družboslovno kritično ali pa vsaj analitično. Mladina se je v 80-ih vzpostavila kot do oblasti kritični tednik, ki je odpiral »prepovedane« teme in uvajal tudi raziskovalno novinarstvo, kasneje pa je dobila oznako bolj levo usmerjene revije. TV 15 - Našega tovariša in Družino bi lahko postavili vsakega na svojo stran polarizacije levo (partizansko) – desno (domobransko), vsak izmed teh dveh časopisov je imel svojo specifično ciljno publiko in svoje natanko določene poglede na narodno spravo. To, da na seznamu tiskanih medijev, ki so o tej temi pisali, najdemo tudi Nedeljski dnevnik, Jano in Slovenske novice, časopise, ki jim težke politične teme niso osnovni predmet poročanja in pisanja, pa zgolj kaže na to, da je bila narodna sprava v vsem tem času res pereče vprašanje.

7.4. NEKATERE ZNAČILNOSTI PRISPEVKOV O NARODNI SPRAVI

Prispevki o narodni spravi, ki so bili objavljeni v slovenskem časopisju, so bili v veliki meri pisma bralcev, ki so prispela na naslove uredništev, delno pa komentarji ali vesti.

GRAF 6.22: PISMA BRALCEV V RAZMERJU DO DRUGIH PRISPEVKOV

Graf 6.22 prikazuje razmerje med pismi bralcev in novinarskimi prispevki za posamezna leta. Razmerje se je z leti sicer spreminjalo, pa vendar ne toliko, da bi lahko govorili o pomembnih spremembah. V povprečju je bilo pisem bralcev 48,5 % vseh objavljenih prispevkov, kar kaže na to, da je bila tema narodne sprave zelo pereča.

Tudi pri ostalih značilnostih prispevkov ne moremo govoriti o kakšnih pomembnih spremembah v času, z izjemo dveh: časopisi so bili v prvih letih našega proučevanja, bolj odprti posameznim nosilcem oblastnih in političnih funkcij. Njihova razmišljanja in izjave so bile včasih objavljene brez dodatnega novinarskega teksta, kot samostojni prispevki (vendar ne v rubrikah pisem bralcev), kar se kasneje ni dogajalo. Pomembne spremembe so se zgodile

tudi v odprtosti časopisnih strani za posamezne vrste mnenj. Sprva so bila objavljena skoraj izključno mnenja, ki so narodni spravi nasprotovala. Kasneje - tik pred osamosvojitvijo, še veliko bolj pa po njej - so osrednji slovenski časniki v pismih bralcev začeli enakomerno objavljati mnenja obeh strani. (Pri ostalih časopisih je bila to stvar uredniške politike, ki je bila lahko opredeljena bolj za desno ali pa bolj za levo politično opcijo.) Drugih opaznih sprememb v teh 14 letih ni bilo.

7.5. JAVNO MNENJE - ANKETE

Ker so bila mnenja bralcev, kot smo videli zgoraj, pomemben del pisanja o narodni spravi v slovenskem časopisju, je zanimivo vedeti tudi, koliko so ta mnenja odražala mnenjsko sliko širše slovenske javnosti. Nekaj anket (glej priloge!), ki so bile objavljene ravno v letih 1990 in 1995, ko se je razprava o spravi najbolj razrasla, nam lahko ponudi vsaj delček odgovora na to vprašanje. Delček zato, ker tudi te ankete niso povsem reprezentativne, saj so narejene na premajhnem vzorcu vprašanih, poleg tega so njihove primerjave, ki se jih bomo lotili, zgolj zanimive špekulacije, saj je različno zastavljena vprašanja nemogoče resno primerjati. Kljub vsemu pa nam nudijo zanimiv vpogled v mnenje tudi tistih, ki o spravi niso javno pisali.

V anketi, ki jo je objavilo Delo junija 1990 je približno 54 % vprašanih odgovorilo, da je izjava Lojzeta Peterleta (na Vetrinjskem polju), da bo vlada naredila vse za spravo med živimi in mrtvimi, primerna. Dobrih 21% teh je menilo, da zato, ker je potrebno popraviti zgodovinske krivice, 21% jih je bilo mnenja, da je sprava nujna za narodovo sožitje, ostali so se z izjavo strinjali, zdelo pa se jim je, da je bila izjava izrečena na napačnem mestu. Skoraj 27% vseh anketirancev je menilo, da je brskanje po preteklosti nepotrebno. O NOB je bilo 32 odstotkov vprašanih prepričanih, da je šlo hkrati za narodnoosvobodilni boj ter državljansko vojno in socialistično revolucijo. 26,5% jih je bilo mnenja, da je šlo le za narodnoosvobodilni boj, dobrih 7% pa, da je šlo zgolj za revolucijo in državljansko vojno. Na vprašanje, ali bi bilo zgodovino treba spisati na novo ali pa jo vsaj dopolniti, je dobrih 65% vprašanih odgovorilo pritrdilno, 24% jih je temu nasprotovalo, ker so menili, da bi se novo vrednotenje zgodovine zgodilo pod vplivom vodeče politične strukture, dobri 3% pa so bili prepričani, da je bil prikaz zgodovine že do tedaj objektiven.

Mladinina anketa ob približno istem času ne daje tako določenih odgovorov na to, kako so Slovenci gledali na spravo, saj je vsebovala le eno vprašanje. Vendarle pa je o slovenskem javnem mnenju glede narodne sprave pokazala drugačno sliko. Na vprašanje, s kom se ne bi spravili, je namreč skoraj 38% odgovorilo, da se ne bi spravili z Ivanom Mačkom, dobrim 17% je to osebo predstavljal Mitja Ribičič, nekaj več kot 14% se ne bi spravilo z Leonom Rupnikom, 5,5% pa s škofom Gregorijem Rožmanom. 15% vprašanih bi se spravilo z vsemi, skoraj 10% pa z nobenim od teh.

5 let kasneje, aprila 1995, je v anketi, ki jo je objavil Dnevnik, 85% vprašanih »borbo za resnične interese Slovencev« pripisalo partizanski strani, 12% obema in le 3 % domobranski strani. Za spravo se je opredelilo dobrih 51% ljudi, kar je le nekaj manj kot v raziskavi Dela pred štirimi leti. Proti spravi je bilo nekaj več kot 26%. Med tistimi, ki so spravi nasprotovali, je bilo po ugotovitvah ankete največ takih, ki so borbo za interese Slovencev videli na partizanski strani. Kljub temu, da je bila približno polovica vprašanih za spravo, pa je le 21% verjelo, da bo do sprave resnično prišlo, skorajda 56% pa v to ni verjelo.

Anketa Nedela, objavljena nekaj mesecev kasneje, je prišlo do podobnih ugotovitev glede tega, koliko ljudi je za spravo. 53,5% vprašanih se je namreč strinjalo s tem, da se padlim v 2.s.v. postavi skupni spomenik. Odgovori na vprašanje, kako naj se sprava uresniči, pa so pokazali, da so anketiranci po večini obojim nalagali enaka dejanja, iz česar lahko sklepamo, da so krivdo za državljanski spopad razdelili na dva enaka dela. Druga možna razlaga je, da so bili ljudje vsega skupaj že naveličani in so prizadevanja za spravo želeli prepustiti zgolj neposrednim udeležencem vojne.

Če sklenemo: Odstotek tistih, ki so bili za spravo, se z leti ni veliko spreminjal – ostajal je blizu 50%. Kljub temu, da se je 50 % ljudi s spravo strinjalo, pa jih dobra polovica vseeno ni verjela, da bo do sprave res prišlo.

8. DRUŽBOSLOVNI POGLED NA PISANJE O NARODNI SPRAVI

Za teoretsko razlago značilnosti pisanja o narodni spravi (vsaj v začetnih letih) bi kljub nekaterim kritikam, ki jih je doživela, lahko uporabili teorijo Elisabeth Noelle-Neumann o spirali molka. Noelle-Neumannova je bila prepričana, da se v družbi ustvarja spirala molka na podlagi strahu pred izolacijo pri posameznikih, katerih mnenja odstopajo od večinskega konsenza. »Če so ljudje prepričani, da je njihovo mnenje del konsenza, ga z zaupanjem izražajo tako v zasebnih kot v javnih razpravah. /.../ Nasprotno pa ljudje postanejo previdni in tihi, ko imajo občutek, da so v manjšini. Tako še utrjujejo vtis šibkosti, vse dokler očitno šibkejša stran, razen njenega trdnega jedra, ki vztraja pri svojih prejšnjih vrednostah, popolnoma ne izgine, ali dokler mnenje ne postane tabu.« (Splichal, 2001: 227)

Njeno tezo bi lahko nanegli tudi na značilnosti pisanja o narodni spravi v prvih nekaj letih. Vtis za tisti čas namreč je, da je vladala nekakšna spirala molka o določenih temah, ki se je le počasi razpirala. Ta spirala je bila nedvomno forsirana tudi s strani oblasti, ki so imele dober nadzor nad mnenji, ki so se javno izražala. Kasneje se je spirala molka nanašala na tiste, ki so spravi nasprotovali, saj je to postalo manjšinsko mnenje.

Za pisanje v 90-ih letih pa so veljala drugačna pravila. Bašičeva Hrvatina in Milosavljević sta za to obdobje navajala: »Država je dejansko »sestopila z oblasti« v medijski sferi oziroma se izogiba neposrednemu nadzoru nad mediji, hkrati pa se pojavljajo »mehkejše« oblike nadzora nad mediji.« (Bašič Hrvatina in Milosavljević, 2001: 9) Kakšne so te mehkejše oblike bile, nam lahko pomagajo razložiti misli Slavka Splichala v razpravi o lastništvu, regulaciji in socializaciji demokratičnih medijev.

Pomen množičnih medijev za politični sistem temelji ravno na njihovi vlogi v procesu oblikovanja in izražanja javnega mnenja, meni Slavko Splichal. »Množični mediji pomagajo določiti in prikazati meje legitimne javne diskusije v družbi.« (Splichal, 1999: 5) S t.i. agenda settingom ali pripravo tem, o katerih se v javnosti govori, množični mediji namreč oblikujejo javno mnenje. Rek, česar ni v medijih, kot da se ni zgodilo, v modernih družbah prav gotovo drži. Množični mediji imajo s tem, da se posvečajo le izbranim temam, torej ogromno moč nadzora nad kolektivno pozornostjo. Zaradi njihove komercialne narave pa je ta moč v rokah

tistih, ki imajo finančno oblast nad njimi. (Splichal, 1999) To pa so lahko tudi s politiko povezani subjekti.

Da bi ugotovili, v kakšni meri se je tovrsten politični vpliv nanašal tudi na pisanje o narodni spravi, bi potrebovali resno raziskavo, zato naj zaenkrat zadostujejo te teoretične ugotovitve.

9. ZAKLJUČEK

Pisanje o slovenski narodni spravi je potekalo v valovih. Leta 1984 so ideje Spomenke Hribar naletele zgolj na zavračanje in nerazumevanje. Tisti, ki so jo zagovarjali, so se v prvih letih le redko oglasili. Situacija pa se je kljub temu do konca osemdesetih spremenila in leta 1990 v časopisju že skorajda nihče ni več dvomil v to, da je sprava nujna. V tem letu se je pisanje tudi najbolj razmahnilo in sprava je spričo zgodovinskih sprememb, ki so se pripravljale in delno že odvijale v Sloveniji, postala pravi nacionalni program. Povezovali so jo z uvedbo demokracije in kot nujnost so jo sprejele tako nove stranke kot komunisti. V tem letu je prišlo do spravne izjave slovenskega predsedstva na eni strani in škofovske konference na drugi. Zgodila se je spravna slovesnost v Kočevskem Rogu in ustanovitev Svetovnega slovenskega kongresa, ki naj bi povezal vse Slovence, ne glede na razlike med njimi.

V leto 1992 nekako sega močnejša polarizacija glede narodne sprave tudi med samimi političnimi strankami, hkrati s tem, da je domobranska stran postala glasnejša in je vedno bolj zahtevala popolno moralno rehabilitacijo domobranstva. Spravo si je začela predstavljati kot opravičilo komunistov za svoje napake in sprejetje tega opravičila z domobranske strani. Pri tem razumevanju so jo začele podpirati t.i. pomladne stranke, medtem ko so partizani in bivši komunisti ter s tem slovenska levica začeli spravo zato odklanjati. Nasprotja med obema poloma sta se v naslednjih letih le še stopnjevala, v časopisju pa je bilo v teh letih objavljenih nekoliko manj prispevkov. Leta 1995 se je razprava o spravi v slovenskem časopisju spet močno razmahnila, največ prahu so dvigovala priprave na slovesnost ob 50-letnici konca 2. svetovne vojne. Leve in desne stranke se nikakor niso mogle sporazumeti, kakšna naj bi proslava bila. Po letu 1996 so razprave spet za nekaj časa poniknile iz časopisja.

V diplomski nalogi smo ugotovili tudi, da so se pri pisanju o spravi najbolj angažirali Stanislav Klep, Spomenka Hribar, Ivo Žajdela, Franc Blatnik in Zdenko Roter. Med časopisi je po številu objavljenih prispevkov najbolj izstopalo Delo, več kot polovica prispevkov, ki so obravnavali narodno spravo, pa je bila pisem bralcev. To kaže, da je bila tema res pereča in aktualna v slovenski javnosti nasploh.

Za konec lahko sklenemo, da kljub izčrpani in obširni polemiki, ki se je razvila v časopisju, sprava še danes ostaja tema, ki ločuje Slovence in na podlagi katere svojo razpoznavnost (vsaj

delno) gradijo tudi slovenske stranke. Razprave se še vedno občasno razvnamejo in narodna sprava ostaja neuresničeno dejanje. Morda tudi zato, kot je zapisala Ana Štucn, ker so jo tisti, ki so bili najbolj glasni, premalo iskali v samem sebi: »Če se ti sprava »dogodi«, se ti zdi samoumevna, zato je pompozno ne razglašaj, niti ne vsiljuješ. Prepričana sem, da tako čuti večina prizadetih. /.../ Bojim pa se, da se tistim, ki jo militantno razglašajo, še ni dogodila«. (Štucn: Delo, 7.7.1990)

10. VIRI IN LITERATURA

1) BIBLIOGRAFIJE:

- (1990) Slovenska bibliografija 1984-1985, A serijske publikacije. NUK, Ljubljana.
- (1996) Slovenska bibliografija 1990-1991, A serijske publikacije. NUK, Ljubljana.
- (2001) Slovenska bibliografija 1997, A serijske publikacije. NUK, Ljubljana.

2) KNJIGE:

- (1999) Ilustrirana zgodovina Slovencev. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Gradišnik, Ivana (1999): Demokratizacija tiska v Sloveniji, prelomna leta 1982-1984, diplomska naloga. FDV, Ljubljana.
- Hrvatinić Bašič, Sandra, Marko Milosavljević (2001): Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih. Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Klanjšček Zdravko (1982): Oris narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem 1941-1945. Partizanska knjiga, Ljubljana.
- Lešnik, Doroteja, Gregor Tomc (1995): Rdeče in črno. Znanstveno in publicistično središče Ljubljana, Ljubljana.
- Mounier, Emmanuel (1990): Oseba in dejanje. Društvo 2000, Ljubljana.
- Nešović, Branimir, Janko Prunk (1993): 20. stoletje, zgodovina za 8. razred osnovne šole. DZS, Ljubljana.
- Pribac, Bert (2002): Slovenske upravne motnje. Društvo 2000, Ljubljana.
- Repe, Božo (1995): Naša doba. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Repe, Božo (2001): Slovenci v osemdesetih letih. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.

3) ČLANKI V REVIJAH IN ZBORNIKIH:

- Amon, Smilja (2000): »Struktura in značilnosti časopisja NOB«. Vregov zbornik. V: Javnost, vol. 7, supplement. Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, str. 11-20.
- Grafenauer, Niko (1998): »Zadeva 57«. V: Drago Jančar (ur.): Temna stran meseca. Založba NOVA REVIJA d.o.o., Ljubljana, str. 188-191.

- Griesser - Pečar, Tamara (1998): »Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945«. V: Drago Jančar (ur.): Temna stran meseca. Založba NOVA REVIJA d.o.o., Ljubljana, str. 113-125.
- Hribar, Spomenka (1987): »Krivda in greh«. V: Dimitrij Rupel (ur.): Kocbekov zbornik. Založba obzorja, Maribor, str. 9-68.
- Inkret, Andrej (1998): »Primer Kocbek«. V: Drago Jančar (ur.): Temna stran meseca. Založba NOVA REVIJA d.o.o., Ljubljana, str. 281-306.
- Kovač, Edvard (1990): »Spremna beseda«. V: Emmanuel Mounier: Oseba in dejanje. Društvo 2000, Ljubljana, str. 5-15.
- Ledure, Yves (1998): »Emmanuel Mounier - od kritike k nagovoru«. V: Peter Kovačič Peršin: Personalizem in odmevi na Slovenskem. Društvo 2000, Ljubljana, 330-228.
- Pučnik, Jože (1998): »Množični poveljni poboji«. V: Drago Jančar (ur.): Temna stran meseca. Založba NOVA REVIJA d.o.o., Ljubljana, str. 39-52.
- Repe, Božo (1996): »Poveljni sodni procesi«. V: Slovenska kronika XX. st. 1941-1995. Nova revija, Ljubljana, str. 110-111.
- Repe, Božo (1996): »Vračanje domobrancev in obračun z njimi«. V: Slovenska kronika XX. st. 1941-1995. Nova revija, Ljubljana, 99-101.
- Splichal, Slavko (1999): »Ownership, regulation and socialisation: rethinking the principles of democratic media«. The public, 6, 2, str. 5-24.
- Splichal, Slavko (2001): »Javno mnenje kot panoptikon: kritika spirale molka«. V: Javno mnenje: seznam študijske literature pri predmetu. FDV, Ljubljana, str. 226-278.
- Zenko, Franjo (1998): »Mounierjev personalizem in politika«. V: Peter Kovačič Peršin: Personalizem in odmevi na Slovenskem.: Društvo 2000, Ljubljana, 228-330.

4) INTERNETNI VIRI:

- <http://www.lexilogos.com/declaration/slovene.htm>

5) BIBLIOGRAFSKI PREGLED ČASOPISNIH PRISPEVKOV O NARODNI SPRAVI:

- (1984) Zapečkarji ponujajo svoje modele. Dnevnik, 12.5.1984.
 (1985) Izjava odbora skupnosti borcev 10. SNOUB Ljubljanske. Delo, 19.1.1985.
 (1985) Komu zvoni zvon. Delo, 27.12.1985.
 (1989) Ljudje so naveličani razrednega sovraštva. Delo, 23.6.1989.
 (1989) Prošnja za vsaditev lipe na pokopališču. Dnevnik, 8.2.1989.
 (1990) Anketa o izjavi Predsedstva RS. Delo, 13.3.1990.
 (1990) Dogovor o oznamovanju slovenske narodne sprave. Delo, 8.6.1990.
 (1990) Izjava. Demokracija, 8.5.1990.
 (1990) Narodna pomiritev in sprava. Delo, 14.5.1990.
 (1990) Narodna umiritev kot pogoj za mirno sožitje. Delo, 6.3.1990.

(1990) Objaviti sezname odgovornih. Dnevnik, 30.8.1990.

(1990) S kakšno spravo se borci ne strinjajo. Delo, 11.6.1990.

(1990) Simbolno dejanje pomiritve. Delo, 20.6.1990.

(1990) Sprava je v prihodnje nujna. Delo, 2.3.1990.

(1990) Sprava kot izpit zrelosti. Delo, 18.6.1990.

(1990) Sprava naj vodi k sožitju. Delo 20.7.1990.

(1990) Trg sloge in sprave namesto revolucije. Delo, 31.3.1990.

(1992) Je mogoča sprava v medčloveških nasprotjih? Slovenec, 15.4.1992.

(1994) Država mora sprejeti akt o spravi. Delo, 7.12.1994.

(1994) O pobojih odločal vojaški vrh. Večer, 21.10.1994.

(1994) Za likvidacije naj bi bila odgovorna JA, ne Ozna. Delo, 21.10.1994.

(1995) Slovenci so za spomenik. Nedelo, 29.10.1995.

(1997) Deklaracija o narodni spravi »kriči« v državnem zboru. Delo, 28.5.1997

Aberšek, Ferdo (1993): »Počastitev v državnem zboru«. Delo, 17.5.1993.

Agneletto, Branko (1992): »Pojasnilo«. Delo, 12.11.1992.

Ahačič, Draga (1993): »Politika verbalnih zlorab«. Delo, 16.12.1993.

Ahačič, Draga (1993): »Resnica ni enostranska«. Delo, 22.11.1993.

Ahačič, Draga (1995): »Sprava kot jabolko spora«. Delo, 22.4.1995.

Ambrožič-Novljan, Lado (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 1.9.1990.

Apih, Jure (1994): »Boj se ga, ki ni nikoli grešil«. Delo, 7.5.1994.

Apih, Milan (1985): »Duh je ušel iz steklenice«. Dnevnik, 2.3.1985.

Apih, Milan (1985): »Odgovor in poziv«. TV 15 – Naš tovariš, 6.6.1985.

Apih, Milan (1990): »Balažic ante portas«. Delo, 19.4.1990.

Apih, Milan (1990): »Spravi naproti«. Nova revija, 104.

Aplenc, Andrej (1994): »Krivice in sprava«. Delo, 29.1.1994.

Arh, Goran (1995): »Sprava kot katastrofa«. Delo, 29.4.1995.

B.S. (1988): »Pieteta in politizacija«. Delo 14.12.1988.

B.Ž.J. (1985): »Naš cilj ni le preživeti«. TV 15 – Naš tovariš, 9.5.1985.

B.Ž.J. (1991): »Proč od mitologij, sovraštva in eshatologij«. TV 15 – Naš tovariš, 7.11.1991.

Bajt, Ladi (1995): »Kje pa je hvaležnost?«. Delo, 22.7.1995.

Balažic, Milan (1990): »Odgovor Milana Balažica Milanu Apihu«. Delo, 20.4.1990.

Balažic, Milan, Milenko Vakanjac (1990): »Za samostojno Slovenijo, vendar ne za odcepitev«. Delo, 14.4.1990.

Baraga, France (1991): »Portret tedna: Anton Drobnič«. Delo, 19.1.1991.

Batič, Stanko (1985): »Čemu taka ihta«. Nedeljski dnevnik, 3.2.1985.

Bauer, Marjan (1994): »Dan vstaje«. Slovenske novice, 23.7.1994.

Berce, Jaro (1995): »Dajte mi/nam že enkrat mir«. Delo, 6.5.1995.

Berginc, Stanislav (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 17.11.1990.

Bernik, Jože (1995): »Odgovor podpisnikom«. Delo, 19.12.1995.

Bernik, Jože (1995): »Vsestransko iskanje resnice«. Delo, 16.12.1995.

Bernik, Jože (1996): »"Mnogi še vedno zavračajo spravo"«. Slovenec, 27.6.1996.

Biber, Dušan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 18.8.1990.

Biber, Dušan (1990): »Zgodovinska veda med umiritvijo in spravo«. Delo, 5.5.1990.

Biščak, Jože (1994): »Mitja Ribič izjavil, da je pobijala vojska«. Delo, 21.10.1994.

Bizjak, Baldomir (1990): »Sprava naj poveže vse Slovence«. Delo, 24.2.1990.

Blatnik, Franc (1991): »Portret tedna: Anton Drobnič«. Delo, 26.1.1991.

Blatnik, Franc (1992): »Večplastna osvetlitev slovenskega upora 1941«. Delo, 7.2.1992.

Blatnik, Franc (1993): »Kje jim bomo prižgali sveče?«. Delo, 8.11.1993.

Blatnik, Franc (1993): »Resica ni enostranska«. Delo, 3.12.1993.

Blatnik, Franc (1994): »Blatenje nasprotnikov«. Delo, 26.10.1994.

Blatnik, Franc (1994): »Naj ta država končno že pokoplje svoje mrtve«. Delo, 15.1.1994.

Blatnik, Franc (1994): »Politika verbalnih zlorab«. Delo, 4.1.1994.

Blatnik, Franc (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 5.3.1994.

Blatnik, Franc (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 19.8.1995.

Blatnik, Franc (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 30.9.1995.

Blatnik, Franc (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 2.12.1995.

Blatnik, Franc (1995): »Buržoazija pije viski«. Delo, 22.4.1995.

Blatnik, Franc (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 25.3.1995.

Blatnik, Franc (1995): »Slovenska vsakdanost«. Delo, 31.5.1995.

Blažič Viktor (1990): »Vojna za spravo«. Delo, 16.6.1990.

Blažič, Viktor (1990): »Beseda o revanšizmu«. Demokracija, 24.4.1990.

Blažič, Viktor (1992): »Medsebojni obračun in pot do sprave«. Slovenec, 24.10.1992.

Bohinc, Jože (1995): »Poziv DZ in vladi RS«. Delo, 6.5.1995.

Borštnar, France (1992): »Sprava – nalijmo si čistega vina«. Družina, 9.8.1992.

Božič, Peter (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 6.10.1990.

Božič, Peter (1990): »Strah pred letenjem«. Delo, 3.11.1990.

Brejc, Tomaž (1990): »Vojna za spravo«. Delo, 30.6.1990.

Brezavšček, Robert (1994): »Posmehovala se sova sinički, da ima veliko glavo!«. Delo, 9.2.1994.

Brezigar, Bojan, Vlado Habjan, Spomenka Hribar, Franc Miklavčič (1995): »O izenačevanju partizanov in domobrancev«. Delo, 13.12.1995.

Brilej, Roman (1995): »Izdajstvo živi«. Mladina, 16.5.1995.

Brulc, Tone (1990): »Očiščenje z resnico je pot«. Delo, 6.4.1990.

Bučar, France (1985): »Narodna sprava kot prepovedana tema«. Nova revija, 41/42.

Bučar, France (1995): »"Po spravi"«. Delo, 3.6.1995.

Butinar, Jadran (1994): »"SKD želi s programom spreminjati zgodovino"«. Delo, 26.11.1994.

Buttolo, Franca (1990): »Odperto pismo Vladu Janžiču«. Delo, 3.3.1990.

C.R. (1990): »Vodstvo slovenskih borcev opozarja na blatenje NOB«. Delo, 28.8.1990.

C.R. (1996): »Javna prošnja predsedniku Milanu Kučanu«. Delo, 12.6.1996.

C.R. (1996): »Za deklaracijo o narodni spravi«. Delo, 24.4.1996.

Cepl, Karl (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 22.1.1994.

Cepl, Karl (1995): »Mi med seboj«. Delo, 22.4.1995.

Cepl, Karl (1996): »Odpustiti in nikoli pozabiti...«. Delo, 15.6.1996.

Cof, Emil (1994): »Samoumevnosti«. Delo, 29.1.1994.

Colnar, Peter (1990): »Odgovornost do zgodovine«. Dnevnik, 10.2.1990.

Colnar, Peter (1990): »Sprava je že dosežena«. Dnevnik, 3.7.1990.

Čanžek, Ludvik (1995): »Mi med seboj«. Delo, 20.5.1995.

Čebulj, Bojan (1990): »Resnica in zgodovinski spomin«. Večer, 9.6.1990.

Čepič, Marjeta (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 29.1.1994.

Černivec, Slavko (1990): »Pokoj vsem mrtvim in sprava med živimi v Kočevskem Rogu«. Delo, 4.8.1990.

Čuk, Fedor (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 29.1.1994.

D.H. (1990): »Kučanovo mnenje o narodni spravi«. Delo, 10.3.1990.

Dermastia, Matija (1993): »Slepa ulica slovenskega vrtca«. Slovenske novice, 2.7.1993.

Dežman, Jože (1990): »Kjer se pripravata dva, sprava dobiček ima?«. Delo, 5.7.1990.

Dimitrič, Milovan (1994): »Čustev poln Kočevski Rog«. Delo, 27.6.1994.

Dimitrič Milovan (1990): »Maša sprave v Kočevskem Rogu«. Delo, 14.6.1990.

Dolenc, Anton (1990): »Narodna umiritev kot pogoj za mirno sožitje«. Delo, 21.4.1990.

Dolenc, Anton (1990): »Odgrnjena tančica skrivnosti«. Delo, 23.6.1990.

Dolenc, Drago (1994): »Spoštovanje smrti«. Delo, 19.11.1994.

Dolenc, Drago (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 8.1.1994.

Dolgan, Marjan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 1.9.1990.

Dolgan, Marjan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 29.9.1990.

Dolgan, Marjan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 13.10.1990.

Dolgan, Milan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 13.10.1990.

Dolničar, Ivan (1992): »Odgovor na prispevek Kdaj TV omizje?«. Slovenec 16.4.1992.

Dolničar, Ivan (1992): »Pojasnilo«. Delo, 21.11.1992.

Dolžan, Vili (1995): »Komentarček k pogovoru g. Drobniča«. Delo, 1.4.1995.

Dopisniki dela (1990): »Narodna sprava ne bi smela biti samo volilno orožje«. Delo, 31.3.1990.

Dragoš, Alojzij (1995): »Prava podoba Klepovega Združenja ob Lipi sprave«. Delo, 19.4.1995.

Draksler, Marinka (1990): »Kakšna "državljska vojna"?«. Delo, 24.11.1990.

Einspieler, Vili (1997): »Samo milijon nas je, milijon...«. Delo, 7.10.1997.

Feltrin, Franci (1995): »Zakaj vedno znova«. Delo, 6.5.1995.

Filipčič, Karl (1994): »Pobuda za resno spravo, za mir med nami«. Delo, 15.1.1994.

Fink, Božidar (1994): »Še k pomirjenju in spravi«. Delo, 11.6.1994.

Flajs, Tomaž (1995): »Mi med seboj«. Delo, 15.4.1995.

Forstnerič Hajnšek, Melita, Helena Grandovec (1995): »Kdo bo pojasnil zgodovinsko sfingo?«. Večer, 25.2.1995.

Forstnerič-Hajnšek, Melita (1988): »Proti slogaški institucionalni spravi«. Večer, 23.1.1988.

Frantar, Tone (1994): »Spravimo se med seboj!«. Delo, 11.4.1994.

Gaber, Franc (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 26.2.1994.

Gaber, Franc (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 9.4.1994.

Gerden, Tomaž (1990): »Narodna sprava – 45 let zamujenih priložnosti«. Teleks, 8.3.1990.

Gerlovič, Alenka (1990): »Razmišljanja ob lipi sprave«. Delo, 14.7.1990.

Gerlovič, Alenka (1990): »Razmišljanja ob lipi sprave«. Delo, 30.6.1990.

Gerlovič, Alenka (1994): »Naj ta država končno že pokoplje svoje mrtve. Žrtve vidijo zakon drugače«. Delo, 8.1.1994.

Gerlovič, Alenka (1995): »Lepodušništvo ali o izgubi meril«. Delo, 6.5.1995.

Giacuzzo, Riccardi (1995): »Sprava kot katastrofa«. Delo, 29.4.1995.

Glušič, Ivan (1996): »Partizani in domobranci«. Delo, 26.4.1996.

Gnidovec, Albin (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 13.5.1995.

Goljevšček, Frane (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 12.2.1994.

Goljevšček, Frane (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 29.1.1994.

Gradič, Miro (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 5.3.1994.

Gradič, Miro (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 25.3.1995.

Gradišnik, Bogdan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 25.8.1990.

Gradišnik, Bogdan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 15.9.1990.

Gradišnik, Bogdan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 29.9.1990.

Gradišnik, Bogdan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 13.10.1990.

Gradišnik, Branko (1994): »Amen«. Delo, 5.11.1994.

Gradišnik, Branko (1995): »Ko se izteče drugi zakon termodinamike – ali v nebesih«. Delo, 15.4.1995.

Grah, Matija (1995): »Zasliševalec zasliševalcev«. Mladina, 11.4.1995.

Gregorič, Milan (1990): »Kje bo slovenski svetovni kongres?«. Delo, 24.2.1990.

Gregorič, Milan (1993): »Besede, vredne velikega človeka«. Slovenec, 13.9.1993.

Grims, Branko (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 22.9.1990.

Grmek, Alojz (1991): »Javni predlog Televiziji Slovenija«. Delo, 8.11.1991.

Grmič, Vekoslav (1994): »Maša za rodoljube«. Dnevnik, 24.6.1994.

Grmič, Vekoslav (1995): »Nemogoče je mogoče, če...«. Republika, 30.4.1995.

Hafner, Alojz (1984): »Da ne bi sektašili med mrtvimi«. Delo, 13.12.1984.

Horvat, Jože (1985): »Soustvarjalni dejavnik naše kulturne politike«. Delo, 27.2.1985.

Hrast, Vojko (1995): »Slovenska vsakdanjost«. Delo, 23.5.1995.

Hribar, Nataša (1995): »Sprava kot katastrofa«. Delo, 29.4.1995.

Hribar, Spomenka (1984): »O svetnikih in posvečenih«. Delo, 22.11.1984.

Hribar, Spomenka (1984): »Narodne sprave pa ne«. Delo.

Hribar, Spomenka (1985): »Zapisnik 1«. Nova revija, 41/42.

Hribar, Spomenka (1985): »Zapisnik 2«. Nova revija, december 1985.

Hribar, Spomenka (1988): »Cvetje in spomini«. 5.11.1988.

Hribar, Spomenka (1990): »Državljeni umirite se!«. Demokracija, 13.3.1990.

Hribar, Spomenka (1990): »Izjava sprave ali njen nadomestek?«. 7D, 14.3.1990.

Hribar, Spomenka (1990): »Kazenska preiskava zoper Mačka«. Demokracija, 9.10.1990.

Hribar, Spomenka (1990): »Pismo Milanu Kučanu«. Delo 18.4.1990.

Hribar, Spomenka (1990): »Za samostojno Slovenijo, vendar ne za odcepitev«. Delo, 21.4.1990.

Hribar, Spomenka (1992): »Domovina za vse«. Delo, 22.8.1992.

Hribar, Spomenka (1993): »Sprava: da ali ne?«. Delo, 23.1.1993.

Hribar, Spomenka (1993): »Strah pred svobodo«. Delo, 31.12.1993.

Hribar, Spomenka (1994): »Spoštovanje smrti«. Delo, 29.10.1994.

Hribar, Spomenka (1995): »Demoni sprave«. Razgledi, 28.4.1995.

Hribar, Spomenka (1995): »Demonija zla«. Mladina, 19.9.1995.

Hribar, Spomenka (1995): »Je čas vojn in je čas sprave«. Republika, 7.5.1995.

Hribar, Spomenka (1995): »Kje pa je hvaležnost?«. Delo, 3.6.1995.

Hribar, Spomenka (1995): »Lepodušništvo ali o izgubi meril«. Delo, 29.4.1995.

Hribar, Spomenka (1995): »Lepodušništvo ali o izgubi meril«. Delo, 27.5.1995.

Hribar, Spomenka (1995): »Mi med seboj«. Delo, 8.4.1995.

Hribar, Spomenka (1995): »Narodne sprave pa ne!«. Mladina, 11.4.1995.

Ipavec, Maks (1993): »Očetje in sinovi«. Republika, 9.11.1993.

Ivanič, Martin (1992): »Sprava kot strankarska vlačuga?«. Delo, 3.10.1992.

Ivanič, Martin (1995): »Skupni imenovalec«. Dnevnik, 20.9.1995.

Ivanič, Martin (1995): »Sprava Export-Import«. Delo, 8.9.1995.

Ivelja, Ranka (1990): »Staro se podira, vznika novo«. Nedeljski dnevnik, 8.7.1990.

Ivelja, Ranka (1995): »Borijo se za oblast in človeške duše«. Dnevnik, 15.4.1995.

J.T. (1995): »Kakšna bo »spravna izjava« parlamenta?«. Delo, 4.5.1995.

J.Z. (1991): »Sveta si zemlja, z bolečino orošena«. Družina, 23.6.1991.

Jaklič, Ciril (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 29.9.1990.

Jaklič, Ciril (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 20.10.1990.

Jakop, Ivo (1990): »Za samostojno Slovenijo, vendar ne za odcepitev«. Delo, 28.4.1990.

Jakopec, Marko (1995): »Paradoksi sprave«. Delo, 12.4.1995.

Jan, Ivan (1994): »Borčevska spomenica za osvetlitev zgodovine«. Delo, 30.4.1994.

Janežič, Tone (1995): »Zažiganje svetih podob«. Dnevnik, 10.6.1995.

Jankovič, Jaroslav (1996): »Pismo Titu«. Delo, 27.7.1996.

Javornik, Lojze (1989): »Narodna sprava Slovencev?«. Teleks, 9.11.1989.

Jeklin, Bernarda (1992): »Odpuščanje«. Jana, 18.8.1992.

Jenšterle Marko (1986): »"Tok stalinizma je zmagal nad demokracijo"«. Mladina, 23.5.1986.

Jenšterle, Marko (1986): »Izročitev kvistlingov so pripravili Angleži«. Mladina, 23.5.1986.

Jerič, Ciril (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 28.10.1995.

Jerovšek, Janez in drugi (1995): »Poziv državnemu zboru in vladi Republike Slovenije«. Slovenec, 15.4.1995.

Jerovšek, Janez in drugi (1995): »Poziv državnemu zboru in vladi Republike Slovenije«. Delo, 15.4.1995.

Jesenik, Tilka (1990): »Odpiranje starih ran, ne pa sprava«. Delo, 30.6.1990.

Jež, Boris (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 2.11.1990.

Jež, Boris (1993): »Naš jurski park«. Delo, 16.10.1993.

Jež, Boris (1993): »Še daleč do sprave«. Delo, 2.11.1993.

Jogan, Maca (1994): »Samoumevnosti«. Delo, 5.2.1994.

Jokić, Branko (1990): »Dedijerjev boj za resnico«. Delo 16.4.1990.

Juhant, Janez (1992): »Sprava na plečih prizadetih?«. Slovenec, 30.10.1992.

Juhant, Janez (1994): »Sprava kot družbena obveza in kot nujnost za preživetje«. Slovenec, 10.12.1994.

Jung, Jernej (1994): »Narodna sprava«. Slovenec, 16.4.1994.

Kako naj odpustim? Mladen A. Švarc. Svobodna misel, 26.11.1993.

KaN (1995): »"Resnično je napočil trenutek sprave"«. Republika, 29.4.1995.

Kardum, Simon (1995): »Dost mam!«. Slovenske novice, 14.4.1995.

Kavčič, Ivica (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 10.11.1990.

Kavčič, Vladimir (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 10.11.1990.

Kindlhofer, Helmut (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 29.1.1994.

Kirinčič, Trude (1994): »Kongres SKD in volitve vodstva do jutranjih ur«. Delo, 11.11.1994.

Kleindienst, Viktor (1994): »"Spravimo se med seboj!"«. Delo, 18.4.1994.

Klemenčič, Ivan (1995): »Poziv DZ in vladi RS«. Delo, 13.5.1995.

Klep Stanislav (1991): »Javna prošnja gospodu Zoranu Poliču in slovenskim narodnim herojem«. Delo, 11.5.1991.

Klep, Ladislav (1992): »Deklaracija o spravi«. Slovenec, 17.10.1992.

Klep, Stanislav (1986): »Komu zvoni zvon«. Delo, 1.3.1986.

Klep, Stanislav (1990): »Javno vprašanje tovarišu Milanu Kučanu«. Delo, 6.4.1990.

Klep, Stanislav (1990): »Nekdanji nasprotniki o spravi«. Delo, 16.7.1990.

Klep, Stanislav (1991): »Borci odgovarjajo borcem«. Delo, 5.1.1991.

Klep, Stanislav (1991): »Javna prošnja gospodu Zoranu Poliču in slovenskim narodnim herojem«. Delo, 1.6.1991.

Klep, Stanislav (1991): »Osvobodilna ali državljanska vojna?«. Delo, 6.4.1991.

Klep, Stanislav (1991): »Vsem, ki so za spravo«. Delo, 18.6.1991.

Klep, Stanislav (1992): »Javno vprašanje«. Delo, 6.6.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Lipa sprave in dve petdeseti obletnici«. Delo, 7.11.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Lipa sprave in petdeseti obletnici«. Delo, 2.10.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Resnica ali neresnica«. Slovenec, 7.1.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Sprava na temelju resnice«. Delo, 13.8.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Še o "Lipi sprave"«. Delo, 13.10.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Še: za združene ob lipi sprave«. Delo, 29.8.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Večplastna osvetlitev slovenskega upora 1941«. Delo, 4.1.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Večplastna osvetlitev slovenskega upora 1941«. Delo, 7.2.1992.

Klep, Stanislav (1992): »Za združene: Dan odpuščanja, krivde in narodne sprave«. Slovenec, 1.6.1992.

Klep, Stanislav (1993): »15. junij, dan krivde, odpuščanja in sprave«. Delo, 2.6.1993.

Klep, Stanislav (1993): »Deklaracija o narodni spravi«. Slovenec, 29.9.1993.

Klep, Stanislav (1993): »Kritika dneva krivde, odpuščanja in sprave«. Delo, 26.6.1993.

Klep, Stanislav (1994): »Užaljeni celjski borci pošiljajo pismo SKD«. Delo, 12.11.1994.

Klep, Stanislav (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtentov«. Delo, 15.4.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Državnemu zboru RS«. Delo, 18.2.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Komu zvoni«. Slovenec, 8.12.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Majska kranjska slovesnost v spravnem duhu«. Slovenec, 17.6.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Narodna sprava – možnost za srečnejšo prihodnost«. Slovenec, 21.12.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Narodna sprava in javna občila«. Delo, 18.3.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Narodna sprava«. Slovenec, 9.5.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Ponovna peticija državnemu zboru«. Delo, 13.5.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Prava podoba Klepovega združenja ob Lipi sprave«. Delo, 15.4.1995.

Klep, Stanislav (1995): »Soodgovorni za slovenski holokavst so v ZZB Slovenije«. Slovenec, 29.7.1995.

Klep, Stanislav (1996): »Človek časti ne beži pred resnico, čeprav se je sam boji«. Slovenec, 1.2.1996.

Klep, Stanislav (1996): »Krivda, sprava«. Delo, 27.7.1996.

Klep, Stanislav (1996): »Levčevske Klep-arske metamorfoze«. Delo, 6.7.1996.

Klep, Stanislav, Franc Šetar (1992): »Dan krivde, odpuščanja in sprave«. Delo, 9.6.1992.

Klep, Stanislav, Franc Šetar, Stane Vežjak, Franc Golija, Vitomir Gros, Ciril Preželj (1990): »Javno pismo vladi Republike Slovenije, zakonodajnemu odboru Republike Slovenije in javnemu tožilcu Republike Slovenije«. Delo, 25.8.1990.

Klep, Stanislav, Franc Šetar, Stane Vežjak, Tone Frantar (1993): »Partizanski juriš na Lipo sprave«. Delo, 4.9.1993.

Klep, Stanislav, Franc Šetar, Stane Vežjak, Zdenko Zavadlav (1990): »Mladi slovenski oblasti!«. Delo, 28.12.1990.

Klep, Stanislav, Franc Šetar, Stane Vežjak, Zdenko Zavadlav (1990): »Mladi slovenski oblasti«. Dnevnik, 29.12.1990.

Klep, Stanislav, Franc Šetar, Stane Vežjak, Zdenko Zavadlav (1991): »Dan krivde, odpuščanja in sprave«. Delo, 30.5.1991.

Klep, Stanislav, Janez Juhant, Marko Kremžar, Irena Virant in Vinko Vodopivec (1994): »Izjava gibanja za spravo ob kritiki javne tribune«. Delo, 8.12.1994.

Klep, Stanislav, Jože Bernik, Vinko Vodopivec (1995): »Spravne dolžnosti državne oblasti«. Delo, 2.12.1995.

Klep, Stanislav, Miha Cenc, Vinko Vodopivec (1996): »Poslanskim skupinam državnega zbora RS«. Slovenec, 14.3.1996.

Klep, Stanislav, Peter Levec, Franc Šetar, Stane Vežjak (1990): »Predlog deklaracije o narodni spravi«. Delo, 20.6.1990.

Klep, Stanislav, Peter Levec, Franc Šetar, Stane Vežjak (1992): »Predlog deklaracije o narodni spravi«. Delo, 19.9.1992.

Klep, Stanislav, Peter Levec, Franc Šetar, Stane Vežjak (1992): »Deklaracija o spravi«. Delo, 17.10.1992.

Klep, Stanislav, Peter Levec, Franc Šetar, Stane Vežjak (1993): »Slovenke in Slovenci! Vrnimo dolg obči človeški in narodovi kulturi!«. Delo, 9.10.1993.

Klep, Stanislav, Peter Levec, Franc Šetar, Stane Vežjak (1993): »Vrnimo dolg obči človeški in narodovi kulturi!«. Slovenec, 19.10.1993.

Klep, Stanislav, Peter Levec, Zdenko Zavadlav (1995): »Ko je življenje premagalo smrt«. Delo, 7.7.1995.

Klep, Stanislav, Spomenka Hribar (1988): »Dan vseh mrtvih«. Delo, 28.10.1988.

Klep, Stanislav, Spomenka Hribar (1989): »Spominska lipa na Žalah«. Delo, 8.2.1989.

Klep, Stanislav, Viktor Blažič (1989): »Žalna slovesnost ob Lipi sprave«. Delo, 6.6.1989.

Klep, Stanislav, Vinko Vodopivec, Marija Vodišek (1995): »Sporočilo slovenski javnosti«. Slovenec, 16.2.1995.

Kmecl, Matjaž (1990): »Smo Slovenci mrličarji?«. Dnevnik, 6.7.1990.

Kobal, Ciril (1993): »Naš jurski park«. Delo, 23.10.1993.

Kobav, Svetozar (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 29.9.1990.

Kobav, Svetozar (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 13.10.1990.

Kobav, Svetozar (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 27.10.1990.

Kociper, Štefan (1993): »Naj ta država končno že pokoplje svoje mrtve«. Delo, 24.12.1993.

Kocjan, Miro (1990): »Sprava že, toda ne z lakaji okupatorjev!«. Delo, 8.10.1990.

Kocjančič, Rud (1990): »iStrah pred letenjem«. Delo, 10.11.1990.

Kolšek, Peter (1992): »Po-spravljene prostor«. Delo, 6.6.1992.

Konte, Ivan (1990): »Predlog deklaracije o narodni spravi«. Delo, 30.6.1990.

Korošec, Ivan (1990): »Pismo partizanu Vladu Ambrožiču – Novljanu«. Mladina, 26.9.1990.

Korošec, Janez (1990): »Sprava za prihodnost«. Delo, 6.3.1990.

Kos, Marjan (1990): »Predvolilne manipulacije z borci«. Delo, 13.2.1990.

Kos, Mirko (1990): »Sprava naj poveže Slovence«. 21.4.1990, Delo.

Kovač, Miha (1986): »Polja smrti (Killing Fields)«. Mladina, 23.5.1986.

Kovač, Miha (1990): »"Počutim se kot leta 1941"«. Mladina, 11.7.1990.

Kovačič – Peršin, Peter (1990): »Temelji sožitja«. Dnevnik, 9.3.1990.

Kovačič-Peršin, Peter (1989): »K narodni spravi«. Dnevnik, 8.7.1989.

Kovšča, Alenka (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 5.3.1994.

Kožuh, Marjan Ivan (1995): »Vprašanja Jožetu Pučniku«. Dnevnik, 11.2.1995.

Kragelj, Bogdan (1995): »Proslava na Lokvah«. Delo, 28.9.1995.

Kralj, Jaka (1990): »O spravi in izdajalci«. Delo, 7.4.1990.

Krapeš, Dušan (1995): »Za demokracijo v pozitivnem smislu«. Delo, 21.1.1995.

Krašovec, Jože (1991): »Odpuščenje in sprava«. Naši razgledi, 7.6.1991.

Kričej, Tomaž (1995): »Ali je sprava mogoča?«. Družina, 14.5.1995.

Krisch, Erik (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 13.5.1995.

Kristančič, Lojze (1995): »Državnemu zboru RS«. Delo, 18.2.1995.

Krošelj, Janez (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 23.12.1995.

Krošelj, Janez (1996): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 23.3.1996.

Krošelj, Janez Osobodilna ali državljanska vojna?, Ljubljana. Delo, 6.4.1991.

Kučan, Milan (1990): »Odgovor Milana Kučana Stanislavu Klepu«. Delo, 20.4.1990.

Kunej, Slavko (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 10.11.1990.

Kušlan, Tugomer (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 6.5.1995.

Kušlan, Tugomer (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 29.7.1995.

Kušlan, Tugomer (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 9.9.1995.

Kušlan, Tugomer (1995): »Sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 27.5.1995.

L.K. (1989): »Mrtvaški ples hribovske vasi«. Mladina, 27.10.1989.

L.S. (1990): »Pri spravi ne gre le za preteklost«. Delo, 16.1.1990.

Labernik, Tadej (1990): »K Utrinku o spravnih dejanjih Zdenka Roterja, NR, 22.6.1990«. Naši razgledi, 13.7.1990.

Lacić, Marjan (1990): »Simbolno dejanje«. Dnevnik, 23.6.1990.

Lah, Boris (1990): »Dežela grobišč?«. , Delo, 24.11.1990.

Lah, Boris (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 22.12.1990.

Lakota, Božidar (1984): »Nova razsežnost polemike«. Delo, 20.12.1984.

Langus, Štefan (1991): »Javna prošnja gospodu Zoranu Poliču in slovenskim narodnim herojem«. Delo, 25.5.1991.

Langus, Štefan (1991): »Javna prošnja gospodu Zoranu Poliču in slovenskim narodnim herojem«. Delo, 15.6.1991.

Langus, Štefan (1994): »Borčevska spomenica za osvetlitev zgodovine«. Delo, 16.4.1994.

Lavrič, Darka (1993): »Doklej še?«. Delo, 28.12.1993.

Lavrič, Darka (1994): »Doklej še?«. Delo, 3.1.1994.

Lavrinc, Rozka (1992): »Večplastna osvetlitev slovenskega upora 1941«. Delo, 15.2.1992.

Lazar, Tone (1993): »Razmišljanje o žalni svečanosti v Begunjah«. Delo, 16.11.1993.

Leban, Ivo (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 28.10.1995.

Leban, Ivo (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 23.12.1995.

Lekše Marjan (1990): »Narodna sprava je v ljudeh«. Dnevnik, 16.6.1990.

Lesar, Ladislav (1990): »Razpihovanje tragične žerjavice preteklosti«. Nedeljski dnevnik, 29.4.1990.

Levec, Peter (1985): »Dan mrtvih – spotika?«. Dnevnik, 13.3.1985.

Levstik, Vinko (1990): »Pokoj vsem mrtvim in sprava med živimi v Kočevskem Rogu«. Delo, 18.8.1990.

Levstik, Vinko (1991): »Portret tedna: Anton Drobnič«. Delo, 26.1.1991.

Levstik, Vinko (1995): »"Jelinčič proti spravi z domobranci"«. Slovenec, 16.6.1995.

Ličof, Miro (1995): »Demonija zla«. Mladina, 26.9.1995.

Likar, Ivan (1995): »Čaščenje kolaboracije – podlaga za prihodnost?«. Delo, 25.3.1995.

Likar, Ivan (1995): »Lepodušništvo ali o izgubi merik«. Delo, 6.5.1995.

Likar-Zahribarski, Jože (1989): »Razmišljanje ob pismu Valentina Tratnika«. Delo, 18.7.1989.

Loboda, Marjan (1995): »Kobacanje iz zgodovine«. Delo, 4.2.1995.

Lorenci, Janko (1990): »Prepuščeni sebi«. Delo, 18.6.1990.

Lorenci, Janko (1990): »Vojna za spravo«. Delo, 8.6.1990.

Lorenci, Mirko (1990): »Bo sprava še bolj sprla Slovence?«. Večer, 7.7.1990.

Luncer, Velko (1995): »Grenki kruh sprav«. Delo, 6.5.1995.

Luncer, Vilko (1995): »Mi med seboj«. Delo, 15.4.1995.

Lupša, Maja (1995): »Ljubljanski edikt«. Jana, 3.1.1995.

Lužar, Jože (1993): »Apel javnosti«. Delo, 30.7.1993.

M.C. (1994): »O velikem zlu in veliki odrešitvi«. Razgledi, 18.3.1994.

M.K. (1985): »Predsedstvo MO ZZB NOV Maribor obsoja pisanje Vlada Sruka«. Delo, 12.6.1985.

M.K. (1990): »O spravi in izdajalci«. Delo, 22.3.1990.

Makarovič, Jan (1992): »Kako je bilo v resnici«. Nova revija, 126/127.

Malenšek, Danijel (1990): »Javno vprašanje Jaši L. Zlobcu«. Delo, 23.11.1990.

Malenšek, Danijel (1995): »Lepodušništvo ali o izgubi meril«. Delo, 6.5.1995.

Malenšek, Danijel Oto (1995): »Velike besede in majhna dejanja«. Delo, 15.11.1995.

Marinc, Andrej (1985): »Pismo Tonetu Partljiču«. Delo, 7.3.1985.

Marinček, Lojze (1991): »Partizanstvo in revolucija«. Delo, 23.2.1991.

Marinčič, Vesna R. (1993): »Naj ta država končno že pokoplje svoje mrtve«. Delo, 20.12.1993.

Marinič, Kare (1990): »Demos proti Demosu«. Delo, 8.9.1990.

Markeš, Janez (1993): »Brez sprave smo podobni Kampučiji«. Slovenec, 13.3.1993.

Markeš, Janez (1995): »Štejejo le konkretna dejanja«. Slovenec, 13.5.1995.

Markeš, Janez (1996): »Justin Stanovnik in Ivan Dolničar«. Mag, 21.2.1996.

Matičič, Alojz (1996): »Krivda, sprava«. Delo, 10.6.1996.

Matko, Ivan (1990): »Bela in rdeča "mea culpa"!«. Demokracija, 3.7.1990.

Matko, Ivan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 4.8.1990.

Mavrič, Nada (1985): »Resnica z obeh plati«. Dnevnik, 22.3.1985.

Meden, Milan (1985): »Z mržnjo do nikogar, s širokosrčnostjo so vseh«. Dnevnik, 2.3.1985.

Meden, Milan (1990): »Prosim, pokopljite mrtve!«. Dnevnik, 21.5.1990.

Meglič, Andrej (1994): »Spoštovanje smrti«. Delo, 19.11.1994.

Mevlja, Dušan (1985): »Težko je ne napisati epigrama«. TV 15 – Naš tovariš, 24.1.1985.

Mevlja, Dušan (1985): »V DSP ne mislimo vsi po skupnem imenovalcu«. Delo, 7.3.1985.

Mevlja, Dušan (1996): »Levčevske Klep-arske metamorfoze«. Delo, 27.7.1996.

Mihelčič, Ivanka (1993): »35 podpisov pod zahtevo o uvedbi preiskave«. Republika, 17.6.1993.

Mihelič, Stane (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 10.11.1990.

Mihelj, Vlado (1990): »Alpski karabah«. Mladina, 16.3.1990.

Mihelj, Vlado (1995): »Pogled skozi ključavnico«. Dnevnik, 9.5.1995.

Mihelj, Vlado (1995): »Sprava že, a vprašanje kako«. Dnevnik, 21.4.1995.

Mihelj, Vlado (1995): »Sprava«. Dnevnik, 18.4.1995.

Mikeln, Miloš (1986): »Pripombe k "Zapisniku" Spomenke Hribar«. Nova revija, 46-47.

Mikeln, Miloš (1995): »Kaj se je res zgodilo pred 50 leti«. Delo, 6.5.1995.

Miklavc, Ferdinand (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 8.9.1990.

Miklavčič, Franc (1990): »Narodna sprava zdaj«. Teleks, 8.3.1990.

Miklavčič, Franc (1992): »Tretja "ločitev duhov"«. Slovenec, 14.8.1992.

Miklavčič, Franc (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 6.5.1995.

Miklavčič-Predan, Neva (1990): »Sprava s kom?«. Demokracija, 14.8.1990.

Milčinski, Janez (1992): »Večplastna osvetlitev slovenskega upora 1941«. Delo, 15.2.1992.

Milič, Jolka (1990): »Ne vabite me, zamudniki!«. Nedeljski dnevnik, 27.5.1990.

Milič, Jolka (1994): »Amen«. Delo, 26.11.1994.

Ministrstvo za obrambo (1993): »Neokusna manipulacija«. Dnevnik, 29.6.1993.

Močnik, Rastko (1990): »Delitev družbe na nasprotujoči si strani«. Delo, 3.10.1990.

Močnik, Rastko (1990): »Razprava o pospravi«. Dnevnik, 12.6.1990.

Močnik, Rastko (1990): »Razprava o pospravi«. Dnevnik, 13.6.1990.

Močnik, Rastko (1990): »Razprava o pospravi«. Dnevnik, 14.6.1990.

Močnik, Rastko (1990): »Razprava o pospravi«. Dnevnik, 15.6.1990.

Močnik, Rastko (1990): »Razprava o pospravi«. Dnevnik, 16.6.1990.

Mrak, Lovro (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 20.10.1990.

Mrcina, Franci (1985): »Ali ni povabilo tudi spravaštvo?«. Delo, 15.6.1985.

Mulej, Matjaž (1990): »Kakšna "državljanska vojna"?«. Delo, 8.11.1990.

Naglič, Miha (1994): »Luknja v senu, luknja v srcu«. Delo, 17.9.1994.

Naglič, Miha (1995): »Bojevniki se vračajo«. Delo, 8.7.1995.

Namorš, Veljko (1990): »Sprava ne more pomeniti izničenja NOB«. Delo, 30.6.1990.

Nardin, Aleksander (1994): »Po volitvah vlada nerodne enotnosti?«. Delo, 24.12.1994.

Nendl, Dušan (1993): »Sprava o spravi«. Delo, 16.10.1993.

Nešović Branimir (1990): »Obrnimo se k živim«. Delo, 15.10.1990.

Nešović, Branimir (1990): »Pa kaj hočejo s to spravo!?«. Delo, 9.6.1990.

Nose, Franc (1992): »O povojnih pobojih je odločalo vodstvo JA«. Delo, 1.8.1992.

Nose, Franc (1993): »Requiem za narodno spravo«. Delo, 4.10.1993.

Novak, Boris A. (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 6.10.1990.

Oblak, Marko (1990): »Pokoj vsem mrtvim in sprava med živimi v Kočevskem Rogu«. Delo, 21.7.1990.

Ogrizek, Boris (1996): »Dan abstraktnega borca«. Delo, 18.11.1996.

Osterman, Jože (1990): »Zakaj predlagamo drugačen spomenik pred stolnico?«. Delo, 28.3.1990.

Pacek, Jože (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 17.11.1990.

Partlič Slava (1990): »Sprava ne more pomeniti izničenja NOB«. Delo, 8.6.1990.

Partlič, Slava (1990): »Ne lipe in novih simbolov, pač pa na novo spisati zgodovino!«. Delo, 9.6.1990.

Partlič, Slava (1990): »Spravna molitev za vse žrtve v Kočevskem Rogu«. Delo, 6.7.1990.

Partlič, Slava (1990): »V Rogu bodo povabili k spravi«. Delo, 15.6.1990.

Partlič, Slava (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 8.4.1995.

Partljič, Tone (1995): »Še en poziv državnemu zboru«. Večer, 6.5.1995.

Pavčič, Janez (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 23.12.1995.

Peklenik, Janez (1995): »Poziv generalu Ivanu Dolničarju«. Delo, 29.4.1995.

Pelan, Jaka (1995): »Brez opravičila«. Razgledi, 12.5.1995.

Perovšek, Dragica (1995): »Papež prosi odpuščanja«. Delo, 1.7.1995.

Peršak, Tone (1995): »Grenki kruh sprave«. Delo, 22.4.1995.

Petan, Žarko (1992): »Ni sprave brez katarze«. Delo, 14.8.1992.

Petrovčič, Danica (1995): »TV (pre)bliski«. Jana, 18.4.1995.

Platiše, Gabrijel (1994): »Lipa sprave«. Delo, 15.6.1994.

Platiše, Gabrijel (1996): »Krivda, sprava«. Delo, 5. 10. 1996.

Platiše, Gabrijel (1996): »Krivda, sprava«. Delo, 6.7.1996.

Plešec, Bojan (1986): »Napake v bitki za novo?«. Mladina, 23.5.1986.

Pleterski, Janko (1990): »Teza o državljanski vojni iz zgodovine izbriše ves narodnoosvobodilni boj«. Delo, 22.3.1990.

Pleterski, Janko (1995): »Čaščenje kolaboracije – podlaga za prihodnost?«. Delo, 4.3.1995.

Plohl, Rastko (1996): »Narodna sprava«. Slovenec, 6.9.1996.

Podlipec, Franc (1995): »Svobodna misel o narodni spravi«. Delo, 12.1.1995.

Pogačnik, Jožef, Alojzij Šuštar (1990): »Beseda o miru in spravi«. Dnevnik, 21.4.1990.

Pogljajen, Jože (1994): »O likvidacijah odločili generali JA«. Dnevnik, 21.10.1994.

Pogljajen, Jože (1995): »Dnevnikov parlament«. Dnevnik, 8.5.1995.

Pogljajen, Jože (1995): »Tek čez visoke politične ovire«. Dnevnik, 3.3.1995.

Polajnar, Ivan (1995): »Dr. Ljubo Sirc, Mladina, št. 14«. Mladina, 4.5.1995.

Polič Zoran in drugi (1991): »Javna prošnja gospodu Zoranu Poliču in slovenskim narodnim herojem«. Delo, 4.5.1991.

Polič, Zoran (1984): »Alternative, sprava in komu spomenik«. Dnevnik, 15.12.1984.

Polič, Zoran (1985): »Alternative, sprava in...«. Dnevnik, 9.3.1985.

Polič, Zoran (1988): »Kako razumeti spravo«. Dnevnik, 2.3.1988.

Polič, Zoran (1995): »Igre in igrice ob spravi«. Delavska enotnost, 29.6.1995.

Porenta, Peter (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 12.2.1994.

Poznik, Aleksander (1990): »Pokoju vsem mrtvim in sprava med živimi v Kočevskem Rogu«. Delo, 11.8.1990.

Praprotnik, Rok (1996): »V državni zbor so vložili peticijo o narodni spravi«. Delo, 6.8.1997.

Predan, Milan (1984): »Ko krivci postanejo žrtve«. Večer, 19. 12.1984.

Predsedstvo Republike Slovenije (1990): »Pomiritev je simbolno dejanje«. Dnevnik, 20.6.1990.

Psrc, Franc (1990): »Obrnimo se k živim«. Delo, 20.10.1990.

Pučko – Švajncer, Marija (1995): »Za demokracijo v pozitivnem smislu«. Delo, 21.1.1995.

Pučko, Stane (1995): »Pobude, geste in iluzije«. Večer, 5.5.1995.

Pučnik, Jože (1990): »Odgovor Jožeta Pučnika Stanislavu Klepu«. Delo, 20.4.1990.

Puh, Tone (1995): »Sprava«. Delo, 1.4.1995.

Pušenjak, Dejan (1992): »"Oprostimo lahko le krivim!"«. Večer, 23.9.1992.

Pušenjak, Dejan (1994): »"SKD želi s programom spreminjati zgodovino"«. Delo, 27.10.1994.

Rački, Tone (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 15.1.1994.

Rački, Tone (1995): »Demonija zlak«. Mladina, 26.9.1995.

Rangus, Vanda (1995): »Čaščenje kolaboracije – podlaga za prihodnost?«. Delo, 25.3.1995.

Rasberger, Edo (1994): »Konec tretjega kongresa SKD«. Delo, 5.11.1994.

Ravter, Nada (1993): »Naj, za božjo voljo, počivajo v miru!«. 7D, 3.11.1993.

Repovž, Grega (1995): »Narodna sprava še vedno pereč slovenski problem«. Delo, 21.11.1995.

Resman, Janez (1995): »Kje pa je hvaležnost?«. Delo, 17.6.1995.

Rode, Franc (1995): »Narodna sprava«. Delo, 9.5.1995.

Rode, Franc (1995): »Spor in sprava«. Družina, 21.5.1995.

Rojc, Žare (1986): »O domobrancih, dachauskih procesih in še čem«. Večer, 23.5.1986.

Rotar, Braco (1994): »Sprava namesto zgodovine«. Razgledi, 27.5.1994.

Roter, Zdenko (1990): »Dolgo vroče poletje«. Naši razgledi, 31.8.1990.

Roter, Zdenko (1990): »Krščanstvo in komunizem«. Naši razgledi, 27.7.1990.

Roter, Zdenko (1990): »Osmi krog«. Naši razgledi, 23.11.1990.

Roter, Zdenko (1990): »Resno vprašanje«. Naši razgledi, 13.7.1990.

Roter, Zdenko (1990): »"Spravljanje" Tadeja Labernika, NR, 13.jul.1990«. Naši razgledi, 27.7.1990.

Roter, Zdenko (1990): »Spravna dejanja«. Naši razgledi, 22.6.1990.

Roter, Zdenko (1990): »Usodna zmeta in slepota«. Naši razgledi, 28.9.1990.

Roter, Zdenko (1991): »Trnova pot«. Naši razgledi, 19.4.1991.

Roter, Zdenko (1992): »Iz poraza v zmago (?).«. Naši razgledi, 17.7.1992.

Roter, Zdenko (1993). Razgledi, 11.6.1993.

Roter, Zdenko (1993): »Zamujene priložnosti«. Večer, 30.4.1993.

Roter, Zdenko (1994). Razgledi, 30.9.1994.

Roter, Zdenko. Razgledi, 13.5.1994.

Rovšek, Joža (1986): »Doživel sem spravo«. TV 15 - Naš tovariš, 23.10.1986.

Rožanc, Marjan (1989): »Moraliziranje«. Dnevnik, 4.4.1989.

R.P. (1997): »Poziv za sprejetje deklaracije o narodni spravi«. Delo, 28.5.1997

Rukše, Martin (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 15.7.1995.

Rupel, Dimitrij (1994): »O razbitem in nedotaknjemem porcelanu«. Republika, 29.10.1994.

Rupel, Dimitrij (1994): »Selitev čez ocean«. Razgledi, 29.4.1994.

Rus, Veljko (1990): »Sedem krogov vsenarodne sprave«. Delo, 10.11.1990.

S.C. (1995): »Jelinčič proti spravi z domobranci«. Delo, 5.5.1995.

Saje, Lojze (1985): »Sence preteklosti«. Komunist, 13.2.1985.

Sajevec, Stane (1993): »Sprava da, vendar na kakšen način in s kom?«. Delo, 16.8.1993.

Sedej, Maksim (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 4.4.1995.

Sedej, Maksim ml. (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 22.4.1995.

Sedej, Maksim ml. (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 4.3.1995.

Sedej, Maksim ml. (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Slovenec, 4.3.1995.

Sedlak, Stane (1993): »"Zgornjih deset tisoč"«. Slovenec, 13.11.1993.

Sedmak, Marjan (1990): »Sprave od tod in tam«. Delo, 30.6.1990.

Skalič, Miloš (1992): »Lipa sprave in dve petdeseti obletnici«. Delo, 30.10.1992.

Skalič, Miloš (1995): »Sprenevedanje«. Delo, 2.12.1995.

Skrt, Tončka (1996): »Levčevske Klep-arske metamorfoze«. Delo, 27.7.1996.

Slabe, Damijan (1995): »Pozabiti, popraviti ali morda spremeniti?«. Delo, 5.6.1995.

Slovenski krščanski demokrati (1990): »Dvom v iskrenost«. Dnevnik, 8.3.1990.

Slovenski narodni odbor (1990): »Spomin in sprava«.

Smole, Jože (1985): »Resnična dilema«. Dnevnik, 9.11.1985.

Smole, Jože (1993): »Gromovniki sovražstva«. Delavska enotnost, 14.10.1993.

Smrekar, Martin (1990): »Vprašanje: Si ga že našel?«. Delo, 11.7.1990.

Soban, Branko (1990): »Odpiranje starih ran, ne pa sprava«. Delo, 15.6.1990.

Srakar, Peter (1985): »Ali ni povabilo tudi spravaštvo?«. Mladina 20.6.1985.

Sruk, Vlado (1985): »Ali ni povabilo tudi spravaštvo«. Delo, 29.6.1985.

Sruk, Vlado (1985): »Predsedstvo MO ZZB NOV Maribor obsoja Pisanja Vlada Sruka«. Delo, 15.6.1985.

Sruk, Vlado (1985): »Še enkrat – brezbriznost«. Večer, 10.6.1985.

Stanič, Ive (1993): »Naš jurski park«. Delo, 30.10.1993.

Stanovnik, Justin (1990): »Slovenska sprava«. Dnevnik, 10.3.1990.

Stanovnik, Justin (1990): »Slovenska sprava«. Dnevnik, 24.2.1990.

Stanovnik, Justin (1991): »Republika Slovenija je postala samostojna in neodvisna država«. Delo, 2.2.1991.

Stemberger, Marjan (1994): »Zakaj bi moral jemati nase vso preteklost Strah pred svobodo«. Delo, 8.1.1994.

Strehovec, Janez (1987): »Brez sprave nista mogoča civilna družba in pravna država«. Dnevnik, 16.6.1987.

Strehovec, Janez (1992): »Težave s knjigovodstvom kosti«. Delo, 29.8.1992.

Stres Anton (1990): »Za globlje razumevanje sprave«. Delo, 8.7.1990.

Stres, Anton (1990): »Za razumevanje sprave«. Dnevnik, 3.7.1990.

Strle, Franc (1990): »iKaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 22.9.1990.

Strle, Franci (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 8.9.1990.

Strle, Franci (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 6.10.1990.

Strle, Franci (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 20.10.1990.

Strle, Franci (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 27.10.1990.

Strle, Franci (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 3.11.1990.

Strmole, Ivan (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 1.9.1990.

Suša, Ivan (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 27.5.1995.

Suša, Ivan (1996): »Ideološko etnično čiščenje v temi tranzicije«. Delo, 29.6.1996.

Svetina, Mira (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 8.9.1990.

Svetina, Tone (1985): »Ni blaženega miru in ne zatišja«. Delo, 7.3.1985.

Š.Z. (1984): »Gospodarske težave niso oslabile odločnosti in ponosa«. Primorski dnevnik, 19.12.1984.

Šalamon, Brane (1992): »Kdo so vojni zločinci«. Večer, 23.9.1992.

Šamec, Milan (1995): »Krotiti ošabnost, ohraniti ponižnost«. Delo, 15.4.1995.

Šebenik, Tone in Anica (1993): »Slovenci, podajmo si roke!«. Delo, 5.7.1993.

Šetinc, Mile (1990): »Konec petdesetletne vojne?«. Mladina, 23.3.1990.

Šetinc, Zlatko (1993): »Miti in resničnost«. Dnevnik, 30.6.1993.

Šetinc, Zlatko (1993): »Sprava«. Dnevnik, 26.6.1993.

Šinigoj, Grozdan (1990): »Predlog deklaracije o narodni spravi«. Delo, 7.7.1990.

Širčelj Jože (1990): »"Prvi pogoj za jasno prihodnost je sprava"«. Delo, 28.5.1990.

Špilak, Jože (1995): »Poziv DZ in vladi RS«. Delo, 6.5.1995.

Šrekel, Jože Dežela grobišč?«. Delo, 17.11.1990.

Štamcar, Miha Đ., Jani Sever (1995): »Nadaljevanje vojne«. Mladina, 11.4.1995.

Štefanič, Bogomir ml. (1994): »"Cerkev je vez med različnostmi"«. Slovenec, 2.4.1994.

Štefanič, Martin (1991): »Komu to koristi?«. Delo, 1.6.1991.

Štucn, Ana (1990): »Predlog deklaracije o narodni spravi«. Delo, 7.7.1990.

Šuštar, Alojzij (1995): »Izjava Slovenske škofovske konference«. Delo, 29.4.1995.

Šuštar, Alojzij (1995): »Služiti resnici, pravici in spravi«. Družina, 7.5.1995.

Taškar, Jana (1993): »Vrednotenje zgodovinskih "resnic" pred parlamentom«. Delo, 22.9.1993.

Terseglav, Jurij (1996): »Ideološko etnično čiščenje v temi tranzicije«. Delo, 22.6.1996.

Titan – Bačnik, Jožica (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 9.4.1994.

Tomas, Eric (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 29.4.1995.

Tomas, Eric (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 22.7.1995.

Tomas, Eric (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 26.8.1995.

Tomas, Eric (1995): »Spravi med Slovenci ob rob«. Slovenec, 17.6.1995.

Tomažič, Anton (1990): »Narodna sprava ni le stvar enega akta«. Delo, 15.9.1990.

Tomc, Gregor (1996): »Partizani in domobranci«. Delo, 30.3.1996.

Tomše, Boris (1991): »Portret tedna: Anton Drobnič«. Delo, 26.1.1991.

Tomšič, Lojze (1984): »Nekaj preprostih misli«. Delo, 20.12.1984.

Tratnik, Valentin (1989): »Javno poveljevanje in čaščenje pripadnikov SS«. Delo, 15.6.1989.

Trček, Jože (1995): »Sic tibi fabula tua dixit«. Slovenec, 26.8.1995.

Trekman Borut (1989): »Lipa sprave«. Delo, 11.7.1989.

Trošt, Slava (1995): »Ali si ne upate, tovariši in gospodje?«. Delo, 18.1.1995.

Turnšek, Tit (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 8.9.1990.

Urbanc, Peter (1990): »Demos proti Demosu«. Delo, 29.9.1990.

Urbanc, Peter (1990): »Sedem krogov vsenarodne sprave«. Delo, 1.12.1990.

Urbanc, Peter (1992): »Večplastna osvetlitev slovenskega upora 1941«. Delo, 7.2.1992.

Urbanc, Peter (1994): »Spoštovanje smrti«. Delo, 17.12.1994.

Urbanc, Peter (1995): »Beseda sprava ima pri nas več pomenskih odtenkov«. Delo, 2.12.1995.

Urbanc, Peter (1995): »Poziv DZ in vladi RS«. Delo, 6.5.1995.

Urbanc, Vladimir (1994): »Ministru Kacinu ob 50-letnici osvoboditve«. Delo, 15.10.1994.

Uredniški odbor revije Borec (1985): »Zdaj se tudi revija Borec zavzema za "narodno spravo"?«. TV 15 – Naš tovariš, 21.3.1985.

Valenčič, Rafko (1995): »Razsežnosti sprave«. Slovenec, 13.5.1995.

Vasle, Vinko (1995): »Nebeška sprava«. Mag, 20.4.1995.

Vatovec, Jadran (1994): »V takšni jih ne bo«. Slovenske novice, 27.10.1994.

Vatovec, Zdravko (1989): »O pravnih spomenikih«. Delo, 9.9.1989.

Vazzaz Vera (1990): »Pravice Zorana Poliča – po jusu«. Delo, 30.5.1990.

Vazzaz, Vera (1995): »Lepodušništvo ali o izgubi meril«. Delo, 13.5.1995.

Vazzaz, Vera (1995): »Lepodušništvo ali o izgubi spomina«. Delo, 8.7.1995.

Velikonja, Mitja (1994): »Zagate modrice Klio«. Razgledi, 29.4.1994.

Velikonja, Tine (1993): »Valentin Bonča in njegova pravica«. Delo, 4.10.1993.

Velkavrh, Mate (1994): »jStrah pred svobodo«. Delo, 22.1.1994.

Venturini Vasja (1990): »"Partizane spoštujem, vendar je spravo treba opraviti!"«. Delo, 6.5.1990.

Vežjak, Stane (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 18.3.1995.

Vidic, Jože (1996): »Krivda, sprava«. Delo, 5. 10. 1996.

Vidmar, Tit (1984): »Zapisek iz urednikove beležnice«. Delo, 27.12.1984.

Vidmar, Živa (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 15.1.1994.

Vilgar, Savo (1985): »Izdajstvo je v vseh jezikih enako«. Nedeljski dnevnik, 27.1.1985.

Vodušek, Vladimir (1995): »Duhovi in demoni preteklosti«. Delo, 5.5.1995.

Volfand, Jože (1984): »Ob neki polemiki«. Delo, 22.11.1984.

Vrečko, Marija (1992): »Lipa sprave in dve petdeseti obletnici«. Delo, 24.12.1992.

Vresnik, Drago (1984): »Čigave in kakšne žrtve so bili domobranci«. Delo, 8.12.1984.

Vršec, Ernest (1992): »Ni sprave brez katarze«. Delo, 22.8.1992.

Vrtar, Avgust (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 15.4.1995.

Vrtar, Avgust (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 25.3.1995.

Vrtar, Avgust (1995): »Pomiritev v letu strpnosti«. Delo, 29.4.1995.

Vuga, Vidojka (1995): »Enoumje tako in drugače«. Delo, 9.5.1995.

Vukelić, Majda (1990): »Odpraviti vse ovire za proces narodne sprave«. Delo, 28.7.1990.

Zagorski, Cvetko (1994): »Spoštovanje smrti«. Delo, 24.12.1994.

Zakonjšek – Cankar, Rado (1992): »Lipa sprave in dve petdeseti obletnici«. Delo, 12.12.1992.

Zalokar, Jurij (1990): »S tako spravo se borci ne strinjajo«. Delo, 30.6.1990.

Zavadlav, Zdenko (1988): »O obelisku in spravi«. Nova revija 75/76.

Zavadlav, Zdenko (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 22.9.1990.

Zavadlav, Zdenko (1994): »Borčevska spomenica za osvetlitev zgodovine«. Delo, 16.4.1994.

Zavasnik, Franc (1990). Delo, 30.6. 1990.

Zavasnik, Franc (1995): »Sprava po Stanislavu Klepu«. Delo, 14.4.1995.

Zemljič, Jožef (1996): »Čas je, da nehamo sovražiti«. Delo, 23.4.1996.

Zidar, Alojz (1990): »Slovenska narodna sprava ali negiranje zgodovine?«. Delo, 11.8.1990.

Zidar, Alojz (1992): »Večplastna osvetlitev slovenskega upora 1941«. Delo, 18.1.1992.

Zlobec, Ciril (1990): »Vabilo k spravi je velika preizkušnja narodove zrelosti in odgovornosti«. Delo, 19.6.1990.

Zlobec, Ciril (1993): »Razdor se širi in poglablja«. 7D, 3.11.1993.

Zlobec, Marijan (1990): »Narodna sprava in slovenska knjiga«. Delo, 20.6.1990.

Zorec, Milan (1990): »Sprava ne more pomeniti izničenja NOB«. Delo, 23.6.1990.

Zorman, Ivo (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 17.11.1990.

- Z.Š. (1984): »Gospodarske težave niso oslabile odločnosti in ponosa«. Primorski dnevnik, 19.12.1984.
- Zupan, Janez (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 15.1.1994.
- Žajdela Ivo (1990): »Lahkotnost pripisovanja«. Tribuna, 2.7.1990.
- Žajdela, Ivo (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 1.12.1990.
- Žajdela, Ivo (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 24.11.1990.
- Žajdela, Ivo (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 11.8.1990.
- Žajdela, Ivo (1990): »Kaj je Kardelj v resnici napisal?«. Delo, 13.10.1990.
- Žajdela, Ivo (1990): »Kako dolgo še spisek devetnajstih?«. Demokracija, 31.7.1990.
- Žajdela, Ivo (1990): »Kakšna je resnica o Sv. Urhu?«. Demokracija, 9.10.1990.
- Žajdela, Ivo (1990): »Narodna umiritev kot pogoj za mirno sožitje«. Delo, 17.3.1990.
- Žajdela, Ivo (1990): »Razmišljanja ob lipi sprave«. Delo, 6.7.1990.
- Žajdela (1992): »Gibanje za spravo«. Slovenec, 27.2.1992.
- Žajdela, Ivo (1992): »Sprava pred novimi izzivi«. Slovenec, 20.6.1992.
- Žajdela, Ivo (1992): »V spomin pobitim domobrancem«. Slovenec, 11.7.1992.
- Žajdela, Ivo (1993): »Ustrezna zakonodaja kot pogoj za spravo«. Slovenec, 22.10.1993.
- Žajdela, Ivo (1994): »Potreba po spravi še živi«. Slovenec, 16.6.1994.
- Žajdela, Ivo (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 22.1.1994.
- Žajdela, Ivo (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 5.3.1994.
- Žajdela, Ivo (1994): »Tistim, ki so si lastili bližnjo preteklost, preprečiti, da bi se polastili prihodnosti«. Slovenec, 16.6.1994.
- Žajdela, Ivo (1995): »Je sprava sploh mogoča? (NN: Svetovnio slovenski kongres o spravi). Slovenec, 8.4.1995
- Žajdela, Ivo (1995): »Resnici ni mogoče ubežati«. Slovenec, 15.6.1995.
- Žakelj, Viktor (1991): »Sprava in osamosvojitve – eno«. Delo, 18.5.1991.
- Žbogar, Žarko (1995): »Spravne dolžnosti državne oblasti«. Delo, 9.12.1995.
- Žbogar, Žarko (1995): »Spravo med živimi nekateri razumejo kot obračun in maščevanje«. Delavska enotnost, 2.3.1995.
- Žbogar, Žarko (1995): »Spravo med živimi nekateri razumejo kot obračun in maščevanje«. Delavska enotnost, 9.3.1995.
- Železnikar, Anton P. (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 15.1.1994.
- Železnikar, Anton P. (1994): »Strah pred svobodo«. Delo, 5.2.1994.
- Žerovnik, Pavel (1994): »Borčevska spomenica za osvobodilno vojsko«. Delo, 2.4.1994.
- Žokalj – Jesih, Bojana (1990): »Vse se menja, tvoja vest pa ostaja«. TV 15 – Naš tovariš, 22.11.1990.
- Žumer, Janez (1990): »Dežela grobišč?«. Delo, 17.11.1990.